

ЕКОНОМИЈА ПОСТМОДЕРНЕ И КРИЗА ЕКОНОМСКЕ НАУКЕ

*Општење са науком, када се она не руководи нити
ограничава неким вишим принципом васпитања,
него се све више ослобађа према основном
принципу ШТО ВИШЕ – ТО БОЉЕ,
несумњиво је за научника исто толико штетно
колико и економски принцип laissez faire
за морал читавог народа.
Ко још зна да је васпитање научника
да не жртвује своју човечност
и да је не сасуши управо најтежи проблем.*
Фридрих Ниче

Економија је суштински морална, а не природна наука.
Џ. М. Кејнз

Теоријски корени актуелне глобалне кризе, нај-
веће после оне из тридесетих година XX столећа, нала-
зе се у неолиберализму, идеологији која одражава дух
постмодерне. Као што је либерализам био идеологија

епохе модерне, неолиберализам је идеологија постмодерне.¹

Постмодерна (као и неолиберализам) је сложеница састављена из два дела. Први део речи *пост* је латински префикс који значи *после* или *иза*, односно постмодерна наступа после или иза епохе модерне. Због тога је тешко (као што је то случај са либерализмом и неолиберализмом) објаснити и схватити постмодерну без знања о томе шта је модерна, која јој је претходила. Истовремено, као што је то случај и са неолиберализмом и либерализмом, термин *постмодерна* појављује се нешто пре појаве епохе постмодерне.²

Крајем Првог светског рата немачки филозоф Рудолф Панвиц (*Rudolf Pannwitz*, 1881–1969) први је употребио термин постмодерна везујући га за еру нових људи који треба да зауставе пад европске културе. Непосредно пред Други светски рат овај термин се употребљава у дискусијама које се воде у САД о кризи авангардне литературе и за овај појам везују наду за излазак из актуелне кризе. После Другог светског рата постмодерна се односила на нови стил у архитектури као реакција на тадашњу безличну рационалност и функционалност, уважавајући човекову жељу не само за удобношћу него и за естетиком. У свим овим случајевима, али и неким другим који се у то време појављују, овим термином су се обележавале одређене појаве и

¹ Појмове *постмодерна* и *постмодернизам* (као и модерна и модернизам) често користимо као синониме, мада се, по правилу, први појмови користе као ознаке за епоху, тачније одређени период у развоју човечанства, а другима означавамо основни правац – идејни, културни, уметнички.

² Термин *неолиберализам* појавио се између два светска рата, а ера неолиберализма наступа тек осамдесетих година XX века.

догађаји у појединим областима, али се сматра да тек почетком осамдесетих година XX века наступа епоха постмодерне која представља нови целовит поглед на свет. За разлику од епохе модерне која је трајала вековима, посмодерна траје тек неколико деценија и још се није учврстила као нова епоха, те је због тога много флуиднија.³

Пре модерне имали смо предмодерно, тј. традиционално друштво у којем је религија формирала тадашњи поглед на свет, а истина је апсолутна и формира се и објашњава религиозним учењима. Религија и традиција представљају регулаторе друштвеног живота.

Епоха модерне почиње са настанком капитализма и успоном буржоазије, развоја индустрије и тржишне привреде, конституисањем грађанског друштва и унапређењем демократије.

Присталице модерне желе да одбаце све заблуде предмодерне и буду основа за будући прогресиван развој. Модерна одбацује Бога и религиозни поглед на свет, те настоји да у име слободе раскине са религијом и традицијом. Залаже се за јачање ауторитета државе и слабљење цркве и инсистира на секуларизацији политике – одвајањем цркве од државе, раздвајањем религиозног и политичког живота.

У епохи модерне место Бога (који се до тада у хијерархијској структури вредности налазио изнад човека – субјекта и природе – објекта) заузима човек као разумно биће, те долази до јачања субјекта (човека) у односу на објект (природу) и дубоког веровања да човек разумом може да потчини силе природе својим по-

³ Како неки иронично примећују, постоји толико концепција постмодерне колико универзитета, па можда чак и професора.

требама. Верује се да је човек у стању да овлада самим собом, да сам одлучује о својој судбини и да је *ковач сопствене среће*.

Идеологија модерне посматра историју као један линеарни развој и верује у стални прогрес човечанства, приоритет садашњости над прошлошћу, те будућности над садашњошћу. Модерна сматра да стално напредовање човечанства води ка све већој слободи, демократији, друштвеној једнакости и усклађености индивидуалних и заједничких интереса.

Постмодерна

Епоха постмодерне везује се за прелазак од индустријског ка новом постиндустријском или информационом друштву. Постмодерна иде корак даље у односу на модерну и после слабљења ауторитета цркве сада то исто ради са националном државом. Док се модерна у циљу слабљења ауторитета цркве залагала за јачање државе и одвајање религиозног и политичког живота, у постмодерни (када је утицај цркве маргинализован) постоји тренд слабљења и ауторитета националних држава и све већи утицај наднационалних структура и невладиних организација (обе контролисане од стране крупног капитала).

Поред тога, постмодернисти сматрају да модерна није процес ослобађања човека довела до краја и да је копирала човека по обрасцу Бога (кога су одбацили). Ослобађајући човека од Бога, потчинила га је разуму, који није ништа друго него нова форма поробљавања човека – нови диктатор и тиранин. Разум постаје Бог модерне који успоставља исту такву хијерархијску

структуру – који одређује: шта је добро, а шта лоше, шта се може, а шта не може.

Постмодерна се залаже за потпуно ослобађање човека од сваког традиционалног (религиозног, националног, историјског) поретка ствари (сада чак и биолошког, тј. Богом дате природе)⁴ како би могао да без било каквих (моралних, еротских и других) ограничења остварује своје нагоне, жеље и побуде.⁵ Уместо тога, требало би да се научимо контролисати своје нагоне, жеље и побуде и наћи границу свему томе, а не наметати себи бесмислену трке за све већим задовољавањем неограничених прохтева.

⁴ Наталија Нарочњичка, директорка Европског института за демократију и сарадњу у Паризу, недавно у интервјуу, каже: „Ради се о ратоборној постмодернистичкој идеологији савремене либертаријанске елите Западне Европе и Америке у оквиру које се проглашава потпуна ослобођеност појединца од сваког традиционалног поретка ствари, било да је то верски, национални, државни, било историјски, а сада већ и биолошки, тј. Богом дате природе. Како они пропагирају, човек је слободан да остварује сваку побуду своје плоти и гордости... Ви имате право да сумњате у постојање Бога, у значај традиционалне породице за човека, али немате право да сумњате да ли су штетне и грешне неке човекове побуде.“ (http://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/natalija_narochnickaja_nikогда_ne_dumala_что_budu_v_samoj_европе_zashhishhat_jeje_zhe_demokraticeskije_cennosti_495.htm)

⁵ Не треба одгађати сопствене нагоне, жеље и побуде, него се препустити *уживању у животу*, неспутано трошити морално и физичко здравље, доживети 28 година и завршити на спиду. Обријани наркомани и брадате девојке постају симболи постмодерне. Београд је већ месецима (крај 2014, почетак 2015) крцат билборда којима се рекламира *HBO* тв-канал са постмодернистичким порукама, као што су: „*Ја ћу одлучити са колико греха могу да живим*” или „*Нећу дозволити друштву да ме осуђује*”, уз слику промискуитетне Саманте из серије „*Секс и град*”.

Основни принцип постмодерне јесте да универзалне (опште) вредности не постоје.⁶ Управо тај принцип је од суштинског значаја за разумевање постмодернизма, а директно из тога проистичу и његове карактеристике (као што су: релативност, недостатак посвећености, фрагментираност...) које, са своје стране, одређују специфичност постмодерног погледа на свет.

Постмодерна одбацује традицију и институције, а морал третира као социјалну условљеност и као такав он је релативан. Границе између реалног (стварног) и фиктивног (виртуелног) света је пољуљана и све више релативизована. Не постоји објективна истина, него само субјективне, односно различите интерпретације истине, а каква ће истина бити зависи искључиво од перспективе из које се сама ствар посматра. Релативност постаје апсолутна, а интерес једина истина.

Све оно што представља темељне вредности (религија, породица, морал, истина, правда) на основу којих могу да се оцењују ствари и појаве у друштву релативизује се како се не би угрозио нечији интерес. Ништа се не може вредновати. Свака оцена мора да буде неутрална како бисмо могли да своје интересе остварујемо без страха од вредновања других. Сви морамо да будемо *политички коректни* и не можемо вредновати ствари и појаве око нас како не бисмо угрозили интерес

⁶ „Свака поставка универзалних вредности дисквалификује се као наметање нечега што ограничава слободу субјекта. Али, ту постоји велики проблем. У току познате културне историје људи и друштва су универзалне вредности сматрали основним мерилем квалитета и напретка друштва. Слобода, правда, једнакост, истина су оно чему се тежило.“ (Владимир Милутиновић, *Неолиберална бајка*, Београд, 2014)

других и да се нико не би нашао повређеним нашом оценом њихових поступака.

Верује се како ништа, осим новца и материјалних ствари, нема вредност и да је све толико релативно да више ништа није ни важно. Све је израженија неспремност да се човек озбиљно посвети било чему, тачније губљење лојалности према свему: породици, пријатељима, радном колективу, вери, народу, држави. Све се своди на новац и конзумеризам.

Истовремено, све је израженија и фрагментираност (исцепканост) где се стабилнији и чвршћи односи све више потискују привременим и лабавим (како у емоционалним, сексуалним, професионалним и културним областима, тако и у међународним односима, те сфери политике и економије).

Постмодерна је прогласила крај (смрт) такозваним *метанарацијама* (великим причама) које објашњавају порекло универзума, живота и смисла. Постмодернисти сматрају да све велике приче модерног доба, које претпостављају могућност општег тумачења реалности, представљају терорисање појединаца у служби општости и угрожавање основних идеја савремене цивилизације која почива на индивидуалним слободама.⁷ Одбацује се целовито схватање, а глобална питања, као

⁷ Постмодерна је „скептична у односу на било коју велику теорију, односно на оно што сами посмодернисти називају ‘велики наратив’. Место теоријских објашњења заузела је сумња, иронија, интерпретација животног искуства и најситније интерпретације културних доживљаја. Тај интелектуални покрет води своје порекло из бунта 1968. године и измена у академској заједници са појавом великог броја жена и мањинских представника.“ (Видети у књизи: I. Wallerstein, R. Collins, M. Mann, G. Derlugian, C. Calhoun, *Does Capitalism Have a Future?* 2013)

на пример, питање о смислу живота, сматра се анахроним и све се своди на човеков егоцентрични самољубиви инстинкт.

Као што смо већ рекли, постмодерна се веже за период преласка из индустријског у ново постиндустријско или информационо друштво у којем је уместо производње роба и услуга у првом плану производња информација. Ново информационо време донело је велике револуционарне позитивне, али истовремено и негативне промене у многим областима живота.

Све више је доступна невероватна количина информација с којима се, по правилу, упознајемо само површно, а нове информације брзо замењују старе. Располажемо све већом количином информација али са њима не знамо више, а још мање разумемо.⁸ Знање постаје све мање потребно и цењено, а разумевање веома ретко.

Ново информационо друштво омогућава да се данас могу обављати многи послови без поседовања елементарног знања, што је било незамисливо пре само неколико деценија или година. Примера ради, данас касирка у продавницама (захваљујући компјутеризованим касама) може успешно обављати посао, а да не познаје таблицу множења. Штавише, предавања на високошколским институцијама (помоћу презентације у програму *PowerPoint*) може држати и лице које не познаје материју коју излаже. Сада се највећи део одбране докторске дисертације (помоћу мултимедијалних презентација које су обogaћене разним ефектима, сликама, зву-

⁸ Британски књижевник Т.С. Елиот у песми „Камен“ се пита:

Где је мудрост коју смо изгубили у знању?

Где је знање које смо изгубили у информацији?

ковима) претвара у *групно читање* где кандидат често на крају презентације дисертације, са припремљеног *PowerPoint*, прочита обично и ону куртоазну фразу – *хвала на пажњи*.

У временима постмодерне долази и до радикалне промене улоге интелектуалаца у друштву. Раније су они били веома утицајни и цењени, пресудно су утицали на јавно мњење, били веома поштовани ауторитети према којима се друштво равнало и чијим достигнућима се поносило. Водећи интелектуалци су често заузимали и кључна места у друштвеном, културном, економском и политичком животу земље.

Сада су истински интелектуалци у јавности маргинализовани,⁹ а њихово место су заузели квазинаучници шоумени. Уместо озбиљних јавних дебата на којима су интелектуалци темељно и компетентно расправљали о кључним проблемима друштва, сада дежурни квазинаучни шоумени (*људи за свако време и стручњаци за све проблеме*) одлазе из једног у други телевизијски студио и у *ток-шоу* емисијама увесељавају јавност анегдотама и доскочицама расправљајући о раз-

⁹ „Интелектуалац је систематски гуран у засенак и на крају постао сувишан. Сувише су велики улози у корпоративној индустрији, у ‘стабилним’ државама и у профитабилној ‘индустрији свести’ да би били пожељни усамљени јахаћи који ће у обезличени систем уносити ауторитативну рационалност, подвргавати критици систем и кад треба и кад не треба, јавно инсистирати на ‘чистим рачунима’, људској искрености, моралу. На њихово место су ступили експерти, момци у чијим очима као у Дизнијевим филмовима код Баје Патка уместо зеница стоји доларско \$, одлучни да се без устезања знања и вештине изнајме корпорацијама и државним чуварима *status-quo* и да као музичари на свадби ‘певају’ оно и онако како и колико плаћа наручилац.“ (Видети у књизи: Слободан Рељић, *Криза медија и медији кризе*, Београд, 2013)

ним фрагментарним краткорочним актуелним, по правилу неважним, појавама које намеће постмодерна а које се већ сутра заборављају.

Економија постмодерне

У литератури се често за модел друштвеноекономског устројства постмодерне користи термин *пост-економија* или *економија постмодерне*, која има нове карактеристике по којима се разликује од економије која јој је претходила.

Створен је (пре свега, у најразвијенијим земљама Запада, за које и вежемо економију постмодерне) модел шпекулативног или казино капитализма у којем све виђе доминира виртуелне над реалном економијом. Данас фактички постоје две паралелне економије, једна – реална која ствара производе и услуге и друга – виртуелна која *ствара* новац берзанским шпекулацијама. Подсетимо да је још Џ. М. Кејнз (у књизи: *Општа теорија запослености, камате и новца*) упозоравао да шпекулације не подразумевају нужно велику штету ако су споредан и безначајан део привредне активности (*ако остану мехурићи на постојаном потоку предузетништва*), али су веома штетне када су преодоминантне (*када предузетништво постаје мехурић у вртлогу шпекулација*).

За економију постмодерне карактеристично је да се шпекулативност претворила из периферне у основну карактеристику тржишта, те виртуелна економија постаје доминантна и она је сада вишеструко већа од реалне економије. Основна маса новца не улаже се више у реалну него у виртуелну економију, у којој се тргује

практично ваздухом. Користећи сложене финансијске операције данас се помоћу такозваних финансијских иновација (пре свега, финансијских деривата) улажу огромна новчана средства у шпекулације које не доводе до неких промена у реалном свету (закључујући различите фјучерсе и опције, тргује се разним берзанским робама које у тим количинама у реалности често и не постоје – тргује се углавном не због потребе за реалном робом него због очекивања у промену цена робе и зараде на промени тих цена), али зато доносе профит који је, по правилу, много већи од оног који се остварује улагањем у реалну економију.

Међутим, виртуелна економија не може да постоји без реалне економије, јер она од ње живи, односно на њој паразитира. Улагање у финансијске шпекулације може да обезбеди огроман профит, али оно не ствара нову вредност, него представља *исисавање* вредности (и то све већих) из реалног сектора. Истовремено, због тога долази и до огромних прерасподела из целог света у корист најразвијенијих привреда Запада, пре свега САД,¹⁰

¹⁰ „Као друштвени процес, утемељен на филозофији и теорији неолиберализма, глобализација очигледно подржава интересе једних на уштрб других друштвених група, људских заједница, држава и региона. Ово се посебно огледа на плану увећања социјалних неједнакости, као и на плану угрожавања посебних културних идентитета. Мноштво индикатора, наиме, упућује на закључак да се паралелно са јачањем процеса глобализације, па и укупног богатства човечанства, перманентно шири и увећава сиромаштво, беда, својеврсна неправда и друштвена неједнакост у светским размерама. Иако знатно израженија између држава и региона, друштвене неједнакости се увећавају и унутар појединачних друштава, па и оних најбогатијих. Још драматичније претње су се надвиле над малим (мањим) језицима и културама у свету. И једна и друга врста оваквих последица могу да представљају плодно тло за

где постоје економије посмодерне са доминацијом виртуелне економије.

У времена постмодерне све је очигледнија тенденција ка еманципацији економије од суверенитета националних држава.¹¹ Националне државе се све више раз-

разноврсне друштвене конфликте, па и за оне најоштријег типа, какви су ратови и тероризам.“ (Крстан Малешевић, „О (пост)модерној економији и (не)слободи“, *Економски анали*, јул-септембар 2005)

¹¹ „Пошто су реалне демократске структуре изграђене у оквирима државација“, скреће пажњу Јирген Елзесер (J. Elsässer, *Nationalstaat und Globalisierung: Als Linker vor der Preußischen Gesellschaft*, 2009), „глобални капитал је објавио рат националним државама. Националне државе су данас стављене пред избор: или се отворити и пустити да глобални капитал све прождере; или бити проглашен за ‘непријатеља прогреса’ и ‘неуспелу државу’, затим бити нападнут и најзад уништен. Вестфалски поредак, који је владао од 1648. године, почивао је на идеји да је свака држава једнако суверена, без обзира на величину. Глобалистички поредак, који настаје након 1989. године, почива на идеји да ниједна држава више није суверена – осим Империје. Иако никада, у модерно доба, није било више номинално независних држава, бројне нове нације су настале у процесу систематског ‘разрађивања, разбијања и сецкања’, којем Империја подвргава ‘одметнуте’ или ‘некооперативне’ народе. Данас све те нове ‘независне државе’ и имају једнако уверљиву ‘независност’ као било која колонија у 18. или 19. веку.

Тако ‘растављене’ државе, склапају се, по Елзесеру, затим у веће целине којима управљају регионални повереници глобалног капитала. Један такав ‘регионални сервис’ за глобални капитал је ЕУ (коју Елзесер назива још и *релеј глобализације*). Чак и из старих, развијених држава, какве су Немачка или Француска, суверенитет се ‘испумпава’ у корист бриселске бирократије. Не зато што неко не воли ове нације, већ зато што је њихова демократија постала сметња ‘великим играчима’, лобистима крупног капитала, да све преузму и свиме овладају. Корумпирана политичка и медијска елита замену суверених демократија владавином транснационалне касте бирократа проглашава ‘историјским напретком’ који ће усрећити народ. И док корумпирани медији ускликују – ‘Ура, капитулирали смо!’, народ се неосетно враћа тамо где је био у 18. веку: у положај

влашћују и политички, економски, социјални, морални простор савременог света више не одређују националне државе и њени традиционални институти. Покушава се створити глобални свет и универзални институти којим се руководи из једног центра и који функционише на принципима тоталитаризма, а не либерализма.¹²

На економском плану то се огледа у доминацији транснационалних компанија над националним економијама, развоју глобалног тржишта који се у основи не контролишу националним државама, него наднационалним структурама, те демонтажи државе благостања. Актуелна глобална економска криза јасно је показала доминацију крупног капитала над националним државама.

Такозване антикризне мере које су предузимане сводиле су се, пре свега, на државне интервенције којима су огромна буџетска средства издвајана за спасавање од банкрутства крупних финансијских и производних компанија. Тако се средствима свих пореских обвезника финансирају губици приватних компанија који су настали и довели до глобалне кризе управо

беспомоћних, искоришћаваних и заглупљених поданика. Народ, који је са Француском револуцијом ступио на светску историјску сцену, склоњен је као политички фактор тако што су одстрањени елементи који су га конституисали. На место народне војске поново су ступиле најамничке војске (...); опште образовање толико је деградирало да је постало заправо систем за надгледање нижих слојева“ (Слободан Антонић – <http://www.nspm.rs/prikazi/izazovi-globalnog-parazitizma.html>)

¹² Због тога савремене присталице класичног либерализма превиђају дубоку концептуалну кризу и даље инсистирају на својим позицијама у времену када је цели историјски и светски поредак ствари битно промењен. Класични либерализам почива на концепту по коме је он могућ само у оквиру националних држава и да је искључен на глобалном светском плану.

неодговорним шпекулацијама које су компанијама раније доносиле огроман профит, а који је првенствено ишао на исплату огромних дивиденди власницима капитала и бонуса менаџерима компанија. На тај начин врши се приватизација доходака свих грађана и социјализација губитака крупних приватних компанија посредством прерасподеле буџетских средстава.

То се правда тврдњом да су крупне приватне компаније сувише велике да би држава могла да дозволи њихов банкрот, те да за њихово спасавање држава мора да издваја огромна буџетска средства како би привреда ефикасно функционисала. Буџетски, али и административни ресурси државе постепено се све више стављају у службу крупног капитала. Организацију економија на националном (државном) нивоу све више замењује организација по корпоративној основи. Неколико крупних корпорација данас влада светом, а свака појединачно моћнија је од већине националних држава и у стању је да многе земље лако потчини својим интересима.

Државе се све више организују и функционишу по принципу корпорације и у њима се социјалне функције постепено демонтирају. Дистанцирање државе од социјалних обавеза и њихово пребацивање у целини на појединачне грађане води ка заоштравању социјалних противречности и великој социјалној поларизацији у којој имамо танак слој супербогаташа и масу осиромашених грађана, те значајно и брзо смањење средње класе.¹³

¹³ Могло би се рећи да је једино средња класа (која нестаје) заинтересована за опстанак ефикасне националне државе. Богати за то нису из разлога о којима сам писао, а сиромашни су незаинтересовани.

Поред тога што постмодерна одбацује традицију и релативизује морална начела, она почива и на идеји постојања вишка људи. Уместо да технички напредак и раст продуктивности омогући скраћивање радног и повећање слободног времена, када ће људи моћи да уживају у слободном времену и користе га за култивисање личности, успостављање личних веза и повратку истинским вредностима, радно време се повећава и запослени скоро да и немају слободног времена. Истовремено огромна маса људи постаје вишак који врши притисак на запослене и нуди своју радну снагу у бесцење.

Од економије до хрематистике

Глобална економска криза јасно је показала потребу за озбиљним преиспитивањем стања у економској науци и уколико до тога дође, то би могао да буде један од њених позитивних ефеката. Нажалост, године пролазе а на јавној сцени се не прихвата конструктивна дебата о теоријским основама капитализма и суштини економске кризе. Штавише, негира се и само постојање економске кризе уз тврдњу да се ради о уобичајеним цикличним колебањима која путем тржишта аутоматски воде уравнотежењу привреде после кога капитализам увек излази ојачан.¹⁴

вани јер од држава, какве су сада, и не виде неку корист за себе. Средња класа своје позиције може задржати једину уз помоћ ефикасне државе која би их заштитила од богатих и моћних.

¹⁴ Славој Жижек на бројним јавним наступима често понавља речи Фредрика Џејмисона како је данас лакше замислити крај света него крај капитализма. Када је почетком 2012. године у интервјуу за немачки *Шпигл* новинар изјавио да Френсис Фукујама у својим последњим истраживањима тврди да недостаци капитализма и

Назив *економија* је у научну употребу увео Ксенофонт (430–354 године п. н. е.), а који у преводу с грчког (*oikos* – кућа, *nomos* – закон) значи управљање домаћинством. Аристотел (384–322 године п. н. е.) направио је јасну поделу између економије и хрематистике (*chrema* – имање, ствар, новац, *nomos* – закон) која у преводу с грчког значи управљање новцем, тачније вештина стицања богатства. Увођењем новог термина Аристотел је желео да изврши разграничење неких видова делатности који се принципијално разликују од делатности економије.

Економија представља делатност која је повезана са стварањем – производњом богатства (робе и услуга) усмерена на задовољавање животно неопходних љуских потреба – и оријентисана на општедруштвено корисна решења у интересу већине грађана.¹⁵ С друге стране, хрематистика је повезана с прерасподелом богатства с циљем корпоративно-личног богаћења уже групе грађана и она се у древним временима називала лихварство, то јест зеленаштво. Аристотел је истицао

глобализација могу довести у опасност такав демократски модел, уследио је одлучан одговор Фукујаме: „капитализам је неправилна реч да би се користила у овом случају због тога што капитализам нема животно способну алтернативу!“

¹⁵ „Аристотел наводи да је развој људске добробити циљ државне активности, а не производња и трговина. Платон истиче потребу да све људске активности држава треба да строго контролише укључујући и производњу и трговину. Сократ истиче да је срећа у души, док материјални циљеви воде похлепи, себичности и коруптивном понашању... Део тог наслеђа је и да економија није посебна врста науке, да су економске активности нешто успутно, усмерено на преживљавање људи, а не на увећање богатства и зараде.“ (Веселин Вукотић, „Антилиберализам либерала“, Зборник *(Анти)либерализам и економија*, Београд, 2014)

да за људе који су пошли путем хрематистике згртање богатства постаје бесконачно и ту не постоје никакве границе. Он је у склоности неких људи ка згртању богатства видео реалну опасност за друштво и упозоравао да хрематистика може довести до мутације целог друштва.

Аристотел је, у свом познатом делу *Политика*, писао да се хрематистика често „прихвата као економија али она то није јер је хрематистика усмерена на експлоатацију и за њу ради лихварство које је, из познатих разлога, одвратно“.¹⁶ За економију је веома важан морал који влада у друштву јер какав је морал, таква ће бити и култура, па и правна култура из које произлазе закони који регулишу и економску сферу. Нема дугорочно одрживог стабилног развоја друштва у којем преовлађују закони који нису засновани на моралу. То се односи и на економске законе који, на пример, омогућавају енормно богаћење уског круга најбогатијих и истовремено беду масе људи који живе у условима недостојних човека.

Још од старе Грчке, назив *економија* све више се употребљавао за хрематистику мада она има мало заједничког с економијом у њеном изворном виду. У време владавине неолибералне идеологије, под економијом се подразумева само хрематистика, а заступници изворне економије (ретки како у свету, тако и у Србији) на све могуће начине се маргинализују и ућуткују.

¹⁶ „Јер намена је новца била да се употребљава за размену, а не да се повећава каматама... неки људи претварају сваку вредноту - врлину или уметност у средство зарађивања новца; они сматрају да је то циљ и да остварењу тог циља морају доприносити све ствари.“ (Аристотел, *Политика*, Београд, 1984)

Данас на јавној сцени имамо скоро искључиво присуство хрематиста који себе називају економистима. У суштини, постоје две врсте економиста који заступају два потпуно различита и супротстављена система знања, те због тога, о сваком конкретном проблему, извлаче различите закључке и предлажу другачија решења. Први су оријентисани на општедруштвено корисна решења, на задовољавање природних потреба већине грађана, а други на разраду метода корпоративно-личног богаћења, који се свде на вештину мањине да извлачи новац из џепова већине, а која треба да има теоријски утемељену *економску оправданост*, те законски нормирано *покриће*.

Од антике па све до појаве либерализма, економска наука налазила се у оквиру моралне филозофије¹⁷ (пошто су све науке у то доба, изузев можда математике, сматране појединим гранама филозофије).¹⁸ Либерална

¹⁷ Управо због тога, историчар економске мисли, Александар Греј сматра да „истраживачи у потрази за пореклом економске теорије могу наћи само неповезане фрагменте и недовршене идеје.“ (Видети: https://mises.org/books/economicdoctrine_gray.pdf)

¹⁸ „Након ренесансе знанствени теоретичари започињу доба убрзане специјализације знаности и њезина полагањег одвајања од филозофије... Економска знаност, коју је крајем XVIII столећа првенствено занимала питања узрока моћи, богатства, те благостања читавих држава, одваја се, ограђује од ширих питања целокупне филозофије човјека и тако постаје ‘политичка економија’. Међутим, економска теорија убрзо оцјењује да је и овај феномен превелики залог за потпуно објашњење, те се на крају економска знаност одваја и од питања политике, те тако настаје ‘економика’... Прво се одредило да ће се апстрахирати дијелови појединца који, по мишљењу тадашњих аутора, нису изравно везани са творбом господарских и политичких процеса. Након тога се одлучило апстрахирати и овај ‘политички’ дио па је остало нешто што се почело називати *homo economicus*, тј. ‘економски човјек’ чији је *modus operandi* у суштини прибављање што веће количине економ-

идеологија настаје у XVIII веку као резултат покушаја да се поткопа и редукује утицај цркве, тј. релативизује и потисне религиозни поглед на свет. У оквиру ове идеологије појављује се и економски либерализам чији родоначелник је Адам Смит.¹⁹

Класични економски либерализам се теоријски заснива на радовима економиста – главних представника класичне политичке економије из XVIII и XIX века – Адама Смита (1723–1790), Дејвида Рикарда (1772–1823) и Џона Стјуарта Мила (1806–1873). Он је привржен принципима слободне трговине – отвореног тржишта (доктрина *laissez-faire*) као најбољем и најефикаснијем облику економске организације друштва, које су формулисали економисти неокласици у другој половини XIX и првој половини XX века, пре свих, Алфред Маршал (1842–1924) и Леон Валрас (1834–1910).²⁰

ских добара уз што нижу цијену.“ (М. Дружић, “*Модел хото економиста и концепт ултимативно пожељног*“, Економска мисао и пракса, Загреб, 2/2012)

¹⁹ „Економском либерализму претходе идеје политичког либерализма чије су претече и утемељивачи енглески либерални мислиоци, Лок, Хобс, Хјум, представници школе ‘природног права’ француски просветитељи и енциклопедисти Русо, Волтер, Монтескје, филозофи попут Канта. Основна идеја политичког либерализма је да заштита слободе човека мора бити основна улога државе. Држава треба да обезбеди три основна права: 1) право на живот, 2) право на слободу и 3) право на власништво.“ (Бојан Димитријевић, „*Велика рецесија и неуспех економског либерализма – предлози за нову економију*“, *Зборник универзитета Edicons*, 2014)

²⁰ Чилеански економиста немачког порекла – Манфред Макс Њев, (Manfred Max Neef) добитник награде *Right Livelihood Award* (која се назива и алтернативним *Нобелом*), у интервјуу за *Democracy Now* (26. 11. 2010) каже следеће: „Потребан нам је потпуно нови концепт економије... од ове каква се поучава и практикује... и која није ни у каквој вези са стварним животом. Све је измишљотина.

*Неолиберализам –
савремена верзија либерализма*

На почетку смо већ написали да је неолиберализам идеологија постмодерне, као што је либерализам био идеологија модерне. Творац израза „неолиберализам“ (1938) први је употребио њемачки социолог и економиста Александер Ристов (*Alexander Rüstow*, 1885-1963) на једном скупу у Паризу на коме су међу већом групом европских интелектуалаца, сем Ристова, били и представници аустријске школе (Хајек, Мизес). Био је то покушај обнова либерализма на модификованим основама (дефинисање једног новог облика либерализма).

Ристов је сматрао да је политика економског либерализма довела до велике економске кризе 1930-их година, повезујући то и са недовољним утицајем државе на привредне токове. Био је уверен да је политика слободног тржишта допринела да монополи добију превелик утицај. Указивао је на опасност, које угрожавају капитализам у случају великог ослањања на механизме тржишта залажући се за енергичније државне мере. Он се на том париском скупу дистанцирао од *laissez-faire* и zaloжио за „економију социјалног тржишта”,²¹ на бази чега ће касније настати тзв. *ордолиберализам* Фрајбур-

Уверавају нас да ако модел не ради, то није зато што је модел погрешан, већ зато што нас стварност vara. Проучава се неокласична економија, чији је потонак неолиберална економија. А неокласична економија потиче из XIX века. Треба да решавамо проблеме XXI века који немају преседана с моделима из XIX века?“
(<http://www.hkis.hr/Upload/Documents/EV/EV25/Ekonomija%20bosih%20nogu.pdf>)

²¹ Од оваквих идеја ордолиберала дистанцирали су се представници аустријске школе – Хајек, а посебно Мизес.

шке школе²² (*Freiburger Schule*). Ордолиберал, Алфред Милер-Армак је 1948. први употребио израз „социјално тржишна привреда” (*Soziale Marktwirtschaft*).²³

Стварни успон неолиберализма (који је доминантан последњих неколико деценија) повезује се са доласком на власт Маргарет Тачер (крајем 1979. године) и Роналда Регана²⁴ (почетком 1980. године) и економском политиком коју су спроводили у Великој Британији и САД, а која се базира на идејама Монт Пелерин друштва (*The Mont Pelerin Society*).²⁵

²² Најпознатији заступници ордолиберализма су, поред Ристова, Ојкен (Walter Eucken) Репке (Wilhelm Röpke) и Милер-Армак (Alfred Müller-Armack), који су били везани за Универзитет у Фрајбургу.

²³ Ордолиберализам представља комбинацију либерализма и реда, односно поретка (*ordo*) који захтева моћну државу способну да се одупре деструктивној моћи тржишта. На идејама ордолиберализма дошло је до обнове немачке привреде и државе после Другог светског рата. *Социјално тржишна привреда* је успешно повезала принципе економске ефикасности и праведности, односно социјалне одговорности коју је тадашњи министар за привреду Лудвиг Ерхард (*Ludwig Erhard*) описао слоганом: „Благостање за све!” и то је раздобље „економског чуда“ (*das Wirtschaftwunder*) Немачке.

²⁴ За разлику од ордолибералног залагања за моћну државу и Ерхардовог слогана „Благостање за све!”, неолиберална „Реганова револуција” (како то пише Џефри Сакс у књизи: *The Price of Civilization*, 2011) испољавала је општу антипатију према улози државе, нови однос пун презира према сиромашнима који зависе од подршке коју им пружа држава, и нови позив богатима да се одрекну моралних обавеза према осталом делу друштва.

²⁵ Монт Пелерин друштва је међународна организација коју је основало 36 научника на конференцији одржаној 1947. године у швајцарском месту Монт Пелерин, а коју је организовао (и био на челу овога друштва у периоду од оснивања, па све до 1961. године) Фридрих Хајек. Интересантно да је чак осам учесника овог друштва добило Нобелову награду за економију – Фридрих Хајек (*Frie-*

Фридрих Хајек и Милтон Фридман, оснивачи овога Друштва, сматрају се главним идеолозима и интелектуалним узорима неолиберала. Због тога, се нова верзија либерализма – неолиберализам везује за *Монт Пелерин друштво* (основано 1947. године), мада су неолиберализам као појам први употребили представници *Фрајбуришке школе* у периоду између два светска рата.

Класични либерализам инсистира на индивидуалним слободама и приватној својини. Савремена верзија либерализма – неолиберализам заснива се на вредностима класичног либералног капитализма, глорификује предузетништво приватног сектора²⁶ и залаже се за

drich August von Hayek), Милтон Фридман (*Milton Friedman*), Џорџ Стиглер (*George Stigler*), Морис Але (*Maurice Allais*), Џејмс Бјукенен (*James McGill Buchanan*), Роналд Коуз (*Ronald Coase*), Гери Бекер (*Gary Stanley Becker*) и Вернон Смит (*Vernon Lomax Smith*).

²⁶ „Кина XXI века изгледа је ударила последњи клин у ковчег слободарства схваћеног по хладноратовској моди XX века, јер је – за сада барем – доказала да слободно привредно предузетништво уопште не мора да крене из духа политички слободне индивидуе. Овоме се не треба чудити. Ново столеће много темељније је протерало бога него меланхолични XIX и подивљали XX век, те је на позорници, као једино божанство, остао новац.“

(Видети: <http://www.nin.co.rs/pages/article.php?id=96943>)

Ха Џун Чанг, професор економије на Кембриџу, пише: „Многи мисле да су САД одмакле тако далеко у развоју нових технолошких сектора због предузетништва приватног сектора. Међутим, то није тачно. Федерална влада САД створила је сваки тај сектор. Пентагон је финансирао развој рачунара од самих почетака, исто тако и интернет је произашао као Пентагонов истраживачки пројект. Чип – темељ економског сектора информатике – иницијално је развијен финансирањем америчке морнарице. Авионска индустрија САД не би се развила у оно што је данас да је ваздушне снаге САД (*US Air Force*) нису индиректно масовно субвенционисале плаћањем огромне цене за војне авионе, од чега је остварени профит био усмераван у развој цивилног ваздухопловства.“

радикалније ограничавање улоге државе (смањење државних расхода и активног учешћа државе у привреди, као и ограничавање државног регулисања тржишта), те игнорише било какву националну особеност, социјалну одговорност, морал и етичке принципе.

Поред многих заједничких одлика, разлика између класичног либерализма и неолиберализма²⁷ огледа се у томе што је либерализам био идеологија националне буржоазије која је инсистирала на принципима индивидуалних слобода и владавини права на нивоу националне државе, и била донекле укореењена у сопственом народу, те није могла да буде потпуно индиферентна на социјалну заштиту сопственог народа.

С друге стране, неолиберализам је идеологија транснационалне буржоазија, која није укореењена у социјалним структурама националних друштава и формира посебно наднационално друштво – светску олигархију, која инсистира само на економској ефикасности и индиферентна је на праведност, достојанство, социјалну одговорност и слично. Истовремено се економска наука трансформише од науке која одражава националне економске интересе у науку која одражава интересе нових доминантних субјеката глобализације – транснационалних корпорација.

Неолиберализам полази од претпоставки да постоји слободна (савршена) конкуренција, да сви економски субјекти располажу пуним информацијама, да су

(<http://www.advance.hr/vijesti/istaknuti-autor-i-profesor-ha-joon-chang-13-cinjenica-koje-niste-znali-o-ekonomiji/>)

²⁷ Као главну разлику између класичног либерализма и неолиберализма Крег Калхун (у књизи: *Does Capitalism Have a Future?* 2013) истиче настојање неолиберализма да укине комплекс социјалних гаранција и економских структура, које су биле саставни елемент зрелог капитализма..

искључиво усредсређени на максимизирање сопствене корисности и да увек доносе апсолутно рационалне одлуке.

Претпоставка о постојању слободне (савршене) конкуренције није реална јер су у стварности доминантне привредне структуре углавном олигополске.²⁸ Стварности не одговара ни претпоставка да сви економски субјекти располажу пуним информацијама, пошто они своје одлуке, по правилу, доносе на бази непотпуних и асиметричних информација. Веома је поједностављена и далека од стварности и претпоставка по којој се човек апстрахује од спољашњег социјалног света и редукује само на *homo economicus*,²⁹ који је ис-

²⁸ „Чињеница је да неколико трговинских ланаца контролише већину тржишта и намеће своје услове снабдевачима. Слобода уговарања је идеја која постоји само на папиру“, саопштило је саветодавно тело ЕУ, Европски економски и социјални одбор (EESC). Иако је тачно да ни у једној земљи не доминира само један играч, велики део колача је у рукама од три до пет компанија што одговара дефиницији олигопола. На пример, у Немачкој четири компаније контролишу 85% тржишта. Слично је и у Британији, где велики ланци контролишу 76% тржишта. У Аустрији три ланца контролишу 82% тржишта, док у Француској и Холандији 65% тржишта контролише пет компанија.

(Видети о томе детаљније: <http://www.euractiv.rs/eu-prioriteti/5443-ucene-velikih-trgovinskih-lanaca-ugroavaju-agroindustriju-u-eu>)

²⁹ Дон Стјуарт Мил, који се сматра родоначелником овог модела, тврдио је да се економија не бави целом људском природом, те да њу човек интересује само као биће које жели да поседује богатство и неизбежно увек ради оно што омогућава највећу количину нужних, нормалних и луксузних добара уз најмањи могући труд. Развојем економске мисли овај модел је до сада прошао одређену еволуцију, те добијао и нове називе, као: калкулирајући човек (*calculating man*), економски човек (*economic man*), рационални економски човек (*rational economic man*) и слично. Сви ти појмови

кључиво усредсређен на максимизирање сопствене корисности и да увек доноси апсолутно рационалне одлуке, односно чија непрекидна максимизација корисности води сталној рационалној оптимизацији.³⁰

Међутим, човек није само рационално биће који се руководи искључиво егоистичним економским интересима,³¹ него у његовом понашању велику улогу играју и други мотиви као: љубав, вера, осећајност, милосрђе, одговорност и слично.³²

подразумевају одређену варијацију, али је у литератури најчешће у употреби термин *homo economicus*.

³⁰ „Погрешне претпоставке на дају само погрешне одговоре, већ се на основу њих постављају и погрешна питања.“ (Ерик С. Реинерт, *Глобална економија*, 2006)

³¹ Неолиберали су тако створили „један апстрактан, утопијски свет, хладне и рационалне економске индивидуе... у коме имамо смиреног, одмереног човека, који рационално и хладно премерава своје потребе и користи које му доноси потрошачка роба с листе њему (и свим другим потрошачима) савршено познате. Сам потрошач је аутономан и савршено влада својим жељама, потпуно их контролишући, и апсолутно не водећи рачуна о потребама и потрошњи других. У овом свету нема, дакле, угледања на друге, нема ни дејства подсвесних жеља... Исто тако, код њега се не појављује неодлучност. Једину везу са друштвом он остварује преко (или кроз) потрошње добара. Друге социјалне везе не постоје.“ (Р. Буквић и В. Захаров, *„Претпоставке неокласичне економске парадигме и економска и друштвена стварност“*, Зборник (Анти)либерализам и економија, Београд, 2014)

³² „Критичари концепције *homo economicus* с правом истичу да њени аутори и следбеници имају сужени поглед на људску природу. Егоизам је, несумњиво, важан и снажан дио људске природе и један важан мотив економског понашања људи. Поједини људи, међутим, поред егоизма, имају и друге мотиве понашања (алтруизам, осјећај пристојности и праведности, жељу за слободом, навике, обичаје, итд.). Они дјелују као ограничења и протутежа егоистичном понашању. Концепција *homo economicus* запоставља ос-

Неолиберали су конструисали апстрактну (елегантну) математизирану теорију тржишне равнотеже која има мало заједничког са реалном економијом и процесима који се у њој одвијају, уважавајући идеју Адама Смита да је *невидљива рука* тржишта најбољи начин да се контролишу, чак и основни људски инстинкти – прождрљивост, похлепа, жеља за моћи и богатством – и каналишу за опште добро. Верује се у апсолутну ефикасност *невидљиве руке* тржишта, тј. саморегулишућег *laissez-faire* тржишта, пошто тобоже *невидљива рука* све поставља на своје место и доводи до тога да сваки појединац, водећи рачуна о својим интересима, истовремено доприноси благостању свих. Често се наводи тврдња Адама Смита како хлеб добијамо, не благодарећи доброту пекара, него захваљујући његовој жељи за зарадом, а наша ситост само је узгредан производ пекарове похлепе. Тако се порок похлепе преводи у ранг врлине који води економском просперитету. Убеђују нас *како се алхемијом слободне трговине ђубре личног егоизма претвара у злато социјалне сигурности* (нобеловац Џејмс Тобин).

Последњих деценија тврде нам како смо дошли до *краја историје* и да живимо у *најбољем од свих могућих светова* пошто је с либералном демократијом „дефинитивно пронађена оптимална економска организација друштва, а тржиште постаје свемоћно и пре-

тале мотиве и ограничења људског понашања. Све то олакшава ширење и пропагирање егоистичног и профитерског стила мишљења те похлепе и корупције које извиру из егоизма односно из неравнотеже у мотивима понашања.“ (Ђ. Ш. Медић и Г. Марић, *Критика неолибералних митова и њихове улоге у опису и рјешавању кризно-рецесионог стања у привреди.*

(http://www.rifin.com/images/stories/2014/03/duro_medic_2014.pdf)

узима улогу великих сила“ (Ф. Фукујама). Убеђивали су нас да у економској науци нема ништа ново да се тражи и да неолибералну мејнстрим економску науку и неолибералне економисте треба само репродуковати.

Штавише, неолиберализам претендује да предмет истраживања прошири са економских и на остале друштвене појаве пошто су и оне детерминисане саморегулишућим тржиштем и рационалношћу индивидуалних одлука. Економско резоновање се преноси и на оне друштвене појаве које су предмет социолошког, правног или политичког истраживања, а тржишни односи се појављују и постају све значајнији и у областима као што су: брак (брачни уговори), политика (политичко тржиште), образовање (произвођачи и потрошачи знања) и слично.

Тврдећи да је сфера друштвених наука потпала под јак утицај неолибералне економије, неки аутори³³ пишу да је данас статус неолиберала сличан положају астролога, који су раније били присутни на дворовима владара како на Истоку тако и на Западу. Стручњаци из астрологије раније, као и неолиберали данас сматрани су људима који располажу експертским знањима – о питањима која, са једне стране нарочито брину елити, а са друге стране, одликују се високим степеном неизвесности – и за то су од елита билу добро плаћени. Ранију елиту су, пре свега, интересовала питања династичког наследства и војне среће у ратовима који предстоје. Данас су то питања везана за неизвесност инвестиционих решења, нестабилност тржишта и протесте, који ту елиту с времена на време, угрожавају.

³³ Видети детаљније у књизи: I. Wallerstein, R. Collins, M. Mann, G. Derluguian, C. Calhoun, *Does Capitalism Have a Future?* 2013.

Астрологија и неолиберализам су идеолошке, а не научне, дисциплине и директно су одговарале заједничком „здравом смислу“ владајуће елите. Поред тога, оне су и високо математизиране дисциплине чиме се желели да стекну ореол научности. Међутим, из астрологије је касније произашла астрономија (као из алхемије хемија), а из неолиберализма тешко да ћемо добити било какав позитиван резултат.

*О универзитетском
економском образовању*

У тријумфу тржишне индивидуалистичке идеологије – једног агресивног и нетолерантног тржишног фундаментализма – лежи основни узрок проблема економске науке, али и кулминације глобалне економске кризе.³⁴ У ово време долази до велике промене и у самој природи универзитетског економског образовања, као и у положају универзитетских наставника. *Економикс* (*економија*) замењује *политичку економију* како се она вековима називала – од момента када ју је тако назвао Адам Смит и он постаје парадигма (образац или модел) економског образовања и истраживања. И на нашим просторима, од деведесетих година прошлог века на високошколским институцијама генерације студената економије образују се скоро искључиво на неолибералном концепту *економикс*-а (тај фундаментални економски предмет студентима се најчешће предаје под називом *Основи економије* или *Увод у економију*). О

³⁴ Видети детаљније у књизи: Јован Б. Душанић, *Монетарни и тржишни фундаментализам – као алиби за некомпетентност*, 2004.

осталим правцима економске мисли, сем неолибералне, студенти ретко могу детаљније да се упознају, а често им се, као демонстрација богатства и плурализма економске мисли, објашњавају разне варијанте владајуће неолибералне школе.

Проф. др Бранко Хорват у књизи (*Какву државу имамо и какву државу требамо*, Загреб, 2002) пише да „тек пишући овај Предговор увидео сам какав се назадак догодио у Хрватској.”³⁵ озбиљне књиге о привре-

³⁵ Недавно сам (04.11.2014) од студената теоријског смера Економског факултета у Загребу (Карло Вујева и Филип Павић) добио писмо у коме пишу да је моја књига (*Критика неолиберализма и транзиције* која је објављена у Загребу) међу њима „почела циркулирати попут манифеста, и то на факултету који представља тек *reliquiae reliquiarum* праве знанствене мисли и промишљања, а који ће се ускоро претворити у обичну пословну школу, која већински одгаја студенте потпуно цијеpljene од разумијевања властите политекономске стварности, као уосталом и већина професора који на њему остају. Из уџбеника и курикулума се сваким новим издањем и сваком новом академском годином све више се избацује проблематика сукоба различитих школа економског мишљења и уопће сазнање да исте постоје. Економска знаност се тако представља у сингуларној форми, у чистим и непобитним неокласичним оквирима, који не само да негирају постојање различитих теоријских усмјерења, већ и изопачују класике и класичну мисао на које се поносно и селективно позивају. Уз само пар година за-кашњења, цијела ова проблематика би и нашој генерацији потпуно остала недоступна, као што ће уз садашње трендове бити за оне што долазе. Зато Вама особно исказујемо захвалност а уједно се испричавамо на патетици, јер нам је Ваша књига послужила као мотивација да не прихватимо дефетистичко гесло *Vencereis, pero po convencereis!*, да одбацимо комфор који нуде идеолошки подобне позиције и да барем покушамо. Учимо и надамо се још пуно учити и упијати изван догматских оквира, а поготово изван илузија о новом свијету, Фукујамине тезе о смрти идеологија и апологетског славља сасвим слободног тржишта, које се у нашој стварнос-

ди не могу се објављивати, нити се студенти могу о томе поучавати... На факултетима наставници марљиво преписују или преводе стране уџбенике из савршене

ти манифестирало као разоран спој рентијерског квази-подузетништва, шпекулативног капитала и *ad hoc* паничне државне интервенције. Често у властитим рефлексијама пропитујемо мотивацију извршне власти, политичких и економских елита, важемо омјере њихове неспособности и свјесне намјере да остваре властити материјални пробитак, али закључак је увијек и свакако поражавајућ: десетљећа изгубљеног економског раста, сасвим неизвјесна будућност и животарење на периферији капитализма, уз коначну продају националних богатстава ради пуког финансирања камата на дуг.

Ријетке су књиге и ријетки су људи који дигну глас у тешким временима, прогресивна мисао се увијек ретроспективно слави, али у доба настанка је увијек исмијана, потиснута, игнорирана. Ви сте за нас међу тим ријеткима. Поготово су декадентна времена кад се губици социјализирају а профити приватизирају, када крупни капитал са својим специфичним интересом има монопол над средствима информирања, тешко је бити увјерен у некакву побједу правде и сами себе коримо да смо наивни и сувише млади. Али свака нова криза, како економска тако и духовна, нуди потенцијал за нове снаге и нови отпор. Ваљда у томе и јест смисао, тражити истину а онда се за њу и борити. Ставити праведност испред механичке ефикасности. Јер ми људи не живимо сувише дуго, и напосљетку што значи комфор, нови ауто у гаражи, базен у дворишту, тај блистави сјај за нас је изблиједио већ у старту. Па ако то напосљетку за резултат има коначан пораз, мање дохотке, маргинализацију и на крају крајева опетовани *status quo* – мање је важно. Јер како сте Ви рекли, што неуморно парафразирамо пријатељима и ближњима: *‘Мислим да је наша професионална, али прије свега људска обвеза да на зло и неправду не пристајемо и с њима се не миримо, те да их непрекидно откривамо и јавно разголићујемо. Против зла и неправде треба се борити не зато да би се они победили (увијек ће их бити, у већој или мањој мјери) него прије свега због тога да они не би победили човјека у нама.’* Хвала Вам."

неокласичне економије.³⁶ Слично се догађа и у свету где је још увек последњи хит тешко математизирани теорије рационалних очекивања, према којој влада економском политиком не може ништа учинити јер ће је тржиште увек надмудрити.“

Приликом образовања генерација и генерација нових економиста не постоји проблем само са изучавањем историје економске мисли (или *Економских доктрина*, како се тај предмет често назива) него проблем настаје и приликом изучавања стварне економске историје јер и ту долази до фалсификовања историјских чињеница.³⁷ А управо би се из историје могле извући

³⁶ Хетеродоксни економисти, који се не придржавају владајућег неолибералног економског учења од стране ортодоксних економиста неокласичара, су подвргнути разноразним притисцима, опструкцијама и блокадама. “Ако и успеју да се запосле као предавачи, главна струја им спречава приступ вишим звањима универзитетских професора... Резултат тога је да су хетеродоксни професори на универзитетима дословно врста у изумирању. ‘Сада су или у пензији или близу ње, што значи да за две године неће остати ниједан’, упозорава Давид Флашер са Универзитета Париз 13. А управо професори воде магистарске и докторске студије, лабораторије, управо они председају комисијама за докторате и учествују у комисијама за избор у научна и наставничка звања. Без професора немогуће је да заживи нека школа мишљења. Штавише, последњих година пропали су готово сви велики хетеродоксни истраживачки центри... ‘Знанственици којима је доста тога да буду блокирани прелазе и у просторно планирање, образовне науке, политичке науке и комуникацијске науке’, додаје Флашер. Добро је знати: ако желите да чујете економисте који имају што за кажу о друштву, ускоро их нећете моћи наћи на факултетима економских наука.” (<http://lemondediplomatique.hr/mehanizmi-neoklasicne-dominacije/>)

³⁷ До тога долази и у економској историји и у историји уопште, и на основу фалсификованих чињеница стасале су индоктриниране генерације. Забавну епизоду у вези с тим недавно смо могли прочитати и код нашег прослављеног филмског редитеља Емира Кус-

важне економске поуке и за решавање савремених економских проблема,³⁸ под условом да се не искривљују историјске чињенице.³⁹

О универзалним благодетима слободне трговине (отвореног тржишта)⁴⁰ говори се као о неспорној чиње-

турице (у књизи: *Смрт је непровјерена гласина*). „Када је Џонатан (филмски агент који је 90-их харао Холивудом), за време 'Кустендорф филм фестивала', укључио телевизор и гледао руски програм на енглеском језику, збунио се добрано тај човек. Видео је, на тој телевизији, документарни филм који је пуштен поводом годишњице борбе против нацизма. Прилично узбуђен, дошао је у моју кућу и рекао: 'Ја сам мислио да смо ми Американци ослободили Европу од нацизма, а по овоме што приказује руска телевизија, то ослобађање није могло да се деси без њих?'“

³⁸ Ј. Шумпетер 1939. године (*Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist*) пише, „Светска историја (друштва, политике, културе) економска историја, у оквиру које и историја развоја производње, не само да су неопходне, него су у суштини најважније за схватање наших проблема. Сви остали материјали, статистички и теоријски методи су другостепени у односу на историју, штавише они су без ње бескорисни.“

³⁹ Тако се данас за кризу из тридесетих година прошлог века више не сматра одговоран либерални капитализам са суманутим финансијским шпекулацијама приватног сектора, него се криза објашњава погрешном политиком централне банке која није штампала довољно новца и обезбедила потребну ликвидност привреде. (Видети: Милтон Фридман – Ана Шварц, *Монетарна историја САД, 1867–1960*) Неолиберали сада тврде да је велика криза из тридесетих година прошлог века започела као обична рецесија, али су велике грешке у политици монетарних власти довеле до смањења залиха новца чиме је, у великој мери, погоршано стање у привреди те је једна обична рецесија одвела у дубоку депресију.

⁴⁰ „Наводе се ‘теоријска’ образложења како потпуно слободна трговина максимизира економско благостање. Но још је пре два века Фридрих Лист знао да то вреди само за партнере једнаке економске моћи. Остали, међу њима и Хрватска, биће експлоатисани. Земље су по свом привредном, политичком и културном развоју веома различите, а исто тако и по

ници. Тврди се да је то универзални пут који води брзом економском развоју, мада историјске чињенице говоре да су успешне и богате земље прво прошле етапу развоја без слободне трговине (уз политику државног интервенционизма, протекционизма и планског стратешког инвестирања), а тек када су се развиле, другима су проповедале и натурале⁴¹ концепт отвореног

економској моћи. Због тога прокламација о слободној трговини и слободном кретању капитала представљају реакционарну пропаганду политички и економски јаким који желе експлоатисати слабије. То се види одмах по противуречним захтевима кад нека богата земља захтева слободу кретања капитала ('свога'), а у исто време забрањује слободу кретања људи ('других'). Експоненти капитала лако проналазе опортунистичке научне раднике који објашњавају – од својих бруцоша па до других држава као што је наша – да је слободно кретање робе и капитала корисно за све. То је тачно кад су услови привређивања подједнаки. То је лаж кад се они екстремно разликују. Данас неких 200-тинак транснационалних компанија контролише трећину светске производње, 70% међународне трговине и 80% међународних инвестиција. Свака од тих компанија производи неколико пута више него цела Хрватска и то производи у неколико десетина различитих земаља. Кад се таква компанија и неко хрватско предузеће сретну на међународном тржишту, прилично је јасно како ће испасти та 'слободна' трговина. Оно мало великих предузећа које смо имали и која су се могла донекле равноправно носити на светском тржишту – сукцесивне су владе разбиле. Данас се говори само о 'малим и средњим предузећима' – како и доликује једној полуколонијалној земљи." (проф. др Бранко Хорват: *Какву државу имамо и какву државу требамо*, 2002)

⁴¹ Професор Ха Џун Чанг пише: „Слободна трговина ширила се по свету током XIX века. Међутим, своје ширење у највећој мери дугује нечем што не бисмо у нормалним околностима повезали са речју 'слободан' – сили или барем претњама о употреби силе. Колонизација је била очигледан пут ка 'неслободној слободној трговини', а за то време су колонијални господари покорене државе силом терали да у потпуности прихвате слободну трговину. Чак су и многе неколонизоване земље биле присиљене да прихвате слободну трговину. Дипломатијом топова присиљене су на потписивање неправедних споразума, којима им је, између осталог, узета и

тржишта јер им је то тада погодновало. То се најбоље може видети на примеру две англосаксонске државе – В. Британије и САД – које су у новије доба највећи поборници слободне трговине. О томе детаљно и аргументовано пише професор са Универзитета у Кембриџу – Ха Џун Чанг (у књизи: *Лоши Самарићани*),⁴² један од најбољих стручњака из области економије развоја.

Професор Ха Џун Чанг подсећа нас да је значајни енглески писац (аутор чувеног романа *Робинзон Крузо*) Данијел Дефо (1659–1730) написао значајно дело из економије – *План енглеске трговине*. У том делу он је описао како су владари из енглеске породице Тјудор (владали од 1485. до 1603. године),⁴³ нарочито Хенри VII и Елизабета I прибегавали протекционизму, субвенцијама монополу, индустријској шпијунажи и другим видовима владине интервенције да би развили енглеску индустрију вуне – европску *high-tech* индустрију свог доба, а без чега би било веома тешко, ако не и немогуће, да се Британија

царинска аутономија (право да одреде сопствене царинске тарифе). Најозлоглашенији споразум је онај потписан у Нанкингу, који је Кина била присиљена да потпише 1842. године после пораза у Опијумском рату, али и земље Латинске Америке, Отоманско царство (предак Турске), Персија (данашњи Иран), Сијам (данашњи Тајланд), чак и Јапан били су предмет сличних споразума. (<http://www.advance.hr/vijesti/istaknuti-autor-i-profesor-ha-joon-chang-13-cinjenica-koje-niste-znali-o-ekonomiji/>)

⁴² Ha-Joon Chang: *Bad Samaritans: Rich Nations, Poor Policies, and the Threat to the Developing World*, 2007. НИН је (02.10.2008) пренео неке делове књиге у фељтону који је приредио Никола Врзић.

⁴³ „Више енглеских историчара указује да је индустријска политика династије Тјудор поставила саме темеље касније моћи Енглеске.“ (Ерик С. Реинерт, *Глобална економија*, 2006)

од извозника сировина претвори у европски центар те високотехнолошке индустрије.

Како наводи Ха Џун Чанг, таква политика је настављена и после Тјудора, тј. ова земља је све до средине XIX века остала високопротекционистичка земља – просечне царинске стопе у Британији биле су 45–55 одсто, наспрам 6–8 у Холандији, 8–12 у Немачкој и Швајцарској, те око 20 одсто у Француској. Такође, Британија је забранила својим колонијама да извозе робу која би могла да буде конкурентна роби произведеној у матици. Када је британска индустрија (подигнута помоћу јаке државне заштите) постала међународно конкурентна, тек тада је напуштена политика протекционизма, и проповедана политика слободне трговине.

Истовремено, Америци, све док је била британска колонија, није била дозвољена заштита домаће индустрије, али одмах после стицања независности, први министар финансија САД Александар Хамилтон⁴⁴ подноси Конгресу (1791) *Извештај о производњи* у којем, између осталог, пише да је „основна идеја да заостала земља као што су САД треба да заштити своје 'индустрије у раном детињству' од стране конкуренције и гаји их док не постану способне да стоје на сопственим ногама“. Та заштита је обављена, пре свега,

⁴⁴ „Адам Смит – чија је књига (*Богатство народа*) изашла током Америчке револуције – тврдио је да ће америчке колоније направити велику грешку ако покушају да штите своју индустрију... Међутим, на једном другом месту у својој књизи Адам Смит тврди да само нације које имају индустрију уопште могу да победе у рату. Александар Хамилтон прочитао је Смитову књигу и, природно, изабрао да се америчка привредна политика базира на Смитовом схватању (заснованом на искуству) ко побеђује у ратовима, а не на његовим теоријским ставовима о слободној трговини. САД су штитиле своју индустрију скоро 150 година.“ (Ерик С. Реинерт, *Глобална економија*, 2006)

преко високих (40–50 одсто) увозних царина (чак и забранама увоза неких производа), те субвенција домаћој индустрији. Ха Џун Чанг истиче да упркос томе што су биле највећа протекционистичка држава на свету у том периоду, САД су истовремено биле и најбрже растућа економија, те да су тек после Другог светског рата – сада с индустријском премоћи без премца – либерализовале своју трговину и почеле да заступају политику слободне трговине.

Искуство Велике Британије и САД, као и других богатих земаља, како показује опсежно истраживање професора Чанга, говори да су те земље „користиле националистичке методе (царину, субвенције, рестрикције у трговини с иностранством) да би поспешиле домаћу индустрију у раном детињству“, а тек када су се развиле, почеле су да заговарају отворено тржиште, тј. слободну трговину, и да то натурају свим другим државама.

Неолиберали, међутим, поред тога што фалсификују историју од пре неколико деценија и векова, то чине и са догађајима које се одвијају пред нашим очима. После банкротства банке *Lehman Brothers* (јесен 2008) наступила је паника јер су се и остале велике финансијске банке нашле пред банкротом. Међутим, тада богати и моћни, као и њихови неолиберални пропагатори тврде да су ове приватне финансијске фирме *сувише велике* да би држава могла до допусти њихов банкрот. То би довело до слома економије САД која је *локомотива* светске привреде, те им је влада САД дала инфузију од више хиљада милијарди долара.⁴⁵

⁴⁵ „До сада невиђеном интервенцијом државе у економске токове ради спасавања интереса тог капитала“, како то истиче др Зоран Видојевић (*„Дивизијска и економска криза“*, 2014), „неолиберализам, практично, негира један од основних принципа либера-

Велике приватне фирме преживеле су кризу, а добијену инфузију искористиле су да знатно повећају профит, плате и бонусе својим менаџерима. Тако су САД издвојиле више средстава како би спасле посрнуле банке (да би оне наставиле да исплаћују огромне менаџерске бонусе), него за помоћ онима који су остали без посла и имовине (због кризе којој су *кумовале* исте те приватне банке).

Криза је изазвала огромну штету: уништила капитал и поједине гране индустрије, довела до великог раста незапослености и повећања буџетских дефицита (смањење јавних прихода због пада привредне активности и повећања јавних расхода због стимулативних издатака којима се помагало посрнулој привреди и осиромашеним грађанима), те знатно повећала јавне дугове многих земаља. Следећи пример САД и већина других земаља је, у циљу спречавања финансијског и привредног колапса, притекла у помоћ посрнулим приватним

лизма. Како то ускладити са либералним принципом да држава може само у најмањој мери да усмерава, и то нормативним средствима, те токове? ‘Слободно тржиште’ и дерегулација препоручују се старим и новим колонијама, док у земљама које чине језгро глобалног капитализма владају друга правила игре.“ Поред тога, др Зоран Видојевић у истом тексту тврди „да је сам неолиберализам умногоме нелиберализам, чак и антилиберализам, ако се оцењује стање слобода у друштвима где је он основа економско-политичког уређења и вредносних оријентација. Слобода је потчињена профиту као самосврси, а у земљама његовим ‘тврђавама’ све више и тајним службама, које задиру у контролу приватности живота милиона људи. У Сједињеним Државама таквих служби, што државних, што приватних, има више од три хиљаде. Орвеловско царство није резервисано само за стаљинизам.“

фирмама пружајући им огромне финансијске *инфузије*. Како би се избегле веће последице по привреду у целини (опасност да рецесија не прерасте у депресију), подстицана је укупна тражња преко повећања стимулативних расхода и смањења пореза, а помагано је и великом броју људи који су остали без посла. Због тога су се државе задуживале и повећавале свој јавни дуг.

Тако се губици приватног сектора пребацују на плећа државе и проблем се премешта из једног дела економије у други. Када је држава санирала приватни финансијски сектор, неолиберали се више и не сећају да је постојао проблем банкарских (приватних) дугова, него инсистирају само на јавним (државним) дуговима и сву кривицу пребацују на државу, велику буџетску потрошњу и раст јавног дуга.

Економија као егзактна наука

Проблем савремене економске науке лежи и у упорним настојањима да она од друштвене постане егзактна наука, то јест да буде постављена на истим принципима као и математика.⁴⁶ Од економије се жели створити универзална наука без било каквих географских,

⁴⁶ Професор Ха Џун Чанг пише: „Економија је политика и као таква никад не може бити наука. Ипак, доминантна неокласична школа економије успешно је променила назив дисциплине из традиционалне ‘политичке економије’ у ‘економију’ на прелазу у XX век. Неокласична школа хтела је да од економије створи чисту науку лишену политичких (а тиме и етичких) димензија које укључују субјективне вредносне процене. Ова промена била је политички потез сама по себи.“

(<http://www.advance.hr/vijesti/istaknuti-autor-i-profesor-ha-joon-chang-13-cinjenica-koje-niste-znali-o-ekonomiji/>)

политичких и историјских специфичности, као што је то случај са математиком. Тврди се да како су математичке законитости једнако применљиве у свакој земљи, на било ком делу Земљине кугле и у свим временима (независно од институционалног и историјског контекста), те би исто то требало да важи и за економију.⁴⁷ Због тога се тако различитим земљама света намеће универзалан модел у вођењу економске политике (ткзв. *Вашингтонски консензус*)⁴⁸ који оне треба да следе.

Отуда долази и до претеране употребе математике, то јест тежње ка математичкој формализацији економске науке. Примена математике и у економији неопходна је и пожељна до одређене мере, али је математизација савремене економске науке прешла све ра-

⁴⁷ „Ако је економија егзактна наука, налик природним, онда је ефикасност у првом плану, а основни метод мора бити математичко-економетријски. У таквим околностима, питања задовољења људских потреба, моралности, праведности и равноправности, наспрам ефикасности, улоге институција и историјских околности, немају своје место. Овим се, свакако, желело избећи постављање неугодних питања која се односе на експлоатацију, профит као потпуно доминантни мотив, развој шпекулативне-казино економије која сада доминира у САД и Великој Британији и раст светске неједнакости у последњих 30–40 година која је и довела до светске кризе. Ако је економија тобож природна наука, која се бави искључиво техничким питањима реткости, ефикасне алокације и оптимизације, нема места за људске потребе (из перспективе самих људи), моралне судове и питања расподеле, или, она као ненаучна, морају бити у другом плану истраживања, теоријских радова, модела и начела економске политике.“ (Бојан Димитријевић, *„Велика рецесија и неуспех економског неолиберализма, предлози за нову економију“*, Зборник Универзитета Educons, 2014)

⁴⁸ Детаљније у књизи: Јован Б. Душанић, *Washington consensus – кодификовани програм економског неоколонијализма*, 2007.

зумне границе.⁴⁹ Данас када отворимо најпопуларније економске научне часописе (на пример, *American Economic Review*) стичемо утисак да је то часопис из математичких, а не економских наука. Чланци су препуни грчких слова, математичких формула и теорема јер су аутори више заокупљени математичком егзактношћу него економском суштином.⁵⁰ Како тврди проф. Бранко Хорват, „економија је постала најматематизиранија наука после физике. Умјесто да се математика прилагођава за решавање економских проблема, много је једноставније економске претпоставке вештачки формулисати тако да омогућавају математичко решење“.⁵¹

Полазећи од вештачки формулисаних претпоставки које у реалности не постоје, умногоме се поједностављује математичко моделирање и омогућава

⁴⁹ „Цела генерација економиста одгојена је уз економске моделе који... су приказивали капитализам тако математички сложено да су људи из професије могли провести цели живот у њиховим бескрајно замршеним формалистичким структурама, а да никад не примете да ти модели, по начину како су саздани, никад не би могли ни приближно симулирати капитализам какав заиста јесте.“ (Yanis Varoufakis, *The Global Minotaur*, 2011)

⁵⁰ Неолиберали – ортодоксни економисти неокласичари “не могу да поднесу помисао да би научници који се не служе математичким моделирањем и пропитују ефикасност тржишта могли да уђу у секцију која би и даље имала етикету ‘економије’. Кад је Ђовани Дози, талијански хетеродоксни економист, послао прилог часопису *Journal of Mathematical Economics*, примио је јасан одговор: ‘Ваш чланак није чланак о економији, пошаљите га часопису за социологију.’ Наредбу ваља схватити дословно: неокласичари желе да истраживачи мањинских струја пријеђу у друге дисциплине и нестану као економисти.”

(<http://lemondediplomatique.hr/mehanizmi-neoklasicne-dominacije/>)

⁵¹ Бранко Хорват: *Какву државу имамо и какву државу требамо*, 2002.

лакше *доказивање* унапред постављене хипотезе.⁵² С друге стране, тако добијени *научни* докази користе се за дефинисање жељене економске политике.⁵³

Кључна претпоставка од које полази савремена наука јесте свођење човека на *homo economicus* који је, у условима потпуне конкуренције која влада на тржишту, искључиво усредсређен на максимизирање профита, те увек доноси апсолутно рационалне одлуке и при томе располаже пуним информацијама.⁵⁴

Тако се економска наука, у великој мери, претвара у техничку науку која се бави надградњом и оптимизацијом одговарајућих техничких параметара, где се у обзир узимају само ствари које се могу измерити, а оне које се не могу квантификовати, одбацују се. Оваква математичка логика не оперише појмовима добра и зла и они за њу не постоје јер се не могу бројчано исказати.

Уместо реалне имамо виртуелну економију у којој циркулише виртуелна роба (које нема) и у којој

⁵² „На тим и таквим претпоставкама изграђена је велика суперструктура која се знатно разликује од економске стварности“ (Б. Хорват: *Какву државу имамо и какву државу требамо*, 2002).

⁵³ Подсетимо се да је Алфред Маршал, једанод утемељивача математичке економије, пре скоро једног столећа, наглашавао како математика не може да буде средством истраживања, него само његовим језиком, У писму А. Боулу он пише „У последње време код мене расте осећање, да повезујући добру математичку теорему са економском хипотезом, ми тешко можемо да добијемо добру економску теорију“ (Према: Weintraub R.E, *How Economics Became a Mathematical Science*).

⁵⁴ Познати економисти Акерлоф и Шилер (G.A. Akerlof, R. J. Shiller, *Spiritus Animalis*) пишу да се људи „могу руководити и неекономским мотивима, понашати се нерационално и истрајавати у својим заблудама“.

постоји измишљени рационални човек, са апстрактним принципима и шематизованим понашањима. Људско понашање је, међутим, сувише сложено да би се уклопило у било какве апстрактне математичке моделе. Човека покушавају да сведу на *homo economicus*, тј. рационалног субјекта код кога се апстрахују било какви морални мотиви или суптилнија емоционална преживљавања.

*О критичком мишљењу
академских економиста*

Поред свега наведеног, још већи проблем код образовања економиста у последњим деценијама јесте чињеница да се на високошколским институцијама све више напушта широко темељно теоријско образовање, које је код студената подстицало критичко мишљење и трагање за истином, а доминантно постаје уско и схематизовано практично специјалистичко (занатско) образовање. Уместо истинских интелектуалаца којима је својствено критичко мишљење и стално трагање за истином, све више имамо занатске интелектуалце који нису у стању или немају храбрости да мисле сопственом главом. Раније смо с високошколских институција добијали *аутентичне субјекте* код којих је нарочиту вредност имало критично мишљење. Данас се траже *укалупљени објекти*, који су едуковани за одређене вештине и у стању су да ефикасно обављају рутинске послове.⁵⁵

⁵⁵ „Америчка економска асоцијација је 1988. године установила Комисију која је проценила стање високог образовања у области економије у САД. У свом извештају, комисија је изразила бојазан да би наставни програми на економским факултетима могли да избаце генерације економиста са много ‘идиотских учењака’, који владају аналитичким техникама, а ништа не знају о реалним

Нажалост, данас и код економиста који су се определили за академску каријеру, по правилу, долази веома рано до уске специјализације. Сваки у својој области тражи решење, а целину нико не сагледава и суштина мало кога интересује. Многи се оправдавају изговором да *то није њихова област* и остају *укопани у своје ровове*. На саветовањима Научног друштва економиста неколико пута сам предлагао да се један скуп посвети начелном питању избора адекватног концепта реформисања српске привреде, јер уколико смо се определили за погрешан генерални концепт реформи, све расправе о парцијалним решењима немају много смисла.

Тада сам говорио како ме већина реферата и расправа о транзицији, на бројним саветовањима Научног друштва економиста, подсећа на *стручне* расправе о томе шта радити с кућом која, због *конструкционе грешке* пројектаната, има неадекватно урађен темељ и једним делом тоне у земљу. Сви виде проблем: кров прокишњава, плафони су попуцали, столарија се искривила, а расправа међу *специјалистима* води се о томе да ли проблем треба решавати заменом: црепа – теголом, класичног – спуштеним плафоном, дрвену столарију – алуминијском. Свако понаособ предлаже решење које је из домена *његове области*, а никога од не интересује што је проблем у *конструкционој грешци* пројектаната. Зато и не схватају да њихова *специјалистичка* решења. не

економским проблемима.“ (А. О. Krueger, “Report on the Commission on Graduate Education in Economics”, *Journal of Economic Literature*, 3/91. Наведено према: Наташа Голубовић, „Економска теорија у огледалу глобалне финансијске и економске кризе“, Зборник *Економска наука и привредна криза*, 2010)

могу отклонити проблем и да ће се на крају кућа урушити.

И тако последњих деценија у академским круговима, нажалост, све више замиру озбиљне научне дебате. Сви пишу и говоре једно те исто, тачније слушамо само једне те исте неолибералне догме које се ничим не морају доказивати. Чак ни чињеница да их стварност на сваком кораку оповргава (успешност азијских тигрова или скандинавских социјалдемократских земаља, па и глобална економска криза) још увек није довољан разлог да дође до озбиљног преиспитивања неолибералних догми на којима је образовано неколико поколења економиста, који су сада на врхунцу професионалне каријере.

Некада је академска каријера (на институтима, а нарочито на универзитетима) била престижна и обезбеђивала доста добру егзистенцијалну сигурност.⁵⁶ То је академским радницима омогућавало да се у целости посвете озбиљним научним истраживањима и подстицало их на критичка истраживања.

Критичко мишљење раније је имало нарочиту вредност и научни часописи су подстицали и радо об-

⁵⁶ „Најталентованији свршени студенти најпрестижнијих универзитета не опредељују се за научну каријеру, него одлазе у бизнис, првенствено у финансијску сферу, и то у области спекулативних делатности, где су примања запослених неупоредиво већа. Тако се дошло у апсурдну ситуацију да су најсветлији умови најмање продуктивни јер раде послове који су економски и социјално бескорисни, па чак и штетни. Према једном истраживању из 2006. године 24 одсто свршених студената са Јејла, 25 одсто са Харварда и чак 46 одсто са Универзитета у Принстону почело је своју каријеру у сфери финансијских услуга.“

(<http://www.project-syndicate.org/commentary/the-rent-seeking-problem-in-contemporary-finance-by-robert-j--shiller>)

јављивали различите научне погледе. У време доминације неолиберализма ситуација се знатно променила. Младе колеге, који су на почетку своје академске каријере, морају да воде рачуна о напредовању, а за то је неопходно објавити одређени број радова у референтним научним часописима. Они добро знају да ће њихови радови бити објављени једино под условом да буду написани у складу с владајућом неолибералном идеологијом, и о томе морају да воде рачуна и да своје радове *укlope* у задате оквире.⁵⁷ Међутим, и већ афирмисани научници имају проблем да објаве своје текстове у престижнијим светским часописима, уколико нису *прожети* владајућом неолибералном идеологијом, или ако доводе у сумњу владајуће неолибералне догме.⁵⁸

Поред тога, у време владавине неолиберализма, створен је систем који је академским економистима

⁵⁷ “Хомогенизација јача од 2000-их година, под утицајем нове методе евалуације кандидата: њихова се научна производња службено вреднује не према својој интринзичној квалитети него по научним часописима у којима је објављена. ‘Добар научник’ тако објављује у часопису који високо котира у класификацији Националног центра за научна истраживања, а и та класификација се темељи на степену усклађености са доминантним научним приступима.”

(<http://lemondediplomatique.hr/mehanizmi-neoklasicne-dominacije/>)

⁵⁸ Тако професор Јоже Менцингер пише: „Не треба заборавити догму о директним страним инвестицијама (ДСИ) које су креирале међународне финансијске институције у то време и које су још увек преовлађујуће. Борим се против ових догми већ годинама (видети мој чланак објављен у *Kyklos*-у, 2003. године), али не много успешно. Прилажем Вам још један рад о дугорочним последицама ДСИ који безуспешно покушавам да објавим у неком угледном часопису већ више од годину дана.“ (Видети у књизи: Арсеније Ј. Душанић, *Власничка структура банака*, 2011)

одузео егзистенцијалну сигурност. Некада су њихова примања на универзитетима и институтима била на завидном нивоу, што им је пружало осећај слободе и независности. Данас су плате на универзитетима и научним институтима више него скромне и академски радници присиљени су да на слободном тржишту обезбеђују додатна средства за егзистенцију. На тржишту се зна наручилац посла и која врста *истраживања* ће бити плаћена, па је тешко очекивати објективно истраживање.⁵⁹ Многи академски економисти зарађују огромно богатство помажући крупном капиталу у формирању јавног мњења и политике владе. Тако се жеља да се што боље реализује научни таленат брзо мења у стремљење да се што боље живи,⁶⁰ те се за савремену економију

⁵⁹ „Проблем је у томе што је оно што на крају постаје економска теорија која се користи према сиромашним државама, у ствари резултат права јачег. Када економисти на најбољим универзитетима у сиромашним деловима Африке зарађују око 100 долара месечно, а Светска банка им нуди 300 долара дневно као консултантима за *праву веру*, није зачуђујуће што се тако мало њих буну. И код нас овде је ситуација слична. Ако тражимо средства за истраживање која се крећу изван оквира стандардне теорије, резултат ће бити отприлике исти као да је Мартин Лутер тржио средства за истраживање од Ватикана.“ (Ерик С. Реинерт, *Глобална економија*, 2006)

⁶⁰ Савремену мејнстрим економску науку све мање интересује научна истина, а све више постаје веома уносним бизнисом. На такозваним научним скуповима углавном се понављају унапред познате неолибералне мантре и строго се води рачуна о политичкој коректности (која је заменила комунистичку морално-политичку подобност) како би се одрадили добијени грантови и други наручени послови или (у случају недовољно проверених) како би се јавно манифестовала и доказала неолиберална правоверност, те стекао статус етаблиране повлашћене касте. Нажалост, ми данас живимо у времену науке без истине (у случају економске, али и

може рећи, слично што је Никола Кајтез написао за филозофију,⁶¹ да је постала „куртоазно оруђе универзитетских бирократа равнодушних према истини“ који су у трци за каријером изгубили моћ критичког мишљења.

Све се чешће, с правом, говори о интелектуалној корупцији (проституцији), којој су подложне и највеће звезде неолибералне економске мисли. Тако, на пример, професор са Колумбије Фредерик Мишкин, који је до краја августа 2008. године био и у борду директора Централне банке САД, (и чији су уџбеници преведени на српски језик те из њих уче и студенти на нашим високошколским институцијама), добио је велики хонора од Исландске трговачке коморе да уради студију о исландском финансијском систему. У студији под насловом *Финансијска стабилност Исланда*, између осталог, пише: „Исланд је напредна земља са одличним институцијама, малом стопом корупције и владавином права. Економија се већ прилагодила финансијској либерализацији, а опрезна регулација и надгледање генерално је веома јако“.⁶²

Студија је рађена у моменту када је Исланд (320.000 становника и БДП од око 13 милијарди долара), у склопу широке финансијске дерегулације, извр-

већине друштвених наука), уметности лишене лепог (где се форсира такозвана естетика ружног) и политике без морала (*коме је до морала, нека иде у цркву* – чувене су речи првог премијера после српске октобарске (2000) револуције – иконе либералне Србије.

⁶¹ Видети: Никола Кајтез, *Филозофија ентропије*, 2016.

⁶² О интелектуалном поштењу аутора говори и чињеница да је у званичном CV (*Curriculum vitea*) професора Мишкина наслов ове студије промењен. Наиме, уместо *Финансијска стабилност Исланда* (*Financial Stability in Iceland*), сада пише: *Финансијска нестабилност Исланда* (*Financial Instability in Iceland*).

шио приватизацију три највеће домаће банке. Пре тога, исландске банке су обављале класичне банкарске послове, а после су све више улазиле у шпекулативно инвестиционо банкарство – високим каматним стопама привлачили су средства штедиша и из других земаља, а средства пласирале у хартије од вредности које су у великој мери биле *токсичне*. Убрзо после тога, средином 2008. године, због великих губитака долази до колапса исландског банкарског система и стечаја неких банака; губици исландских банака били су неколико пута већи од годишњег БДП земље.⁶³

Све наведено у вези с професором Мишкином преузето је из његовог интервјуа који је дао за документарни филм *Интерна пљачка*.⁶⁴ У том документарцу има много сличних података и о другим професорима с најпрестижнијих универзитета као што су Харвард,⁶⁵ Беркли,⁶⁶ Колумбија и други.⁶⁷

⁶³ Исландска банка *Icesave*, која је отишла у стечај, само штедишама из Велике Британије и Холандије – било их је више него што цели Исланд има становника – остала је дужна око четири милијарде евра – скоро трећину годишњег БДП Исланда.

⁶⁴ Видети: www.insidejobfilm.com

⁶⁵ Мартин Фелдштајн, професор на Харварду, био је главни економски саветник председника Регана и најважнији архитекта дерегулације. Од 1988. до 2009. био је у борду директора АИГ-а, што му је доносило милионе долара. На питање жали ли због неких одлука АИГ-а у наведеном документарном филму, одговара речима: „Не могу ништа више да кажем о АИГ-у.“ Подсетимо се да је 2008. године за спасавање АИГ-а од банкротства било издвојено на десетине милијарди долара. И поред тога, Барак Обама је М. Фелдштајна укључио у саветодавни Одбор за економски опоравак.

⁶⁶ Барак Обама је у свој саветодавни Одбор за економски опоравак укључио и Лауру Тајсон, професора на Берклију која је била председник Одбора економских саветника, потом директор Националног економског већа у Клинтоновој администрацији. Одмах на-

Ситуација није много боља ни у случају економиста који су добитници такозване Нобелове награде⁶⁸ за економију, која се додељује од 1969. године. У почетку су добитници ове награде били научници у правом смислу речи који су *прекопавали* основе економске науке и њихова истраживања су доводила и до знатних помака у економској науци, док су радови носилаца ове награде у последњих тидесетак година то ретко чинили.

Поред тога, у том периоду премије из економије додељују се за радове који имају мало заједничког с реалном економијом и темељним економским истраживањима. Приметно је удаљавање економске науке од реалне праксе и активно улажење (најчешће неоправдано) других области, пре свега, математике и физике у

кон напуштања владе ушла је у борд *Morgan Stanley*, где добија накнаду од 350.000 долара годишње.

⁶⁷ „Тако је, нажалост, и међу академским радницима остало веома мало истинских интелектуалаца. Ти малобројни интелектуалци, како то пише француски мислилац Жилијен Бенда, не могу спречити зло, али га могу делегитимизовати, могу на њега указивати, могу га назвати злом. Снага интелектуалца је у непристајању и немирењу, у разобличавању нехуманог. А тај нејаки чин побуне све је ређи, новац и овде, за сада, односи победу“.

<http://nkatic.wordpress.com/2011/03/30/izdaja-intelektualaca/>

⁶⁸ То и није Нобелова награда (*Nobel Prize*), већ награда коју додељује Централна банка Шведске у спомен на *Алфреда Нобела* (*Bank of Sweden Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel*), али се медијским манипулацијама ове две награде агресивно изједначавају како би се истакла супериорност економије над другим друштвеним наукама (подсетимо се да се Нобелова награда додељује за пет дисциплина: физику, хемију, физиологију или медицину, књижевност и мир), а избором добитника истакла супериорност заговорника неолиберализма над њиховим опонентима.

економију.⁶⁹ Тако 1983. године премију добија Церард Дебре за математичке радове посвећене разради теорије опште равнотеже у условима неке апстрактне економије. Комбинујући економију и физику, Морис Але 1988. године добија ову престижну награду за теорију тржишта и ефикасног искоришћавања ресурса. Слична је ситуација и са многим каснијим добитницима, као што су: Тригве Хавелмо (1989. године за разјашњење теорије вероватноће као основе економетрије и за анализу симултаних економских структура), Џон Неш, Рајнхард Зелтен, Џон Харшани (сва тројица 1994. године за пионирску анализу равнотеже у теорији некооперативних игара), Роберт Лукас⁷⁰ (1995. године за развој и примену хипотезе о рационалним очекивањима) да би 1997. године награду за економију добили Роберт Мертон и Мајрон Шоулс за радове о формирању цена деривата.

Нобелова награда за економију која је додељена 1997. године Мертону и Шоулсу често се наводи као класичан пример практичне неживотворности савремених научних радова из економије, те како су и највеће звезде неолибералне економије беспомоћне да решавају конкретне економске проблеме. Наиме, већ следеће, 1998. године, фонд *Long-Term Capital Management LP*

⁶⁹ Ворен Бафет је 2008. године изговорио чувену фразу, која је постала крилатица и често се понавља: „Чувајте се паметњаковића са формулама“ – *Beware of geeks carrying formulae*.

⁷⁰ Како наводи Кругман (*The New York Times*, 02. 09. 2009), нобеловац Лукас је 1980. године писао да је Кејнзова економија толико смешна да на истраживачким семинарима његову теорију нико не узима за озбиљно. Штавише, уколико би неко то и хтео, остали учесници би звиждали и намигивали једни другима, сматрајући да је такав став, у најмању руку, понижавајућа комедија.

(у чијем су борду директора Мертон и Шоулс и чија се стратегија рада заснивала управо на радовима за које су они награђени овом престижном премијом из економије) изгубио је за само четири месеца на берзи 4,6 милијарди долара, те убрзо после тога и банкротирао. Поред тога, Мертон је основао *Тринсум групу*, а Шоулс *Платинум групу* које су у свом раду користиле њихов модел утврђивања цена деривата, али су и оне убрзо банкротирале.

Управо је због свега тога пре неколико година породица Нобел чак запретила да ће забранити да се за ту награду уопште користи име њиховог претка јер је награда, по правилу, додељивана заговорницима оних економских учења које би А. Нобел тешко одобрио.⁷¹

* * *

Очигледно је да од античких времена хрематистика све више заузима место изворне економије и да је на ту опасност упозоравао још Аристотел тврдећи да за људе који су пошли путем хрематистике згртање богатства постаје бесконачно и ту не постоје никакве границе, те је у томе видео реалну опасност за друштво и упозоравао да хрематистика може довести до мутације целог друштва.

⁷¹ Потомак Алфреда Нобела, Петер Нобел, изјавио је у интервјуу за дневник *Dagens Nyheter* (10.12.2004) како „је Краљевска банка Шведске овом наградом ставила кукавичије јаје у гнездо научних дисциплина. Две трећине награда су додељене америчким економистима из Чикашке школе чији математички модели служе да се шпекулише на финансијском тржишту, а што је супротно намерама Алфреда Нобела – побољшању људске егзистенције.“

ВИРТУЕЛИЗАЦИЈА ЕКОНОМИЈЕ И ЕКОНОМСКА КРИЗА

*Велика национална илузија Америке јесте убеђење
да се здраво друштво може организovati
на усредсређености ка трци за богатством.
Окрутна трка за богатством захватила
је цело друштво и изнурила Американце,
лишило их користи коју пружа
поверење, честитост и саосећање.
Jeffrey Sachs, The Price of Civilization⁷²*

⁷² Џефри Сакс пише да је тужан што мора све ово да пише али је веома забринут стањем у својој земљи. На само неколико првих страна ове веома обимне књиге можемо да прочитамо и следеће: „У основи економске кризе, коју сада преживљава Америка, лежи морална криза. САД се не суочавају са краткорочним цикличним колебањима економске активности него са дугорочним социјалним, политичким и економским трендовима. САД су изградиле најконкурентније тржишно друштво у свету, али су на том путу изгубиле добротворство. Нема сумње да је у америчкој економији, политици и друштву у целини дошло до великих деформација. Америчко друштво је постало сурово и агресивно, а елита и водећи политичари показују максималну неодговорност и егоизам. Американци су раздражени, песимистички расположени и цинични. Уколико богати и моћни нису способни да се понашају достојно, морално и да показују искрено саосећање према осталом делу друш-

О актуелној светској економској кризи много се пише последњих година, али у тим расправама (како научним, тако и у публицистичким) има много заблуда и митова који се веома вешто медијски пласирају и одржавају, а онда само масовно репродукују.⁷³ Да би се нашли адекватни одговори на изазове са којима се свет суочио на почетку ХХИ столећа, а који су везани са актуелном глобалном економском кризом, неопходно је разумевање суштине и основних узрока који су до ње довели, како би се могле предузети адекватне мере за њено елиминисање. У супротном, слушаћемо о све новијим таласима и облицима кризе и она ће још дуго трајати и имаће све разорније последице.

Актуелну глобалну економску кризу многи пореде са кризом из тридесетих година прошлог века, тврдећи да је садашња криза само савремена верзија кризе од пре скоро једног столећа. Последице кризе из тридесетих година прошлог века биле су катастрофалне. Дошло је до огромног пада БДП, незапосленост је достигла невероватне разmere, Депресија је трајала све до Другог светског рата, берзански индекси су се веома споро опорављали и максимални ниво из 1929. године био је достигнут после више од четврт столећа – на самом крају 1954. године.⁷⁴

тва и свету, показале се да тржиште, закони и избори нису довољни. Без обнове духа социјалне одговорности није могуће осмислити и обновити стабилну економију.“

⁷³ О томе сам писао одмах по избијању светске економске кризе. (<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/dolarska-alhemija-i-kazino-ekonomija.html?alphabet=1>), а касније и у књизи: *Доларска алхемија и казино економија*, 2009.

⁷⁴ Познати амерички економиста Џон Кенет Галбрајт написао је 1955. године књигу *The Great Crash 1929* која се од тада непрекидно објављује у великим тиражима и сматра класичним економским бестселером.

Доларска алхемија

Већина аутора, како у Србији, тако и у свету, актуелну кризу третирају као последицу законитих колебања привредних циклуса (такозвани *Кондратјевљеви циклуси*) који су својствени капитализму *као што су земљотреси својствени геологији Земље*, тј. *као прехлада или грип у организму*, а да се основни узроци мењају од једне до друге кризе. Тако се и актуелна светска криза третира као последица слома тржишта стамбених кредита у САД који је изазван дерегулацијом финансијских тржишта

На почетку књиге Галбрајт цитира део из последњег обраћања нацији 30. председника САД (1923–1929) Калвина Кулица пред Конгресом у децембру 1928. године, у којем, између осталог, каже: „Ниједан Конгрес у историји САД, анализирајући стање нације, није се суочио са тако изванредним перспективама, као што је то случај сада. Налазимо се у периоду најдужег процвата земље“. Председник је уверавао конгресмене да они, као и цела нација могу са задовољством оценити садашњост и са оптимизмом гледати у будућност, те да главни извор таквог огромног благостања јесу радиност и карактер америчког народа. У наставку Галбрајт пише: „Једну чињеницу у двадесетим годинама морао је да примети чак и Кулиц. Она је у директној вези са америчким народом, о чијем карактеру говори са хвалоспевом. Упоредо с позитивним карактеристикама, америчком народу је, такође, својствена неумерена тежња ка брзом богаћењу уз улагање минималних напора. Прво снажно сведочанство те црте карактера демонстрирано је на Флориди средином двадесетих година прошлог века, када је дошло до правог бума некретнина. Флоридска грозница имала је све елементе класичног шпекулативног балона“.

Галбрајт је предвидео да до кризе сличне оној из периода 1929–33. године може да дође и каже да су „шансе на понављање шпекулативних оргија прилично велике. Нико не сумња да је амерички народ као и раније подложан шпекулативним активностима“. У књизи Галбрајт, између осталог, констатује: „Друштво, које је преокупирано искључиво питањима богаћења има прилично мрачну перспективу“.

Не ради се о коњуктурној, него системској кризи, тачније не присуствујемо само једном у низу законитих привредних циклуса који ће проћи без неких већих последица као *прехлада или грип у организму*, него се ради о много озбиљнијој системској кризи, која означава почетак завршнице једног историјски значајног хегемонистичког циклуса САД, који је свој успон започео у другој половини XIX века, а тријумф достигао са завршетком два светска рата у XX столећу – који нису вођени на територији САД и у којима су њени конкуренти доживели огромна ратна разарања. Током Другог светског рата САД су постале кредитор читавом свету,⁷⁵ који јој је своје дугове отплаћивао златом, те се у поседу САД нашло 70 одсто светских резерви злата. Из рата су САД изашле као хегемонистичка сила на

⁷⁵ Председник САД Франклин Рузвелт потписао је 1941. године Закон о зајму и најму (*Lend-Lease*) по коме су САД антихитлеровској коалицији продавале (и давале у најам) војну технику, која је највише израђивана у фабрици аутомобила *Ценерал моторс*.

До 1945. године, по овом закону дат је зајам у укупном износу од ондашњих 50,1 милијарду долара (700 милијарди у ценама из 2007), а од те суме највећи део (31,4 милијарде) добила је Велика Британија која је последњу рату по овом зајму отплатила крајем 2006. године. Наводећи ове чињенице, Дембиса Мојо (у књизи *How the West Was Lost*, 2011) констатује да су САД из Другог светског рата изашле са огромним богатством и једино што су изгубиле то је 416.800 погинулих (од 72 милиона укупно погинулих у том рату).

Истовремено, како пише професор са Универзитета у Кембриџу Ха Џун Чанг (*23 Things They Don't Tell You About Capitalism*, 2010), „рани успех нацистичке Немачке у рату омогућила је способност њене војске да се веома брзо креће – то је чувени блицкриг. А тако изванредну покретљивост војске омогућио је висок степен њене моторизованости, за коју је највећи део технолошких средстава испоручивала управо фабрика *Ценерал моторс*... која је тако наоружавала обе стране у рату и остваривала зараду.“

војном, политичком и економском пољу и биле у стању да одлучујуће утичу на креирање послератног устројства света према сопственим интересима.⁷⁶

Такву хегемонистичку позицију САД су одмах употребиле за изградњу послератне архитектуре новог светског економског поретка (који ће одговарати њеним хегемонистичким интересима), а у чије темеље је уграђена *конструкциона* грешка чије су последице данас очигледне. Други светски рат је још трајао, а под доминантним утицајем САД створени су темељи послератног уређења међународних економских односа. На конференцији у америчком месту Бретон Вудс (*Bretton Woods*) 1944. године, донета је одлука о оснивању Међународног монетарног фонда (ММФ) и Међународне банке за обнову и развој (данашње Светске банке). Америчка национална новчана јединица, долар, постао је светски новац, а Америчка централна банка (односно Систем федералних резерви⁷⁷ – *Federal Reserve System*),⁷⁸ гарантовала је конвертибилност долара у злато (35 долара за једну унцу – око 31 грам – злата).

⁷⁶ Као што су после Другог светског рата САД преузеле од Велике Британије лидерску позицију у свету, тако и актуелна светска криза показује почетак преласка економске моћи од Запада ка Истоку или тачније од САД ка Кини.

⁷⁷ Америчка централна банка је институција у приватном власништву десетак најбогатијих породица (Рокфелер, Ротшилд, Кенеди).

⁷⁸ Одмах по конституисању прве америчке владе тадашња Централна банка САД предата је у приватно власништво, мада се томе противио Томас Џеферсон, *отац* америчке нације, аутор *Декларације о америчкој независности*, потписник уставне конвенције и трећи по реду председник САД. Он је тада пророчански рекао: „Најискреније верујем да су банке које смеју издавати новац пуно опасније од војске у пуној приправности... Ако Американци икада допусте приватној банци контролу издавања своје валуте, прво инфлацијом, а затим дефлацијом, банке и корпорације ће расти око

Проблем се не би појавио да су САД емитовале долар у обиму за које су имали покриће у злату. Али они нису могли да одоле искушењу да (зло)употребе могућност која им се пружила, те да увоз реалних ресурса (материјалних добара) из других земаља једноставно плаћају доларима емитованим без адекватног покрића. Када француски председник, средином шездесетих година прошлог века, покушава да француске државне резерве из долара конвертује у злато испоставља се да је само мањи део емитованих долара покривено златним резервама. Убрзо после тога САД (1971. године) једнострано укидају конвертибилност долара за злато.⁷⁹ Папир је заменио злато, тачније долар одштампан на папиру (без реалног покрића) и даље је опстао као светски новац јер су то САД, због своје економске, политичке и војне моћи, могле да наметну осталима.

Тако смо дошли у ситуацију у којој се чинило да су САД, напokon, успеле да пронађу чаробну формулу за вишевековне безуспешне покушаје алхемичара да створе богатство ни из чега.⁸⁰ Американци су сада могли једностав-

њих и лишити све људе њихове имовине, док ће се њихова деца пробудити као бескућници на континенту који су освојили њихови очеви.“ Сада се у тој идеји отишло корак даље и право емитовања светског новца предато је банци која се налази у приватном власништву.

⁷⁹ „Наметнут је долар, а са њим и хегемонија САД. Америчке вође могле су да чине шта су хтели јер су то други плаћали. Када ситуација постане тешка, они једноставно унилатерално промене правила игре. Ово стање одлично илуструје славна изјава Џона Конелија, америчког министра финансија: ‘Долар је наша монета, а ваш проблем’.“ (*Le Monde diplomatique*, српско издање, 37/08)

⁸⁰ А. Кобяков, М. Хазин: *Закат империји доллара и крај Рах Америка*, Москва, 2003.

ним *штампањем* долара да долазе до огромних реалних материјалних добара из целог света.⁸¹

Непосредно после Другог светског рата САД су ову могућност користиле у мањој мери, али како *апетит долази у току јела* нису могле да одоле искушењу да се остварују огромни профити *ни из чега*. Да би повећавани апетити могли бити задовољени, САД су (користећи своју политичку, војну и економску силу) предузимале активне мере како би шириле зону коришћења америчког долара било преко нових територије⁸² било преко нових актива трговања.

⁸¹ За израду новчанице од 100 долара потребно је само 0,04 долара (или 4 америчка цента). (J. T. Wolfe, *Crisis by Design*, 2010)

⁸² Кроз процес глобализације долази до уништавања националних економских структура (национални произвођачи са свим њиховим специфичностима се или уништавају или купују, а затим унифицирају под *међународне стандарде*) и потчињавању светске привреде интересима светске олигархије и транснационалног капитала. По правилу, противречности између интереса транснационалног и националног капитала решавају се увлачењем последњег у службу међународних корпорација и стварањем домаће компрадорске елите која бива укључена у периферни слој светске олигархије. У циљу реализације сопствених интереса светска олигархија настоји да ослаби националне системе безбедности и институције државне власти и националног суверенитета (заменајујући их међународним правом и институцијама), те уништи националне економске структуре (потчињавајући их интересима транснационалног капитала). То се остварује на различите начине: увлачењем земље у велику дужничку зависност, подстицањем политичке нестабилности и хаотичног стања у друштву (стални притисци и уцењивања), подривањем ауторитета државе и њених темељних институција (владе, парламента, судства, армије), брисањем националног идентитета (потискивањем националне свести) деструктивним деловањем анационалних страних идеологија, релативизацијом устаљеног система вредности и оспоравањем кључних националних институција (цркве, академије наука, универзитета), као и позитивног наслеђа националне историје, корум-

Када се, крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века, урушио и блок социјалистичких земаља, долар се проширио и на ове територије, те након тога нових територија за даље ширење скоро да више и нема, а како је укупна количина материјалних актива ограничена, наступа период интензивног стварања нових актива с којима се тргује на финансијским тржиштима.

*Ширење доларске империје
на нове активе трговања*

Обим финансијских у односу на материјалне активе стално расте и достиже забрињавајуће размере. Од последње четвртине прошлог stoleћа брзо се шире нове финансијске активе – такозвани финансијски деривати или изведене хартије од вредности (као што су фјучерси, опције, своп), чија се вредност изводи (деривира) не само из вредности материјалних (на пример, сировина – нафте, метала, житарица и слично) него и финансијских актива. Ако су финансијске активе на тржишту капитала (акције, обвезнице) у некој вези са реалним капиталом, активе са тржишта финансијских деривата представљају чисту виртуелну надградњу над реалном базом.

За традиционалне хартије од вредности (акције, обвезнице) често се каже да представљају папирни или

пирањем и деморалисањем домаће елите, формирањем великог броја невладиних организација (од којих се највећи број, добрим делом, обучава, финансира и подржава из иностранства и има анационалну усмереност), обликовањем јавног мњења кроз средства масовног информисања која се стављају под контролу фактора ван земље (и који представљају својеврсну медијску машину за промоцију компрадора и сатанизацију истинске националне елите) итд. (Видети детаљније у књизи: Јован Б. Душанић, *Транзиција – велика шанса али и опасна замка*, Београд, 2001)

фиктивни капитал, а финансијски деривати фиктивни капитал другог степена који са своје стране озбиљно деформише формирање цена материјалних ресурса.⁸³ То одлично илуструје огромно колебање цена на тржишту сировина. Цене не одређује понуда и тражња на промптном тржишту сировина, него цене на тржишту деривата, где се тргује количинама које неколико пута премашују укупну количину тих ресурса у целом свету.

Стално се повећава тражња за ресурсима који физички и не постоје у том обиму, а нити за њима у тим количинама постоје потребе у материјалној сфери. Све више се губи веза између реалних материјалних актива и виртуелне трговине на финансијском тржишту која шпекулантима доноси огроман профит (и то профит реално ни из чега). Финансијски деривати су постали идеалан инструмент утицаја на кретање тржишних цена којима се повећавала профитабилност шпекулативних операција на финансијском тржишту. Шпекуланти свој растући капитал поново улажу на финансијска тржишта (где је профитабилност знатно већа него у реалном сектору економије). На шпекулативним операцијама, практично из ваздуха, створена је маса финансијских актива, која је по вредности неколико пута већа од укупне вредности реалног сектора економије.⁸⁴

⁸³ На финансијском тржишту последњих година долази до веома софистицираних финансијских иновација и на тржишту се појављује велика количина не само двостепених (деривати) него и тростепених (деривати деривата), четворостепених и вишестепених финансијских актива.

⁸⁴ Док смо крајем деведесетих година прошлог века имали тржиште финансијских деривата од око 80 милијарди долара, оно је 2008. године нарасло изнад 800.000 милијарди (пораст од 10.000 пута). Истовремено, укупан светски бруто производ износи око 65.000 милијарди долара. Према рачуници Тома Хартмана – видети:

Та разлика се стално повећавала и све више надувала ваздушни балон.⁸⁵

Висока профитабилност шпекулација на финансијском тржишту довела је до тога да је постало нерентабилно инвестирати у реални сектор економије, поготово у САД, где су и највеће могућности улагања на финансијском тржишту, а инвестиције у реални сектор неатрактивне како због скупе радне снаге, тако и огромних улагања да би се поштовали високи еколошки стандарди. Огромне количине новца одливају се из производње и капитал се преусмерава из реалног у финансијски сектор привреде или се сели у друге земље са јефтином радном снагом (малих или без било каквих социјалних права) и где се не мора улагати у заштиту радне и животне средине.

Због тога је у САД последњих деценија веома изражен процес деиндустријализације и производња се пребацује у друге државе, пре свега, на Далеки исток (земље источне и југоисточне Азије), где је цена радне снаге и сада чак 35 пута мања него у САД. Временом су Американци овај регион претворили у своју фабрику, а себе у чудовишног потрошача.⁸⁶ Увозећи огромну количине робе, САД стварају и

<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Americki-krah-2016-godine.sr.html>

⁸⁵ Са растом финансијског тржишта, расла је и његова профитабилност која је у САД за 2006. годину износила фантастичних 40 одсто. Запослени у финансијском сектору примају велике плате (поготово топ-менаџери са исплатама невероватних бонуса) и многи су у кратком року постали изузетно богати људи.

(Видети: <http://www.project-syndicate.org/commentary/davies1>)

⁸⁶ Нуриел Рубини, професор Штернове пословне школе у Њујорку (један од ретких економиста који је предвидео садашњу светску кризу) на Азијском економском форуму у Хонгконгу изнео је податак (видети на: <http://www.roubini.com/roubini-monitor/258312>) да „2,2 милијарде Кинеза и Индијаца заједно конзумирају само шестину потрошње 300 милиона Американаца“. Другим речима, по-

велики спољнотрговински дефицит који покривају емисијом долара и доларских хартија од вредности, које са своје стране добрим делом апсорбују исте те земље, Оне због великог извоза робе у САД остварују суфицит спољнотрговинског биланса, повећавајући сопствене девизне резервеу доларима или их пласирају у доларске хартије од вредности.

Тако је међу САД и остатком света створена својеврсна подела рада. Поједностављено би се могло рећи да Америка троши робу која је произведена у другим државама, а те исте државе својом штедњом финансирају америчку потрошњу. САД остаје једино да штампају новац и на бази њега емитују све софистицираније хартије од вредности.⁸⁷

трошња једног Американца је 44 пута већа од потрошње једног Индуса или Кинеза. Садашња ситуација веома је слична оној која је постојала при крају британске империје, када је Махатма Ганди рекао: „када бисмо ми трошили као Велика Британија, онда би Индија, са својим огромним становништвом, брзо – као скакавци – појела цео свет“.

„Махатма Ганди, добронамерни посматрач и ненасилни противник либералног западног друштва, говорио је да западног човека у пропаст води *седам смртних грехова*:

- 1 - што жели богатство које није стечено радом и
- 2 - уживање без савести,
- 3 - што одваја знање од поштења,
- 4 - што води политику без начела и
- 5 - пословање без морала,
- 6 - што одваја науку од човекољубља и
- 7 - што тежи вери без жртвовања.“

(Слободан Релић, *Медији пред изазовом конзервантизма*, у књизи: *Ка српском становништву*, Euro Giunti, Београд, 2014)

⁸⁷ „У том смислу, у потпуности стоји поређење САД са старим Римом. Рим је до II столећа освајао и пљачкао земљу по земљу око Медитеранског басена. Након тога живео је од реке контрибуција из покорених области. Седам милиона египатских сељака, који су раније део летине

Постоји и друга страна деиндустријализације САД. Са њом су се и радна места, такође, селила из земље. Американима више расту плате. Истовремено, економија САД је постројена на великој и брзо растућој потрошњи, без које она не би могла да функционише на начин како је то чинила деценијама пре тога. Тешко је било претпоставити да би се Американци једноставно помирили с ограничавањем своје велике и стално растуће потрошње.

давали фараону, сада су радили за Рим. Стога је у Риму створена паразитска структура која није само обухватала вишу класу већ и добар део плебејаца. У граду је живело више од 200.000 грађана, са породицама, који су добијали бесплатну храну. Та паразитска маса је храњена чак и онда када су варвари већ били продрли до предграђа Рима! У Риму је још средином V века и даље било 120.000 људи који су примали обавезно следовање хлеба и свињског меса. Треба још једном рећи да су овим бројем обухваћене само главе плебејских породица, које зато треба помножити са четири или пет да би се добио укупан број издржаваних лица. Иначе, Валентијан I (364–375) утврдио је дневно следовање храњеника на шест хлебчића, а свињско месо је дељено током пет месеци годишње, и то по 2,3 кг месечно. У Риму је бесплатно дељено и уље, док је вино овим храњеницима продавано за четвртину испод тржишне цене. Рим је, такође, захваљујући системском паразитизму, себи могао да допусти изградњу велелепних здања. Њега је красило осам мостова, 11 јавних купатила, 19 водених канала, два циркуса (*Circus Maximus* имао је 255.000 места), два амфитеатра, три позоришта, 28 библиотека, 1.790 палата, 46.602 стамбене зграде (*insulae*), 926 приватних купатила (у којима се истовремено могло купати 62.800 грађана), 18 форума (јавних тргова), осам *campus*-а (јавних травнатих површина за игру лоптом), 30 паркова и вртова, 700 јавних базена, 500 водоскока и 10.000 споменика... Тако данас, када се дивимо америчком високом стандарду и раскошним здањима Вашингтона или Њујорка, треба да имамо на уму да добар део свега тога почива на системским привилегијама Империје, у чију се касу, пре свега, кроз различите финансијске операције, сливају контрибуције из целог света.“ (Видети: С. Антонић, <http://www.nspm.rs/prikazi/izazovi-globalnog-parazitizma.tml>)

Подстицање потрошње

Због тога је било неопходно додатно стимулисати потрошњу, што је чињено на разне начине, а пре свега, преко јефтиних и лако доступних кредита који су се нудили грађанима САД. Четврт столећа постојала је тенденција сталног снижавања каматне стопе од стране Централне банке САД, пошто се модел *реганомике* заснивао на кредитном стимулисању потражње путем смањења дисконтне стопе, тј. каматне стопе Централне банке САД. Ова стопа показује сталну тенденцију смањења од осамдесетих година прошлог века (када је износила 20%)⁸⁸ да би у јуну 2003. године постепено дошла до 1% и на том нивоу се задржала више од годину дана).⁸⁹

Осим јефтиним кредитима, велика потрошња становништва је умногоме подстицана и изразито либералним условима под којима су се кредити одобравали, а што се може видети на примеру хипотекарних кредита.

⁸⁸ „У јуну 1981. године Вокер (гувернер Централне банке САД) је повисио каматне стопе на врло високих 20%, а нешто касније, и на 21,5%.“ (Yanis Varoufakis, *The Global Minotaur*, 2011)

⁸⁹ Ален Гринспен (дугогодишњи први човек Централне банке САД – у време владавине четири председника: Роналда Регана, Џорџа Буша Старијег, Била Клинтона и Џорџа Буша Млађег) тврдио је да ће ниске каматне стопе омогућити нови потенцијал раста – БДП, запослености и плата, те да ће темпо раста производње најзад премашити стопу раста потрошње. Време је показало да до тога није дошло. Напротив, веома слаб раст бележе БДП (у *време економског просперитета* од 1955. до 1970. године 3,6%, *време стагфлације* од 1971. до 1980. године 3,2%, а у *време неолиберализма* од 1981. до 2010. године само 2,8%), запосленост (1,7%, 2,7% и 1,1%), а плате стагнирају. Истовремено, производња се масовно сели из САД и долази до огромног увоза робе из Кине, што је још више подстакло потрошњу у САД.

У САД је 1977. године донет CRA закон (*Community Reinvestment Act*) који је имао за циљ свеобухватније обезбеђење кредитних потреба грађана. Овај закон је доживео многе промене и амандмане (1989, 1992, 1994) којима су банке биле охрабриване да одобравају кредите грађанима са ниским и средњим приходима како би и ови слојеви становништва обезбедили себи *кров над главом*. Године 1995. донет је можда и најзначајнији амандман на овај закон којим је омогућена ткзв. секјуритизација стамбених кредита и продаја хартија од вредности створених по том основу.⁹⁰

Поред CRA закона (поготово после амандмана на њега донетих средином деведесетих година прошлог столећа), хипотекарној кризи у САД допринела је и одлука из 1999. којом је укинут GSA закон (*Glass-Steagall Act*) из 1933. године, чиме је избрисана разлика између комерцијалних и инвестиционих банака и уведена потпуна либерализација која је комерцијалним банкама дозволила да се баве берзанским операцијама. Тиме су омогућене додатне неконтролисане шпекулације на финансијским тржиштима.⁹¹

Измењеном финансијском регулативом у САД омогућено је банкама да грађанима све више одобравају такозване другоразредне или сабпрајм (*subprime*) кредите. Ови кредити

⁹⁰ Секјуритизација представља процес претварања неликвидне у ликвидну имовину, а у овом конкретном случају и неквалитетних у хартије од вредности високог квалитета.

⁹¹ Финансијска тржишта су се претворила у својеврсна казина за шпекуланте, а како је упозорио Џон Мајнард Кејнс када је повећање капитала у земљи само споредан ефекат коцкања у казину, тешко се могу очекивати добри резултати. Подсетимо да је по Кејнзовом мишљењу, шпекулација била делатност предвиђања психологије тржишта, а предузетништво делатност предвиђања процењених прихода имовине током њиховог века трајања. (Ј. М. Keynes, *Опћа теорија запослености, камате и новца*, Загреб, 1987)

се одобравају клијентима са лошим кредитним рејтингом, тј. онима који имају ниска и нередовна примања и лошу кредитну историју (кашњење у отплати ранији узетих кредита). Другоразредни кредити се, по правилу, одобравају уз варијабилне (променљиве) каматне стопе, а које су грађанима препоручивани и од стране тадашњих званичних државних лица.⁹² Ови кредити се популарно називају Нинџа кредитима (*NINJA – No Income, No Job, No Assets*),⁹³ чиме се сутерише да се ови кредити одобравају лицима, *тј. породицама без дохотка, посла и имовине*. Ови кредити су често одобравани и без било каквог учешћа зајмопримца, те са значајним грејс периодима враћања кредита.

Маса хипотекарних кредита убрзано се повећавала, а и учешће другоразредних у укупној маси хипотекарних кредита. Поред тога, и константно смањење каматних стопа (са 20% почетком осамдесетих година XX до 1% почетком XXI века) доведи до брзог раста хипотекарних кредита који у периоду после 2000. године бележе просечан годишњи раст од 10%. Број власника некретнина у САД константно је растао и 2005. године достигао скоро 70% укупне популације.⁹⁴

⁹² Мада је то необично за гувернера, Алан Гринспен је 2004. године изашао у јавност са неславном изјавом како су власници кућа „последње деценије могли да сачувају десетине хиљада долара да су хипотекарне кредите узимали са променљивим, а не са фиксним каматним стопама“.

(Преузето из књиге: J. E. Stiglitz, *Freefall – America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*, 2010)

⁹³ Аналогија са древним јапанским ратницима без примања и без кућа.

⁹⁴ Учешће другоразредних кредита у укупним хипотекарним кредитима повећало се са 5% у 2001. на 20% у 2006. години. (Видети: K. Gerardi, A. H. Shapiro, P. S. Willen, *Subprime Outcomes: Risky Mortgages, Homeownership Experiences and Foreclosures*, Federal Reserve Bank of Boston Working Papers No 07-15, 2007)

Велика тражња на тржишту некретнина довела је до брзог раста цена кућа и станова. Све до средине деведесетих година прошлог века цене некретнина су расле само у висини стопе инфлације, да би оне у периоду 1997–2006. година порасле за 124%.⁹⁵ У условима брзо растућих цена на овом сегменту тржишта појављује се велики број шпекуланата који куће купују у *инвестиционе сврхе* – да би их касније продавали по знатно вишим ценама. Тако се такозвани *балон некретнина* све више надувава и било је само питање времена када ће доћи до његовог *пуцања*, поготово што истовремено долази до брзог раста задуживања грађана који није праћен растом плата. Напротив, плате номинално стагнирају, а реално се смањују.

Као што смо већ писали, каматна стопа Централне банке САД од средине 2003. до средине 2004. године износила је свега око 1%, да би после тога почела да расте.⁹⁶ Раст каматних стопа Централне банке САД био је сигнал раста и осталих тржишних каматних стопа, па су многи потенцијални зајмотражиоци хипотекарних кредита постали опрезнији, а постојећи дужници по хипотекарним кредитима све теже могу да сервисирају кредите и све чешће престају да их отплаћују.⁹⁷ Након периода бурног раста тражње

⁹⁵ Видети: *Dambisa Moya, How the West Was Lost*, 2011.

⁹⁶ „Механизам актуелне, као и претходних финансијских криза, састојао у изненадној промени политике дугорочног снижења каматних стопа на политику њиховог брзог и знатног раста како би се изазвала масовна банкротства од којих би профитирали они који овакву политику планирају и проводе.“ (Видети у књизи: Н. Стариков, *Кризис – Как это делается*, 2009)

⁹⁷ Камате на хипотекарне кредите са 4% у 2005. години нарасле су на 20% крајем 2007. године. (Rene Ricol, *Rapport Sur la Crise financiere au president de la republique*, septembre 2008)

и цена некретнина наступа период смањења тражње и пада цена.

Повећање каматних стопа у условима стагнације плата у САД, уз знатан пораст цена хране и нафте 2007. године, доводи до озбиљних тешкоћа при отплати изузетно великог броја хипотекарних кредита. Већ у 2007. години појављују се озбиљнији проблеми невраћања дугова по хипотекарним кредитима. Због немогућности отплате кредита, хипотекарни дужници се исељавају из кућа и станова који се нуде на продају, те на тржишту долази до пада цена некретнина. Истовремено, шпекуланти масовно напуштају ово тржиште што додатно обара цену некретнина. Само за неколико месеци крајем 2007. године цене некретнина у САД пале су за 17,5%, а у неким савезним државама (Флорида) чак 50%.

Али ово је само један (може се рећи, мањи) део проблема. Много већи проблем лежи у чињеници да је вршена секјуритизација тих стамбених кредита и продаја хартија од вредности створених по том основу. Кроз веома сложен процес секјуритизације (у који је укључен велики број комерцијалних и инвестиционих банака, консалтинг кућа, маркетиншко-рекламних агенција, брокерско-дилерских фирми, рејтинг агенција, осигуравајућих кућа итд.) проблематични стамбени кредити су конвертовани, тј. *препаковани* у хартије од вредности које су биле пласиране на финансијском тржишту, а потом и *оплемењени* (побољшање квалитета кредита у односу на квалитет базичне активе на којој се он заснива).

Откупљена потраживања по хипотекарним кредитима са другим откупљеним потраживањима по кредитима су *препакивана* (за куповину аутомобила, студирање...) да би се створили нови финансијски дерива-

ти – *CDO (collateralized debt obligations)*, тј. колатералне дужничке облигације или дужничке облигације са колатералом). Због катастрофалних последица које су ове облигације изазвале, скраћеница *CDO* се често дешифрије као *Chernobyl Death Obligations*, тј. *чернобилске смртоносне облигације*.

Кроз процес *оплемењавања*, рејтинг агенције врше процену сигурности (или ризичности) *CDO* и оне, по правилу, добијају најбољи рејтинг (AAA), а *CDO* се и осигуравају (углавном је то вршило највеће осигуравајуће друштво *AIG*) кроз кредитне свопове за случај неизвршавања обавеза – *CDS (credit default swaps)*. *CDS* је билатерални финансијски аранжман на основу кога страна која жели да се обезбеди од ризика, страни која преузима ризик плаћа договорену премију (слично као и код полиса осигурања).⁹⁸

У процесу секјуритизације кредита кључну улогу имало је, пре свега:⁹⁹ пет великих инвестиционих банака (*Goldman Sachs, Morgan Stanley, Lehman Brothers, Merrill Lynch, Bear Stearns*), два финансијска конгломе-

⁹⁸ „Разлика између *CDS* и обичне полице осигурања је у следећем: да би осигурали аутомобил за случај незгоде ви тај аутомобил мора да имате. *CDS* тржиште дозвољава куповину полице осигурања и на нечији туђи аутомобил и ви ћете добити одштету и у случају да, на пример, ваш комшија има саобраћајни удес.“ (Yanis Varoufakis, *The Global Minotaur*, 2011)

⁹⁹ Све ове велике фирме *преживеле* су кризу 2008. године јер им је влада САД дала *инфузију* од више хиљада милијарди долара. Изузетак је била једино банка *Lehman Brothers*. Интересантан је податак да је она и два дана пред банкротство код све три рејтинг агенције имала максималну оцену (AAA) сигурности, а што речито говори о објективности и професионалности рејтинг агенција. (Видети текст: *Рејтинг агенције и сукоб интереса* у мојој књизи *У загрљају неолибералне хоботнице*, Београд, 2013)

рата (*Citigroup, JP Morgan Chase*), три фирме које се баве осигурањем (*AIG, MBIA, AMBAC*), три рејтинг агенције за процену ризика (*Moody's, Standard & Poor's, Fitch*) и две хипотекарне корпорације (*Fannie Mae, Freddie Mac*).

Значајну улогу у овом процесу имале су две федералне (савезне) квазидржавне хипотекарне корпорације *Фани Меј* (*Fannie Mae – Federal National Mortgage Association*) и *Фреду Мек* (*Freddie Mac – Federal Home Loan Mortgage Corporation*),¹⁰⁰ које су куповале кредите од банака и вршили њихово *препакивање* у хартије од вредности пласирајући их даље на финансијска тржишта. Истовремено, продајући те кредите, банке (уместо да чекају прилив средстава по основу отплате хипотекарних кредита у складу са дугорочним роковима доспећа) одмах добијају повраћај новца за одobreне кредите и на бази тог прилива могу поново да одобравају нове кредите. То је отварало спиралу нових кредита и довело до велике кредитне мултипликације,¹⁰¹ а с друге стране, откуп и *препакивање* тих нових кредита брзо су увећавали масу хартија од вредности емитованих на бази хипотекарних кредита.

Поред тога, продајом хипотекарних кредита банке се ослобађају кредитног ризика (ризика наплате кредита) тако да не морају да воде рачуна коме одобравају хипотекарне кредите пошто ће ризик наплате пренети на купца тих кредита, а то су углавном били *Фани Меј* и *Фреду Мек*, који су чинили више од 70% секундарног

¹⁰⁰ Мада су приватизоване 1970. године, остале су у блиској вези са администрацијом САД (бивајући од државе издашно спонзорисане).

¹⁰¹ Овде се налази и одговор на често постављано питање откуд америчким банкама толики новац за масовно одобравање јефтиних стамбених кредита.

тржишта некретнина у САД.¹⁰² *Фани Меј* и *Фреди Мек* су тај ризик (*препакивајући* кредите у хартије од вредности) са себе брзо преносили и дисперзовали на купце хартија од вредности емитованим на бази хипотекарних кредита, поготово што су ове хартије, кроз процес *оплемењавања* од највећих рејтинг агенција,¹⁰³ високо оцењене (најчешће са

¹⁰² А овде налазимо одговор и на логично питање како су америчке банке могле да неселективно одобравају стамбене кредите и грађанима који не испуњавају базне банкарске критеријуме кредитне способности.

¹⁰³ До пре неколико деценија клијенти рејтинг агенција били су ин-веститори који су им плаћали за оцене њихових потенцијалних инвестиција – улагања у хартије од вредности. Што су оцене биле тачније инвеститори су били задовољнији (инвестирали су у хартије од вредности које нису ризичне и које су доносиле добар принос) и били спремни да за то добро плаћају оним рејтинг агенцијама које свој посао најбоље раде. Да би привукла што већи број клијената (и остварила веће приходе) свака агенција је настојала да њене оцене буду што веродостојније. Међутим, 70-их и 80-их година прошлог столећа (случајно или не у време почетка доминације неолиберализма) долази до озбиљних промена у пословању рејтинг агенција и за оцене које дају оне више не добијају накнаду од инвеститора, него од емитената хартија од вредности, пошто у САД Комисија за хартије од вредности обавезује све емитенте да морају имати оцену рејтинг агенције за хартије од вредности које износе на финансијско тржиште. То је створило услове за масовну злоупотребу. Емитенти су сада добили могућност да се са рејтинг агенцијама договоре о добијању што боље оцене својих актива и за то су били спремни да више плате, јер ће са бољом оценом моћи да пласирају хартије од вредности под повољнијим условима (нижим каматним стопама). Могли су да бирају рејтинг агенцију која им у томе највише излази у сусрет. С друге стране, рејтинг агенције су све заинтересованије да испуњавају жеље својим клијентима (јер за то бивају добро плаћене) и тако оцена које дају све мање имају везе са реалним стањем, па су навећи рејтинг (AAA) додељивале и огромној маси финансијских деривата емитованих на бази високо-ризичних стамбених кредита.

AAA)¹⁰⁴ и још код највећих осигуравајућих кућа осигуране од ризика.¹⁰⁵ Продајом хартија од вредности *Фани Меј* и *Фреди Мек* долазе до средстава којима купују од банака нове кредите, *препакују* их у хартије од вредности и *оплемењене* их продају по целом свету и тако се спирала наставља и огромни хипотекарни *балон* се све више *надувава*, а ризик лоших (*токсичних*) кредита дисперзује се широм света (на све власнике хартија од вредности емитоване на бази ових кредита).

Пошто су цене некретнина константно расле, у дужем временском периоду, а сам процес *препакивања* и *оплемењавања* одобрених банкарских кредита био веома компликован за разумевање и пошто су (како оригиналне, тако и *препаковане*) хартије од вредности од стране рејтинг агенција високо оцењиване, а од осигуравајућих кућа и осигураване од ризика, створено је уверење да се ради о квалитетним хартијама од вредности, а уз то су носиле и високе приносе. Високи приноси уз константан раст њихове тржишне вредности проузроковали су то да су сви имаоци ових хартија у својим билансима стања евидентирали раст активе, а у билансима успеха велике профите.¹⁰⁶

¹⁰⁴ У време кредитног бума приближно 60% ових хартија од вредности имају рејтинг AAA, а исти тај рејтинг обично има мање од 1% свих корпоративних обвезница. Прве хартије од вредности изгледале су много атрактивније за инвеститоре јер су предлагале знатно већу доходност него корпоративне хартије од вредности истог рејтинга. (Видети у књизи: Raghuram G. Rajan, *Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy*, 2011)

¹⁰⁵ CDO су биле веома атрактивне за купце – имале су рејтинг AAA, а носиле су 1% већи принос од америчких државних обвезница. (Yanis Varoufakis, *The Global Minotaur*, 2011)

¹⁰⁶ То омогућава англосаксонска рачуноводствена регулатива која врши билансирање по концепту такозване *фер* вредности и по коме се у условима нереалних (надувених) цена исказују високи (нереа-

Оптимизам као масовна иизофренија

Књижење високих нереализованих профита (крах хипотекарног тржишта показао је да је раст актива био у великој мери *надуван*, те да исказивани – и подељени – профити нису ни постојали) са своје стране представљали су годинама раније (све до краха хипотекарног тржишта) основу за даљи раст цена акција, али и исплату великих менаџерских бонуса, те повећаних дивиденди. Стална трка берзанских индекса и капитализације доминирала је над повећањем реалне ефикасности пословања и оријентисала је менаџере на шпекулативне активности и остваривање што већих прихода у кратком року (уместо да се оријентишу на спровођење дугорочне развојне политике).¹⁰⁷

Истовремено, и већини грађана (који су традиционално улагали у разне врсте финансијских актива) такође се номинално увећавало богатство и оно је било све више склоно ка повећаној потрошњи. На крају, и држава је имала веће приходе од опорезивања због сталног повећања имовине, прихода и потрошње.

лизовани) профити, који представљају основу за исплату дивиденди и енормни раст бонуса менаџера.

¹⁰⁷ Како пише Џон Богл (у књизи: John C. Bogle, *The Battle for the Soul of Capitalism*, 2005) „САД су, од некада традиционалних и свеобухватних стратегија заснованих на мудром дугорочном инвестирању, прешле на стратегије засноване на глупом краткорочном шпекулативном инвестирању... Дошло је до ‘патолошке мутације’ којом се ‘капитализам власника’ претворио у ‘капитализам менаџера’ у коме непропорционално већи део присвајају менаџери који управљају компанијама него инвеститори-акционари којима припада сав тај капитал и који на себе преузимају сав ризик инвестирања... Пошто се компанијама управља због исплата које добијају менаџери оријентација је на краткорочним променама цена акција, а не на дугорочном расту вредности компаније“.

Тако је све захватио оптимизам као масовна шизофренија, који је у потпуности замаглио слику успешности пословања свих субјеката у овом ланцу,¹⁰⁸ где је огромни *балон* напумпан реално *ни из чега* давао привидну слику привредног раста.¹⁰⁹

У условима јефтиних кредита и великог раста вредности финансијских актива дошло је до брзог пада штедње и повећања задуживања становништва, што значи да је становништво више трошило него што су била његова укупна примања. Створен је такозвани *ефекат богатства* због сталног раста вредности активе с којом су располагала домаћинства, што је код њих стварало лажан осећај благостања који је *тупио* стимулансе ка штедњи. Од осамдесетих година прошлог века па све до финансијског краха, долази до сталног смањења штедње чије је учешће у укупном

¹⁰⁸ Како то пише професор Универзитета у Њујорку, Колин Кроуч (Colin Crouch, *The Strange Non-Death of Neoliberalism*, 2011) „цело друштво је постало саучесник једне неодговорне праксе.“

¹⁰⁹ И званична статистика САД, приказујући инфлацију мањом од реалне, номинално повећава стопу раста БДП и подстиче оптимизам. Као главни индикатор инфлације, који се узима и као дефлатор БДП, користи се индекс потрошачких цена (*Consumer Price Index – CPI*). *Потрошачка корпа* на бази кога се он обрачунава није се практично мењала већ неколико деценија, а структура америчке привреде се коренито променила. У сфери услуга данас ради око 80% запослених и скоро са тим процентом учествује у БДП. У структури потрошње услуге заузимају, из године у годину, све већи проценат и њихове цене расту брже од цена друге потрошне робе, а индекс потрошачких цена још увек се израчунава првенствено на бази цена робе, а не услуга. Поред тога, последњих година као дефлатор БДП користи се базни индекс потрошачких цена (*core CPI*), тј. индекс из кога је искључен раст цена на енергију и храну, а који су последњих година имали изузетно висок раст. Оваква креативна статистика је, потцењујући реалну стопу инфлације, номинално надувала БДП САД.

распоживом дохотку домаћинства, у том периоду, пало са 10% на испод 2%. Наводећи те податке Џефри Сакс¹¹⁰ истиче да је „америчко домаћинство изгубило самодисциплину штедње за будућност, која је основни вид самоконтроле, неопходан за стабилно благостање породице“. Већ почетком овог столећа више од 50% породица у САД имало је свој финансијски портфељ. Уколико цене хартија од вредности брзо расту на финансијском тржишту, утолико се осећате материјално боље обезбеђеним, лако трошите своја лична примања и не осећате потребу да штедите (за *црне дане*), те се лакше задужујете.

Поред тога, у условима јефтиних кредита и брзо растуће вредности финансијске активе подстицане су масовне шпекулације на финансијском тржишту, што је све више *прегрејавало* ово тржиште и додатно *надувавало* балон. Узимајући јефтине кредите и улажући та средства у хартије од вредности на финансијском тржишту било је могуће остварити велику зараду. Често је принос са финансијских тржишта био неколико пута већи од цене узетих кредита.

¹¹⁰ Видети у књизи: *The Price of Civilization*, 2011. Даље Сакс пише да исто то што се догодило домаћинству видљиво је и на нивоу државе, а што је „значило и смањење средстава за инвестиције у основне производне фондове. У време када Кина, која штеди око 60% БДП, гради стотине миља линија метроа и десетине хиљада миља брзих железничких пруга, изградња инфраструктуре у САД практично не постоји. Постојећа инфраструктура је у тако лошем стању што шокира странце који посећују САД. Америчко друштво инжењера упозорава амерички народ о алармантном стању... путеви су дотрајали, мостови и бране могу се урушити, обалски насипи и речни системи захтевају хитну обнову (трагедија у Њу Орлеансу то јасно показује), водоводи су у великој мери загађени.“

Брз раст вредности финансијске aktive и високи приноси на улагања на финансијском тржишту довели су до тога да традиционални инструменти штедне (штедни улози у банкама, конзервативни пензиони фондови и слично) брзо губе на популарности и на финансијском тржишту долази до масовног прилива средстава малих инвеститора.

Историја ранијих берзанских криза показује да управо масовна појава на финансијском тржишту малих и неквалификованих инвеститора означава последњу фазу у расту тржишта, те да се велики и квалификовани инвеститори са тог тржишта тада повлаче.¹¹¹ Када прегрејаност финансијског тржишта постане очигледна, сви покушавају да продају своје финансијске aktive што доводи до брзог и великог пада њихове вредности. До тога момента, по правилу, прави професионалци углавном су успели да распродају своје финансијске aktive и средства пребаце у безопасније пласмане.

¹¹¹ О тој теми у литератури се често наводи један поучан пример из 1929. године. Те године је тада знаменити милијардер Џон П. Морган распродао све своје акције које је поседовао, непосредно пре пада њихових цена на берзи. Због тога је позван на саслушање пред комисију Конгреса САД. Чланове комисије је интересовало да ли је располагао неким инсајдерским информацијама које је могао да искористи, те да све своје акције прода непосредно пред велики пад њихових цена на берзи. Он је члановима комисије објаснио да се на тај корак одлучио после успутног разговора с уличним чистачем обуће чије услуге годинама користи. Једнога јутра док му је чистио обућу улични чистач га је упитао за мишљење како ће се кретати цена акција неке компаније, признавши му да је он недавно купио нешто њених акција. Одлазећи у канцеларију, Морган је одлучио да истог дана распрода све своје акције јер је био убеђен да када на берзу долази улични чистач обуће, професионалац нема ту шта да тражи и са тог тржишта треба да се повуче.

Када је дошло до краха хипотекарног тржишта и великог пада цена некретнина, више није било могуће наставити са устаљеном праксом да се добијају кредити под залог некретнина, чија је цена пре тога годинама брзо расла. Одједном су многе породице схватиле да је вредност њихових кућа и домова постала нижа од износа који дугују по хипотекарним кредитима, па су престали да отплаћују кредите и иселили се из својих домова. Тако су многи остали без некретнина, а због финансијске кризе дошло је и до смањења вредности њихових финансијских портфеља, па се брзо расплинуо *ефекат богатства* настао због претходног сталног раста вредности активе са којом су домаћинства располагала, а што је код њих стварало лажан осећај благостања и подстицало склоност ка повећаној потрошњи и истовремено *тупио* стимулансе ка штедњи.¹¹² Очигледно да се више не може наставити по старом и треба трагати за решењима који ће понудити излаз из кризе која дуго траје и назире јој се крај.

Где је излаз из економске кризе

У тражењу излаза из велике економске кризе са којом смо се суочили требало би поћи од основних узрока који су до кризе и довели и њих елиминисати. То значи, пре свега, да је неопходно напустити долар као светску резервну валуту и онемогућити емитовање светског новца без реалног покрића. Поред тога, неопходно је да дође до *издувавања* балона, те да се онемогући његово поновно

¹¹² Наводећи овај податак, Дамбиса Мојо (у књизи: *How the West Was Lost*, 2011) истиче како су, у условима све веће задужености домаћинства да би се одржала стално растућа потрошња, многи Американци заборавили да праве разлику између поседовања (власништва) и коришћења имовине.

надувавање како би уместо виртуелне имали економију реалних вредности. Због размера ове економске кризе, али и због отпора моћних (у првом реду, САД), који су до сада имали привилеговану позицију и које се не желе одрећи, нереално је очекивати да ће то бити урађено брзо и без већих отпора.

Шта ће заменити долар, остаје да се види. Неки предлажу повратак златном стандарду, неки стварању сасвим нове међународне наднационалне валуте (како је то предлагао Кејнз још у Бретон Вудсу 1944. године, указујући на опасност прихватања националне валуте САД за светску резервну валуту), а неки истовремено постојање неколико јаких регионалних валута (евро, рубља, јуан и слично).

Пажљивијим анализирањем актуелних светских дешавања може се видети да је у току процес постепеног напуштања долара, пре свега од стране земаља БРИКС-а (Бразил, Русија, Индија, Кина, Јужноафричка Република), а што се огледа у међусобним обрачунима у националним валутама уместо у доларима, те стварање моћних регионалних финансијских институција (банке, фондови...) које ће обављати недоларске операције и пословати у зони која ће ускоро постати већа од доларске.¹¹³

¹¹³ Оно што се већ данас може видети јесте да Русија и Кина постепено (како то не би имало велике последице на њихове привреде уколико би брзо напустили долар) стварају светску трговину без долара и све више прелазе на обрачун међусобне трговине у националним валутама – рубља и јуан. Поред тога, представници земаља БРИКС (Бразил, Русија, Индија, Кина, Јужноафричка Република) на самиту у бразилском граду Форталезе потписали су 15. јула 2014. године споразум о формирању Нове развојне банке (New Development Bank), која ће представљати неку врсту пандама ММФ-у.

Симптоматично је да управо сада (2014. године) – у немогућности да се то одмах изведе у Москви и Пекингу – долази до „обојених“ („плишаних“ револуција) у Кијеву и Хонгконгу са очигледном намером да се отуда дестабилизација пренесе на Москву и Пекинг.¹¹⁴

Будућа економија мора да буде економија реалних вредности. До ње се мора доћи *издувавањем* огромног балона виртуене економије, при чему ће добар део финансијских актива *испарити*. Потребно је отписати све *лоше* активе и избацити из биланса *вредности* које, у суштини, то и нису. То истовремено пак значи да ће многи остати са много мањим вредностима актива од оних с којима су рачунали да располажу. Колика је вредност њихових кућа којима су цене стрмоглаво пале, колика је вредност њихових финансијских портфеља када су се берзански индекси *обрушили*, колики су њихови пензионирани рачуни чија су средства пензионирани фондови пласирали на финансијска тржишта болна су питања која себи многи постављају и покушавају да израчунају своје нагло осиромашење. Уз то, многи су остали и без посла, а осталим запосленим се смањују пла-

¹¹⁴ „Уобичајено се говори да су „плишане“ револуције производ постмодерне... Револуције епохе модерне, како буржоаске, тако и антибуржоаске, сазревале су и постављале своје циљеве и своју доктрину на основу рационалности просветитељства. Језик и проблематика просветитељства задавали су ону матрицу, на којој су израсле представе о свету и друштву, о праву и правди, о власти и начинима њеног свргавања, о компромисима у рату група и класа... Постмодерна је разрушила ту матрицу. Проблем истине или правилности разумевања аксиома и формула је нестао, нестали су и сами аксиоми, а они се не уклапају у системе. Циљеви и аргументи могу у потпуности игнорисати узрочно-последичне везе и чак бити потпуно апсурдни.“ (Видети у књизи: С. Г. Кара-Мурза, *Извоз револуција*, 2014)

те. Све то ће имати велике дугорочне импликације (и то не само економске).

Међутим, антикризне мере које за сада предузимају најразвијеније земље (пре свих САД, одакле се криза проширила на цео свет) своде се на огромно (неколико хиљада милијарди долара) *упумпавање* свежег новца, како би се спасле велике компаније, пре свега, из финансијског сектора, те смањење каматних стопа како би се подстакла потрошња.¹¹⁵ Светска олигархија, и њени компрадори широм света, убеђују нас да је то у интересу и свих нас јер је привреда САД *локомотива светске економије*,¹¹⁶ која се

¹¹⁵ Огромне количине овако упумпаног новца по изузетно ниским каматним стопама не одлази на подстицање привредног раста, него, у потрази за високим профитима, улажу се у високоризичне хартије од вредности на финансијским тржиштима или усмеравају у кредитирање земаља у развоју. Краткорочно то, у првом случају, доводи до знатног раста берзанских индекса и поновног надувавања *балона* чак и у условима анемичног привредног раста, а у другом случају, до краткорочног привредног опоравка и раста вредности домаћих валута кредитираних земаља у развоју. Међутим, пре или касније, када се смањи упумпање велике количине новца по изузетно ниским каматним стопама, може се очекивати пуцање *балона* и пад берзанских индекса, те нови талас финансијске кризе, с једне стране, и повлачење капитала из земаља у развоју, пада привредне активности, раста дефицита текућег биланса и новог таласа кризе државних дугова, с друге.

¹¹⁶ Ова аргументација подсећа на једну анегдоту из седамдесетих година прошлог века. Учитељица, на примеру железничке композиције, деци сликовито објашњава авангардну улогу Савеза комуниста. Локомотива је Савез комуниста, путнички вагони су радни народ, сем последњег вагона у којем су непријатељи народа (дисиденти, критичари, остаци поражених снага – једном речју, кочничари друштва), који стално постављају клипове у тачкове на нашем путу у светлу будућност. На следећем часу мали Перица, све лепо понови, наглашавајући да Савез комуниста – авангарда радничке класе, свом снагом (као локомотива) вуче цело друштво

мора спасавати по сваку цену, те да ће она потом (брзо опорављена) цео свет повући путем просперитета. Пошто је актуелна криза проузрокована управо вишком новца, ниским каматним стопама и великом потрошњом, тешко да решење може да буде оно што је био извор проблема. Због тога ове мере, посматране са глобалног нивоa, изгледају нелогичне јер ће имати учинак сличан ономе који се постиже гашењем пожара бензином.¹¹⁷

у просперитет и светлу будућност, лепо рече и ко се налази у последњем вагону, али на учитељичино потпитање (шта би било да не постоје кочничари) он, уместо да каже да би много брже стигли у светлу будућност, рече: „Како нас они из локомотиве безглаво возе, да нема оних из задњег вагона који коче, сви би одавно отишли у п(ровалију) м(рачну).“

¹¹⁷ Америчка централна банка од почетка кризе нуди кредите практично уз нулту (симболичну номиналну, а практично негативну) камату стопу. Истовремено, дужници истих тих банака рефинансирају своје обавезе по све већим реалним каматним стопама и брзо падају у дужничко ропство у коме губе могућност да знатније утичу на сопствену судбину. Наводећи ове податке, познати руски академик и економски саветник председника Путина, Сергеј Глазјев, овакву политику назива „легаллизованом агресијом, тј. финансијским ратом за овладавање туђим реалним ресурсима“. (<http://www.glazev.ru>) Поред тога, Америчка централна банка масовно купује и америчке државне обвезнице чија се маса повећава невероватном брзином и на тај начин емитију енормне количине долара. Слична ситуација је и у случају Европске централне банке која држи каматну стопу на историјско ниском нивоу и масовно купује обвезнице држава еврозоне које су у невољама и засипа тржиште огромним количинама евра. Због тога, немачки министар финансија Волфганг Шојбле упозорава да би због масовног упумпавања новца у економије развијених земаља „могла избити нова глобална криза, те да ће доћи до новог колапса уколико се настави са оваквом праксом“.

(http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2013&mm=02&dd=13&nav_id=686569) И Јапан најављује да ће кренути истим путем и

Ситуација изгледа на први поглед економски нелогично како са становишта САД, које овим мерама одржавају велику потрошњу и огромним задуживањем само погоршавају позицију сопствене државе, тако и са становишта Кине која пристаје да финансира такву потрошњу САД и стално повећава своје доларске девизне резерве у ситуацији када перспектива долара изазива оправдане стрепње. Како све то објаснити?

Као што ћемо касније видети (у тексту: *Демонтажа државе и концентрација богатства*), у САД постоји стално кружење људи из волстритовских канцеларија у кабинет државне администрације и обратно,¹¹⁸ те се одлуке о антикризним мерама не доносе у интересу САД и њених грађана, него великих финансијских компанија које добијају огромну помоћ од државе и настављају да раде *по старом систему*, а финансијску *инфузију* користе да знатно повећају профите, плате и бонусе својим менаџерима. Неолибералну светску олигархију не интересује судбина било које државе (чак ни најмоћније – САД)¹¹⁹ и њених становника, него само остваривање што већих профита и увећање сопственог богатства.¹²⁰ Штавише, у систем је уграђен такозвани аген-

почети са масовним емитовањем јена. Све то може да има опасне и несагледиве последице.

¹¹⁸ Бивши главни економиста ММФ-а Сајмон Џонсон (S. Johnson, "The Quiet Coup", *Atlantic Home*, May 1, 2009) тврди да финансијски сектор сада контролише владу САД у мери која је до сада била виђена само у неразвијеним земљама.

¹¹⁹ Постаје све очигледније да САД последњих деценија више и не функционишу као држава, него као корпорација.

¹²⁰ САД годишње губи десетине милијарди долара буџетских прихода пошто компаније, да би избегле плаћање пореза у САД, то чине на територији такозваног *пореског раја*. У званичном владином извештају из 2008. године наводи се податак да од 100 нај-

цијски ризик, тј. могућност да се менаџери компанија не руководе ни интересима својих акционара.¹²¹

С друге стране, у Кини је (као једном од важних чинилаца *азијског модела развоја*)¹²² нарочито изражен колективизам и хијерархијска структура друштва где постоји приоритет општих над индивидуалним интересима. Колективна свест о националном интересу и колективна спремност на жртвовање за његово остварење супротстављени су западном систему вредности у чијој

већих америчких корпорација, чије се акције котирају на берзи, чак 83 раде у офшор зонама, често истовремено у неколико њих. (Видети: US Government Accountability, International Taxation: Lange US Corporations and Federal Contractors in Jurisdictions Listed as Tax Havens or Financial Privacy Jurisdictions, GEO-09-157, December, 2008)

¹²¹ Тако нобеловац Џозеф Стиглиц (у књизи *Freefall – America, Free Markets and the Sinking of the World Economy*, 2010) пише: „Америчким корпорацијама (као и у многим другим земљама) само номинално управљају њени акционари. У пракси њима управљају менаџери који то раде у свом интересу. У многим корпорацијама (чије акције су дисперзоване на огроман број власника) већина чланова савета директора бира се по жељи менаџера, а они су природно заинтересовани да тамо буду ‘њихови људи’. Савет директора одлучује о висини награде менаџера, а менаџмент компанија, с друге стране, обезбеђује одличне накнаде за чланове савета директора“.

¹²² „Идеолози слободног капитализма наводе пример Источне Азије као главни доказ како слободно држиште даје моћан импулс предузетништву. Овакве тврдње су лишене убедљиве историјске анализе и емпиријских потврда. Источна Азија је увек била пример регулисаних корпоративних држава (може се рећи „источњачког деспотизма“). Уколико је политика либералне дерегулације утицала на препоред Источне Азије, то је било због сељења производње са Запада у подручја са јефтином радном снагом.“ (I. Wallerstein, R. Collins, M. Mann, G. Derlugian, C. Calhoun: *Does Capitalism Have a Future?* 2013)

основи су индивидуализам и премиса о неприкосновеним правима човека која не могу бити отуђена од појединца ни под којим условима, чак ни за остваривање било каквих виших општих интереса – на пример, дугорочно одрживе динамичне привредне активности, осетног и сталног раста запослености и животног стандарда, те социјалне стабилности друштва.

Управо због тога Кина максимизира обим производње, а не профит јер то обезбеђује дугорочно одрживу динамичну привредну активност, раст запослености и животног стандарда, те стабилност у друштву. Другим речима, Кина више води рачуна о запослености својих грађана него о томе колики ће профит остварити. На тај начин, стотине милиона Кинеза из села одлазе у градове и тамо налазе радна места и осетно повећавају сопствени стандард.

Кина је, међутим, свесна опасности које актуелна криза са собом носи и покушава да их предупреди. Свесна неизвесности везаних за судбину долара, она покушава да у својим девизним резервама што више смањи доларско учешће.¹²³ Поред тога, због озбиљне

¹²³ То чини доста опрезно и поступно јер уколико би покушала да се у кратком року *отараси* долара, његов курс би вртоглаво пао и њене девизне резерве би се у том односу реално обезвредиле. Тако је, на пример, Кина недавно купила велики број авиона у Европи, при чему је користила веома интересантну схему. Авионе је купила на кредит, а као средство обезбеђења плаћања у залог дала је доларске хартије од вредности које је имала у свом портфељу. Успела је да за неколико последњих година своје резерве диверзификује и скоро половину резерви из долара пребаца у злато или друге валуте. Кина (која сада има огромне девизне резерве од око 3,5 хиљада милијарди долара) се постепено ослобађа долара купујући за њих све што се купити може. Већ годинама огромна средства улаже широм света (пре свега, у Азију, Аустралију, Африку и Јужну

кризе у ком су се нашле земље које купују њене производе (пре свих САД), очекивани пад извоза Кина покушава да амортизује, пре свега, подстицањем унутрашње потрошње,¹²⁴ али и експанзијом на друга тржишта (мање погођена кризом). Тако Кина покушава да задржи на задовољавајућем нивоу динамику раста производње, запослености и стандарда грађана.

Америку) и постаје (су)власник значајних ресурса (пољопривредних, водних, енергетских, рудних). При томе, како то пише у часопису *The Atlantic* (мај 2010), „Кина то ради битно другачије од оног како то чине западне земље. Усмерена је само на бизнис и не предлаже владама других држава гранте и условљене зајмове. Она се не меша у унутрашњу политику других држава, не говори им како треба да се понашају или какве реформе треба да спроводе“. Међутим, Кина активно инвестира и у Европу и САД, па је већ у 2009. години имала већа улагања у активе САД него што су то имале САД у Кину. (Видети: *USA Today*, 17. 01. 2010).

¹²⁴ У Кини расходи на потрошњу сада чине трећину БДП, док у Русији и Индији износи половину, а у САД три четвртине БДП. Кина реализује програм стимулисања унутрашње потрошње путем одобравања повољних потрошачких кредита, смањује камате по стамбеним кредитима и даје пореске олакшице при куповини многих производа (на пример, камиона и мини-аутобуса) итд.

ДЕМОНТАЖА ДРЖАВЕ И КОНЦЕНТРАЦИЈА БОГАТСТВА

*Али је новца нестало,
и стока коју имасмо у нашега је господара;
и није остало ништа да донесемо господару својему
осим тјелеса наших и њива наших.
Зашто да мремо на твоје очи ?
Ево и нас и наших њива;
купи нас и њиве наше за хљеб,
да с њивама својим будемо робови Фараону.
И земља постаде Фараонова.
А они рекоше: ти си нам живот сачувао,
нека нађемо милост пред господарем својим
да будемо робови Фараону.
Прва књига Мојсијева 18-20; 25.*

Актуелна светска економска криза, као и Велика депресија (тридесетих година прошлог века) настале су у САД, а касније се се прошириле на цео свет. Последице кризе из тридесетих година прошлог века биле су катастрофалне. Дошло је до огромног пада БДП, незапосленост је достигла невероватне размере, депресија је трајала све до Другог светског рата, коме је према многима ауторима, добрим делом, допринела и ова криза.

Економска политика која је довела до Велике депресије, као и актуелне кризе, била је утемељена на веровању у апсолутну ефикасност *невидљиве руке тржишта*, односно саморегулишућег *laissez-faire* тржишта. Корени ових криза налазе се у тријумфу (нео)либералног капитализма,¹²⁵ то јест економског дарвинизма¹²⁶ као права јачег, моћнијег, егоистичнијег и похлепнијег на бази приватне својине. До обе кризе дошло је у тренутку када је прерасподела доходака и богатства у друштву достигла забрињавајуће размере, када је безобзирно жртвована добробит великог броја људи зарад просперитета мале групе најбогатијих.

На прелому векова (XIX у XX, односно XX у XXI) светском економијом, бар у теоријском смислу, владала је идеологија либерализма, односно неолиберализма. Као што је познато, либерализам инсистира на индивидуалним слободама и приватној својини. При томе, се залаже за радикално ограничавање улоге државе у привреди и њену улогу своди на обезбеђење закона и поретка укључујући заштиту приватне својине. Имајући у виду да је либерализам идеологија која се реализује у интересу моћних и богатих, тачније да је у функцији повећања материјалног богатства уског слоја друштва на рачун огромне масе становништва, логично је да се држава нашла на мети оштрих напада либерала јер се као главна препрека, у остварењу њихових интереса, појављује држава која треба да води рачуна о општим и на-

¹²⁵ О (нео)либерализму видети детаљније у књизи: Јован Б. Душанић, *Критика неолиберализма и транзиције*, Загреб, 2013.

¹²⁶ Роберт Френк (у књизи: Robert H. Frank, *The Darwin Economy*, 2011) тврди да ће економисти кроз сто година у одговору на питање ко је био интелектуални отац њихове дисциплине тврдити да је то Чарлс Дарвин.

ционалним интересима који се реализују у корист већине грађана.¹²⁷

После фијаска идеологије либерализма након Велике депресије, чинило се да ће дефинитивно доћи до напуштања илузије либералног капитализма, али је последња *laissez-faire* инкарнација – неолиберализам довео до актуелне светске кризе. Поготово се то чинило јер је по завршетку Другог светског рата (када се у економској теорији, али и пракси, наглашава потреба за активном улогом државе у привреди) наступио релативно дуг период динамичног раста светске привреде.

Међутим, седамдесетих година прошлог века најмоћнија економија – САД, показује знаке слабости. Томе доприноси неколико чинилаца: инфлаторна монетарна и фискална политика која се спроводи у време кулминације рата у Вијетнаму (прва половина седамдесетих година); дестабилизација светске привреде због једностраног одустајања САД (15.08.1971) од конвертибилности долара у злато; вишеструки скок цена нафте (1973–1974) итд. Привреда САД бележи економску стагнацију у условима релативно високе инфлације и седамдесете године су одмах проглашене периодом велике стагфлације.

Нови идеолози слободног тржишта – неолиберали (предвођени Милтоном Фридманом)¹²⁸ искористили

¹²⁷ Светски познати пољски економиста Гжегож Колотко (у књизи: Grzegorz W. Kołodko, *Wędrujący Świat*, 2008) пише: Неолиберализам је идеологија и економски програм који има свој конкретни план дејства. У суштини, под плаштом прекрасних лозинки – од слободе, преко демократије, до предузетништва – он се претворио у инструмент који служи прерасподели доходака у корист елите, а на штету већине“.

¹²⁸ У интервјуу за *Global Economic Viewpoint* нобеловац Пол Самјуелсон је рекао (видети превод: НИН, 12. 03. 2009): „Сада ви-

су то као доказ неспособности државе да управља привредом. Овај интелектуални преврат створио је плодно тло да на власт у САД, одмах почетком осамдесетих година прошлог века дође Роналд Реган, који је идеје слободног тржишта реализовао у пракси. У свом првом инаугуралном говору (јануар 1981) Реган је изјавио да у садашњој кризи држава не решава наше проблеме и да је она постала проблем,¹²⁹ те да намерава да ограничи њен обим и утицај. У том циљу предузете су следеће четири мере: смањење пореза на високе приходе, ограничавање федералних расхода, већа дерегулација и предаја кључних државних функција приватном сектору.

Међутим, како признаје и Џефри Сакс (у књизи: *The Price of Civilization*, 2011), „основне последице неолибералне ‘Реганове револуције’ нису биле конкретне мере, већ нова општа антипатија према улози државе,

димо колико је Милтон Фридман грешио тврдећи да тржиште може да се регулише само. Данас схватамо колико је Реган погрешно када је изјавио да влада није решење, већ проблем. Данас се идеологија која је била доминантна последњих деценија показује као погрешна. Данас сви схватају да, супротно претходном уверењу, проблем не може да буде решен без учешћа владе. Данас поново прихватамо Кејнзову идеју по којој пореска политика и дефицитна потрошња играју главну улогу у вођењу тржишне економије. Волео бих да је Фридман поживео да види како је његов екстремизам допринео уништењу његових идеја“. Срећом, наши српски неолиберали доживели су ово време, али, нажалост, не могу (или не желе) да виде катастрофалне резултате идеологије коју још увек ватрено пропагирају.

¹²⁹ „Док се може разумети песимистичка логика у погледу деловања владе на наше животе, збуњује истовремено вера, непроверена и дирљива, у способност тржишта да даје добре резултате. Како се радикални скепцитизам у односу на државу може ускладити с побожном оданости идеји да тржиште по дефиницији даје само оптималне резултате?“ (Yanis Varoufakis, *The Global Minotaur*, 2011)

нови однос пун презира према сиромашнима који зависе од подршке коју им пружа држава, и нови позив богатима да се одрекну моралних обавеза према осталом делу друштва. Реган је проповедао да је за друштво корисно, не да се инсистира на саосећању према сиромашним, него на смањењу пореза богатима како би се стимулисало њихово предузетништво... То је ослободило огромну скривену похлепу и уништило систем што прати Америку до данашњих дана“.

Рецепти неолиберала који је требало да преломе негативан тренд у привреди САД не само да то нису успели већ су само погоршали ситуацију, а што одлично илуструје табела (*Ефикасност привреде САД 1955-2010*), у којој су приказани званични статистички економски показатељи ефикасности привреде САД за три периода у последњих шездесетак година: *време економског просперитета* (1955–1970), *време стагфлације* (1971–1980) и *време неолиберализма* (1981–2010).

Раскорак између неолибералне теорије којом се обећава благостање за све и резултата који се у пракси остварују очигледан је на примеру САД, али и на нивоу светске привреде. Уместо да је дошло до динамизирања светске привреде после осамдесетих година XX века (када је наступила ера неолиберализма), како су обећавали њени теоретичари, у пракси се десило потпуно супротно. Годишња стопа раста светске привреде седамдесетих година прошлог века износила је 2,4%, осамдесетих 1,4%, деведесетих 1,1%, а у првој деценији овог века наступила је глобална економска криза која је довела до великог пада привредне активности Незапосленост је, такође, достигла забрињавајуће размере.

*Ефикасност привреде САД
(1955-2010)*¹³⁰

	1955-70	1971-80	1981-2010
Порез на приход физичких лица (%)	82,3	70,0	39,3
Приходи федералног буџета (% БДП)	17,7	17,9	18,0
Раст БДП (%)	3,6	3,2	2,8
Раст БДП по становнику (%)	2,2	2,1	1,7
Раст запослености (%)	1,7	2,7	1,1
Просечни ниво незапослености (%)	4,9	6,4	6,1
Промене у расподели дохотка: учешће 1% грађана са највећим дохотком (%)	-2,0	0,6	10,9
Промена нивоа сиромаштва (%)	-9,8	0,5	0,3
Раст плате мушкарца са пуним радним временом (%)	2,7	0,4	0,1
Дефицит буџета (%)	-0,7	-2,4	-3,1
Инфлација (%)	2,3	7,7	3,2

Тако се неолиберализам, поред тога што је социјално неодговоран и морално неосетљив, показао и као економски неефикасан. Економска стварност оповргава једну од моралних оправдања слободне тржишне привреде – да тежња ка личној добити у исто време допри-

¹³⁰ Извор: Jeffrey Sachs, *The Price of Civilization*, 2011.

носи и општем благостању, те да велика примања и ниски порези за богате подстичу њихово предузетништво што води ка увећању економског колача од чега, на крају, корист има цело друштво.¹³¹

Све дуже радимо и лошије живимо

Од Другог светског рата па све до краја седамдесетих година прошлог века, власти у САД стварале су услове да и запослени, а не само послодавци, учествују у резултатима економског раста.

Плате су се стално повећавале и пратиле раст продуктивности. Запосленима је законом гарантована четрдесеточасовна радна недеља, а прековремени рад плаћао се више од редовног. Због тога су се послодавци радије одлучивали на ново запошљавање него на плаћање прековременог рада. Такође су биле прописане минималне плате, а у случају губитка посла исплаћивана је накнада за незапослене. Накнаде су исплаћиване и у случају радне неспособности, губитка храниоца породице и немогућности да се довољно акумулира за старост. Уведен је и систем осигурања за старе и сиромашне слојеве становништва (*Medicare and Medicaid*), што је за кратко време преполовило број сиромашних старијих лица. Власт је предузела мере како би високо образовање постало доступно великом броју грађана. Школарина на државним универзитетима износила је само

¹³¹ Стјуарт Ленслеј пише (Stewart Lansley, *Inequality: the real cause of our economic woes*) да ова тврдња представља комбинацију свесне лажи и каприциозног моралног слепила.

<http://www.socialenterprisealive.com/section/comment/policy/20120802/inequality-the-real-cause-our-economic-woes>

четири одсто од годишњег дохотка просечног домаћинства.

Раст продуктивности и просечне плате по часу рада у САД (1947=100)¹³²

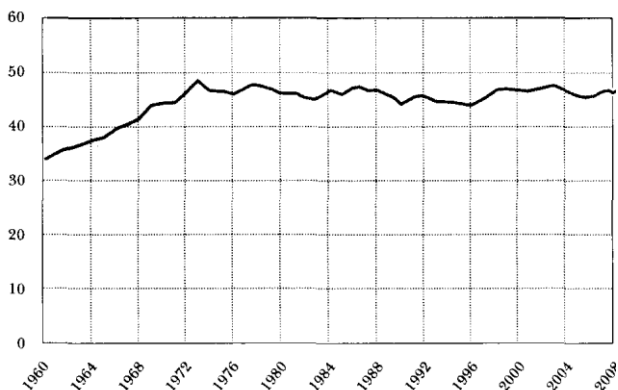

После осамдесетих година прошлог века плате запослених стагнирају, скоро да је уништен систем социјалне заштите, а знатно су повећане и школарине на државним универзитетима. Према званичној статистици, запослени у САД је 2007. године кући доносио просечну годишњу плату која је била незнатно већа од 45.000 долара, што је реално мање од износа коју је пре три деценије имао, мада је америчка привреда у истом

¹³² Графикон као и статистички подаци које у овом делу наводим преузети су из књиге Роберта Рајха: *Aftershok*, 2010.

периоду бележила раст, а резултати тог раста прелили су се ка уском слоју најбогатијих Американаца.

*Просечне годишње плате мушкарца запосленог са пуним радним временом у хиљадама долара*¹³³

Уместо да раст продуктивности води скраћењу радног времена и порасту плата (што је био случај у првим деценијама после Другог светског рата), последњих деценија се радно време продужава,¹³⁴ а плате стаг-

¹³³ Графикони преузет из књиге: Jeffrey Sachs, *The Price of Civilization*, 2011.

¹³⁴ Говорећи о својој новој књизи *Економија – водич за кориснике* (*Economics: The User's Guide*, 2014), професор Ха Џун Чанг, истиче: „И поред свега тога, у новије време врло мало се говори о послу у економији. Колико сте економских књига прочитали које говоре о послу? У данашњој доминантној економској теорији – неокласичној теорији – људи се углавном замишљају као потрошачи. А рад се сматра – како ти економисти кажу – коришћу с којом се морате помирити да бисте дошли у посед новца којим можете да конзумирате добра и услуге који производе задовољство, то јест оно што они називају коришћу. То је ваш циљ. Извлачење задовољства из потрошње. Рад је једно од средстава“.

нирају, а због неравномерне расподеле плате су, сем уског слоја најбогатијих, код већине запослених реално знатно смањене.¹³⁵

Међутим, економија САД је постројена на брзо растућој потрошњи и без велике потрошње она не би могла да функционише, те је било тешко претпоставити да ће се Американци једноставно помирили са ограничавањем своје велике и стално растуће потрошње, па пад просечних примања радника не значи аутоматски и смањење потрошње просечне америчке породице. То је обезбеђивано путем следећа три механизма.

1. Све већи број жена почео је да ради и на тај начин повећава породични буџет. Тако је крајем седам-

(Видети: <http://pescanik.net/2014/05/o-ekonomiji/>)

¹³⁵ Последњих деценија све је очигледније огромно раслојавање не само између развијених и неразвијених земаља и региона него и међу појединим слојевима становништва и код најразвијенијих земаља света. Просечне плате у САД су годинама стагнирале, а примања топ-менаџера брзо су расла из године у годину и достигла астрономске износе. Иста правила транснационалне компаније примењују на своје запослене и у осталом делу света на који се шире.

Штавише, у многим земљама се на тај начин „инсталира“ компрадорска каста и одржавају марионетски режими који су у служби светске олигархије и транснационалног капитала. Довољно је добро платити само неколико стотина или хиљада компрадора (коју чини домаћа политичка, пословна, медијска и интелектуална квазиелита мондијалистичке провијенције која по свом менталном склопу има лукративни поглед на свет и у складу с њим формиран систем вредности) да би се из неразвијених земаља извлачили огромни профити, а остала милионска већина домаћег становништва држала у беди и сиромаштву. Чак није потребно да богати и моћни директно врбују и унапред плаћају компрадорску касту, довољно је само да се та моћ демонстрира и одмах се јављају компрадори који ће самоиницијативно радити онако како то богати и моћни желе и тако сопствени народ гурати у савремено ропство.

десетих година прошлог века радило 12%, а крајем деведесетих већ 55% мајки које су имале децу млађу од шест година.

Временом су трошкови ангажовања других за кућне послове и бригу о деци, те повећани издаци жена због свакодневног одласка на посао (превоз, гардероба, козметика) надмашили допунска средства које је запослена жена доносила у домаћинство, те је било неопходно обезбедити допунске приходе преко другог механизма.

2. На послу се остаје све дуже, па је просечна америчка породица крајем деведесетих прошлог века годишње радила 500 сати више него седамдесетих година. Запослени су све више сати проводили на послу, али су трошкови домаћинства непрекидно из године у годину расли. Примера ради, просечна цена куће седамдесетих година прошлог века износила је око 65.000 долара, а 2006. године око 250.000 долара, или само за последњих десет година удвостручена је школарина за више образовање.

У условима када допунски рад не може безгранично да се повећава (дан има само 24 сата) и када плата по сату рада стагнира, а трошкови домаћинства непрестано расту, требало је пронаћи додатна средства да би се бар задржао достигнути ниво стандарда, па се прибегло трећем механизму.

3. Домаћинства су присиљена да се све више задужују, тако да је за последњих 30 година дуг просечне америчке породице порастао са 50% на 138% годишњег дохотка. Користи се по неколико кредитних картица, аутомобили се купују на кредит или лизинг,

деца се школују помоћу студентског кредита, купују се куће користећи хипотекарне кредите итд.¹³⁶

Када је напокон, пре неколико година, дошло до пуцања балона дугова, показало се да је и овај механизам исцрпео своје могућности.

Док је седамдесетих година прошлог века у просечној америчкој породици примање главе породице било довољно за издржавање домаћинства (текућа потрошња и сви предмети комфора, кућа, два аутомобила – за себе и жену, школовање деце и слично), а задуженост по кредитима релативно ниска, сада у кући раде оба супружника да би одржали стандард од пре неколико деценија, а домаћинства су много задуженија. Тако смо дошли у ситуацију да се последњих деценија бележи знатан раст продуктивности рада, а чије плодове не може да користи већина људи.

Све до осамдесетих година прошлог века радно време је скраћивано и дошло се до четрдесеточасовне петодневне радне недеље. У то време футуролози су писали да ће раст продуктивности омогућити даље скраћивање радног времена и повећање слободног, када ће људи моћи да уживају и користити га за култивисање личности, успостављање личних веза и повратку истинским вредностима.

Џон Мајнард Кејнз је 1930. године прогнозирао у есеју *Economic Possibilities for Our Grandchildren*

¹³⁶ Дамбиса Мојо (у књизи: Dambisa Moyo, *How the West Was Lost*, 2011) истиче да многи Американци живе у илузији да су они власници имовине којом се користе, а у стварности њима мало шта од те имовине реално припада јер имају огромне дугове по кредитима за куће, аутомобиле, намештај итд. Поред тога, просечно америчко домаћинство има 13 кредитних картица и само по њима дуг од око 8.000 америчких долара.

(Економске шансе наших унука) да ће примања становништва стално расти, а да ће кроз сто година (2030 – што је такорећи сутра) радна недеља трајати само 15 сати, тј. имаћемо трочасовни радни дан и слободне викенде.¹³⁷ Првих педесет година од када је то написано у стварности је Кејнзова прогноза изгледала реална и остварива. Нажалост, од осамдесетих година наступа ера неолиберализма и ми се од тада више приближавамо 1930. него 2030. години – уместо да краће радимо и боље живимо, ми све дуже радимо и лошије живимо.¹³⁸

Мада се неолиберали декларативно залажу за слободе, а право на рад¹³⁹ је једна од фундаменталних

¹³⁷ Не треба заборавити да је Кејнз био економиста, али истовремено и филозоф и истраживач морала. Стално је постављао питање о коначном циљу економске активности. Сматрао је да тежња ка богатству (*љубав према новцу* – како је он писао) има оправдање уколико она омогућава да се живи боље. Под *живети боље* он је подразумевао, не *живети богато* него *живети праведно*. Сматрао је, такође, да је једино оправдање економске активности трагање за моралним савршенством света. У том смислу, он је сматрао да ће раст продуктивности водити скраћивању радног дана и тако стварати услове у којима ће живот људи бити *разуман, пријатан и достојанствен*.

¹³⁸ По завршетку Другог светског рата Кејнз пише (J.M. Keynes, *First Annual Report of the Arts Council*) да „*није далеко тај дан када ће економски проблеми одступити тамо где им је и место – у други план, а наше главе и срца окрену се истинским проблемима – проблемима живота и односима међу људима, проблемима стварања, понашања и религије*“, односно проблемима који су много важнији, привлачнији и благодарнији и који отварају пут „*ка истински здравом начину живота и људског постојања*.“

¹³⁹ Радикални неолиберали, као на пример, Ајн Ренд (Ayn Rand), тврди: „Не постоји ‘право на рад’ – постоји само право на слободну трговину, и то право човека да почне да ради ако је други човек одлучио да га запосли. Не постоји ‘право на праведно плаћање’

слобода, они су створили систем у коме маса људи остаје ван процеса рада како би они који раде морали да пристану на било какве услове који им *газде* одреде.

Тако, на пример, компанија *Форд* је у јануару 2010. године, уз велику медијску помпу, објавила конкурс за пријем 1.200 радника у погону монтаже у Чикагу, али је потпуно незапажено прошла информација да новозапослени морају да пристану на двоструко мању плату у односу на већ запослене раднике. Међутим, када је Хенри Форд, пре једног столећа, одлучио да у свом (изузетно успешном) погону монтаже у Мичигену радницима утростручи плату за осмочасовни радни дан, уследиле су бурне негативне реакције. Форда су називали лудаком, социјалистом и слично, а *The Wall Street Journal* окарактерисао је његов поступак *економским злочиним*.¹⁴⁰

или на ‘праведну цену’ ако нико неће да је плати, ако неће да запосли човека или купи његов производ“.

¹⁴⁰ „За Форда је већ тада било јасно да, на дуги рок, плате не може да одређује само тржиште и слободна конкуренција међу фирмама. Да га цитирамо: ‘Свако предузеће сматра плате запослених за трошак који треба максимално смањити, али плате су те које представљају основни фактор глобалне потражње. ... Економски раст ће се угушити ако се не одреде и не примене колективне гаранције које директно везују економски раст са социјалним напретком тј. повећањем запослености и зарада...’ Форд је убеђен у правилност своје анализе: када сви имају посао и добре плате, тада је економски раст најсигурнији и најздравији. Форд примењује сазнања у својим фабрикама, али међу осталим капиталистима има мало поклоника. И крајем 20-их година прошлог века доминантна је ултралиберална филозофија: брза махнито расте, брзи финансијски удари и краткорочни профити су златно правило на Волстриту. Форд и они који би да мало паметније и здравије распоређују профите, како би се просперитет обезбедио на дужи рок, маргинализовани су. Криза 1929. ће Форду дати за право.“

Незапосленост је данас нарочито велика међу младима, а они су у узрасту који је најкреативнији. Остајући без запослења, млади нису у могућности да благовремено заснују породицу, што смањује њихову социјалну одговорност и руши социјалну стабилност у друштву. У немогућности да се часно заради новац, расту крађе, разбојништва, нарко-трговина и слично. С друге стране, истраживања показују да запослени све више времена проводе на послу, што негативно утиче на њихово (само)образовање и здравље, и да имају све мање времена за породицу и пријатеље, што доприноси слабљењу социјалне кохезије у друштву.¹⁴¹

Повећање неједнакости

Неолиберализам је идеологија која се реализује у интересу богатих и моћних. Они имају огромну финансијску (и не само финансијску) моћ помоћу које обликују политички, медијски и (квази)научни простор како би се

(<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/sumrak-liberalizma-i-kako-izaci-iz-recesije.html?alphabet=l>)

¹⁴¹ Историјски закони показују да империје падају не само због успона нових снажнијих сила него, пре свега, због пораста декаденције изнутра, па се оне урушавају саме од себе. О тенденцији и најкреативнијих цивилизација ка самоуништењу писао је Берtrand Расел у уводу своје књиге *Историја западне филозофије*. Оно што се догодило у златно доба Грчке, десило се поново у Италији у време ренесансе. Традиционална морална ограничења су нестала јер су у њима видела веза са сујеверјем. То је у људима ослободило енергију и стваралаштво, што је изнедрило велики број генија, али је анархија и издајство, до које неизбежно долази услед пада морала, ослабило италијанску нацију и они су, слично Грцима, потпали под власт народа који су много мање цивилизовани од њих, али са много јачом социјалном кохезијом.

водила економска политика и јавно промовисале вредности које њима одговарају.¹⁴² Због тога последњих година углавном слушамо да је проблем настао јер људи не живе у складу са реалним могућностима и да се мора ићи на даље *стезање каиша* и рационализацију радних места (преведено са орвеловског новоговора: даља отпуштања запослених). Много мање се говори о проблему неједнакости, тј. неравномерне и неправедне расподеле и концентрације богатства, те да ту треба тражити решење.¹⁴³

¹⁴² Говорећи о својој књизи (*The Strange Non-Death of Neoliberalism*) британски социолог Колин Крауч, на питање новинара да ли се може рећи да је ипак неолиберализам успешан, одговара: „То је оно перфидно: нити је био, нити ће икада бити успешан. Али неолиберализам је моћан, то је истина. Две ствари су му помогле да постане популаран. Прво, као и марксизам, представља врсту упуства за употребу, које није само лако за читање већ се чини и да се може лако применити. Постоји само неколико основних претпоставки и ако их се неко придржава, може обликовати стварност онако како њему одговара. Неолиберализам је једностран и ни у ком случају модеран. Али далеко важнија је једна друга ствар, да неолиберална политика осликава интересе богатих, тј. моћних. Неолиберализам једноставно говори оно што они желе да чују. А они желе да чују да ће њихови порези бити нижи, да радницима није потребна заштита нити праведније плате. Они желе да чују да разградња социјалне државе генерише раст. Да неолиберализам не говори оно што моћни желе да чују, сигуран сам да нико не би давао ни пет пара за мишљења таквих економиста. У питању су моћ и интереси, а не успех“.

(Видети: <http://www.freitag.de/autoren/der-freitag/201eviellleicht-hat-occuру-schon-heute-mehr-erreicht-als-die-68er201c>)

¹⁴³ Нобеловац Стиглиц пише: „Економски и политички систем којим није задовољна већина грађана не може да опстане на дуже стазе. Поред тога, вера у демократију и тржишну привреду ће нестајати, а легитимитет постојећих институција и механизма ће бити доведен у питање“.

Годинама су топ-менаџери великих финансијских фирми примали астрономске бонусе и плате, а када је дошло до глобалне финансијске кризе ове фирме (које су кризи, у великој мери, и кумовале) нашле су се на ивици банкротства и власти САД су за њихово спасавање потрошиле хиљаде милијарди долара, да би после тога они наставили да раде *по старом систему* – улазећи и даље у све ризичније махинације и исплаћујући себи огромне плате и бонусе.

Богати и моћни су изградили систем у коме је ризик учињен заједничким, а профит само њиховим, где се остварују огромни приватни добици по основу јавног губитка, тј. добит се приватизује од стране уског круга моћних и богатих, а губици се социјализују –пребацују на масе слабих и сиромашних. Тако смо дошли у парадоксалну ситуацију да људи у XXI веку у скоро свим земљама света (и поред до сада невиђеног технолошког прогреса и раста продуктивности) раде све више времена за све мање новца, те да се у већини држава, па чак и у оним економски најразвијенијим, већ годинама реално смањују плате и пензије.

Све већим неједнакостима у економском систему Америке, између осталог, допринео је и систем опорезивања, који је глорификован у време владавине неолибералне идеологије. Према неолибералним догмама, снижавање пореза и одустајање од прогресивног опорезивања, те пружање пореских повластица за богате инвеститоре мотивише привреду и грађане да више раде, што подстиче раст економије и доводи до убирања веће масе пореза, те на крају одговара свим грађанима (боље

школство, здравство, безбедност и слично).¹⁴⁴ Стварност показује супротно – не долази до убрзања раста економије, те се убире мања маса пореза, па уместо бољег имамо све горе државне службе, што много не погађа богату мањину, него остале грађане.

Богати се ограђују од остатка друштва – они живе у елитним деловима које уместо обичне полиције обезбеђују приватни чувари и телохранитељи; уместо јавних паркова, базена и других спортских објеката, имају сопствене или посеђују луксузне приватне клубове са тим садржајима; децу не шаљу у државне, него у приватне елитне школе и на универзитете; не лече се у државним болницама, него у приватним клиникама; не путују јавним транспортом у пренатрпаном аутобусима и метроима итд. Бити богат значи имати довољно новца да се не мешаш са онима који то нису.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Ради се, наиме, о измишљеном такозваном ефекту преливања (*trickle-down*) с врха на дно – од богатих ка сиромашним. Смањењем пореза, богатима ће остати више новца па ће се од њихове повећане потрошње и инвестирања део преливати и сиромашнима и то у већем износу него што би то био случај кроз трансфере финансиране од опорезивања богатих. Међутим, „сви конкретни докази говоре супротно. Једноставно речено, то се није никада догодило. Разметљиво богатство све богатијих никада није стигло до ниже средње класе која је тешко живела. Уствари догодило се баш супротно.“ (Yanis Varoufakis, *The Global Minotaur*, 2011)

¹⁴⁵ Недавно је *Политика* (21. 01. 2014) пренела текст из лондонског листа *Гардијан* који пише о новом извештају међународне организације *Охфам* (*Окسفордски комитет за помоћ гладнима*). У њему се наводи податак да 85 најбогатијих људи на свету поседује богатства једнако оном које има и 3,5 милијарди најсиромашнијих људи – више од половине светског становништва. Извршни директор *Охфам*-а каже да је „застрашујуће што у XXI веку половина света нема ништа више од групе људи који би сви лагодно могли да се сместе у дабл-декер аутобус... Све више живимо у свету у

Милијардер Ворен Бафет (2008. године био је најбогатији човек на свету са имовином од 62 милијарде долара) написао је у *Њујорк тајмсу* како је 2010. године платио порез по стопи која је двоструко нижа од стопе по којој су порез плаћали његови запослени (он 17,4 одсто, а запослени око 40 одсто на пореску основицу). Иронично је додао како је пријатно имати пријатеље у Конгресу који воде рачуна о благостању богатих.¹⁴⁶

Од осамдесетих година прошлог века, када наступа време доминације неолиберализма, пореске стопе за најраспрострањеније дохотке грађана у САД су знатно снижене (са 70 одсто на мање од 40 одсто), а скала прогресивног опорезивања и те како је ублажена. Истовремено, просечна стопа раста америчке привреде није бележила раст, него обратно. Од педесетих до осамдесетих година прошлог века, тај раст износио је просечно годишње 3,7 процената, а од почетка осамдесетих година до данас мање од три одсто. Поред тога, најбогатијим слојевима законски је дозвољено да своје дохотке искажу као профит на уложени капитал (капитална добит, дивиденда),¹⁴⁷ а не као обичан доходак (зара-

коме најниже порезе, најбоље здравствене услуге, најквалитетније образовање, као и прилику да утичу на друштвену збиљу имају не само они који су данас богати већ и њихова деца.“ У новом извештају *Охфам-а* (јануар 2016) ситуација је погоршана – сада 62 најбогатијих на свету поседује богатства једнако оном које има 3,6 милијарди најсиромашнијих људи.

¹⁴⁶ Поред тога, у наведеној колумни Бафет пише да његов шездесетогодишњи рад са инвеститорима оповргава и тврдње да ниски порези за богате подстичу активније инвестирање и отварање нових радних места.

¹⁴⁷ У укупним приходима богатих у САД зараде чине само 8,8%, капитална добит 57%, а дивиденде 16%. Истовремено, на 90% ма-

ду), и тако плаћају порез од само 15 одсто.¹⁴⁸ Знатно је снижен порез на наследство и повећан порез на промет, што опет погодује најбогатијима, а погађа најсиромашније.

Друштво се убрзано раслојава на све мањи број изузетно богатих и огроман број сиромашних, уз брзо *тањење* средње класе. Уколико се овај тренд настави прети опасност да 99% становништва постане „постмодерна послуга за 1% најбогатијих“.¹⁴⁹

Док је крајем седамдесетих година један проценат најбогатијих присвајао мање од девет одсто укупног дохотка, 2007. године тај проценат износио је 23,5 одсто. Није случајно да је скоро идентична ситуација била и пред Велику депресију 1929. године.¹⁵⁰

ње богатих домаћинстава отпада мање од 10% свих прихода од капиталне добити.

([http://www.cbo.gov/sites/default/files/cbofiles/ attachments/10-25-HouseholdIncome.pdf](http://www.cbo.gov/sites/default/files/cbofiles/attachments/10-25-HouseholdIncome.pdf))

¹⁴⁸ Тако, на пример, менаџери хец фондова бивају награђивани у виду дела вредности актива које су им инвеститори поверили на управљање, а оно се стандардно обрачунава по *правилу 2 плус 20*. Конкретно, у виду награде они фиксно добијају 2% од вредности активе којом управљају и 20% од профита оствареног пласирањем тих актива. Средства које менаџери тако добијају, управљајући активама својих инвеститора, порески органи не третирају као обичан доходак физичких лица (који се опорезује по стопи од око 40%), него као профит на уложени капитал (пореска стопа 15%). (Видети: Jeffrey Sachs, *The Price of Civilization*, 2011)

¹⁴⁹ Видети: Paul Mason, *PostCapitalism: A Guide to Our Future*, 2016.

¹⁵⁰ Нобеловац Џозеф Стиглиц (*Геополитика*, мај, 2011) подсјећа: „један проценат Американаца са врха има најбоље куће, најбоље образовање, најбоље лекаре и најбољи животни стил, али постоји нешто што новац није купио: схватање да је њихова судбина везана за то како осталих 99 одсто Американаца живи. Историја је

Учешиће у укупном доходу САД 1% најбогатијих
Американаца¹⁵¹

Међутим, чак и у оквиру 1% најбогатијих постоји, такође, мања група која за себе присваја највећи део колача. Непосредно пред избијање актуелне светске економске кризе, 2007. године, 0,1% најбогатијих америчких домаћинстава располагало је доходком 220 пута већим од просечног дохотка доњих 90% домаћинстава.¹⁵²

показала да је то нешто што један одсто на крају и научи – онда када буде сувише касно“.

¹⁵¹ Видети: Роберт Рајх, *Aftershok*, 2010.

¹⁵² Видети: Laurence Mishel and Josh Bivens, *Occupy Wall Streeters Are Right about Skewed Economic Rewards in the United States*, EPI Briefing Paper 331, 26. 11. 2011.

Многи (попут нобеловца Стиглица) указују на то да широм света постоје застрашујући примери о то-ме шта се дешава са друштвима када достигну ниво неједнакости коме се Америка приближава. Примери нису нимало пријатни.¹⁵³ То су земље у којима богати живе у ограђеним насељима, где их служе армије слабо плаћених радника. Ради се о земљама са нестабилним политичким системима, у којима популисти масама обећавају бољи живот, само да би их касније разочарали. Међутим, највећи проблем у овим друштвима је недостатак наде. Сиромашни знају да су њихове шансе да побегну из сиромаштва, да не говоримо о успону ка врху, занемарљиво мале.

Мада велике неједнакости нису последица актуелне глобалне кризе, треба нагласити да је ова криза додатно погоршала и заоштрила питање великих неједнакости не само због неравномерне расподеле него и због пораста незапослености, али и губитка кућа које нису могли даље да отплаћују на кредит. Они који су отплатили или отплаћују куће суочили су се с великим губитком имовине јер су цене некретнина од избијања кризе пале у просеку за једну трећину. Богатији су у почетку имали губитке због пада берзанских индекса, али помоћу огромне количине новца коју је држава *упумпала*, пре свега, у финансијски сектор, дошло је релативно брзо до опоравка берзанских индекса. Поред тога, примања менаџера расту поново после кризе, а плате осталих запослених стагнирају.

Због вишедеценијске неправедности у расподели сада су се примања менаџера скоро изједначила са

¹⁵³ Видети: <http://pescanik.net/2012/12/kraj-americkog-sna/>

укупним примањима осталих запослених и њихова учешћа у БДП износе око 20%, док су почетком седамдесетих година примања менаџера учествовала са 10%, а плате осталих запослених са 30% у БДП.

*Примања менаџера и осталих запослени
(% БДП)¹⁵⁴*

Тако, на пример, средином седамдесетих година просечна примања 100 најбоље плаћених генералних директора у САД била су 10 пута већа од просечне плате запосленог, да би већ почетком овог века она износила 1.000 просечних плата.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Видети: <http://monthlyreview.org/2013/03/01/class-war-and-labors-declining-share>

¹⁵⁵ Видети: Jeffrey Sachs, *The Price of Civilization*, 2011.

Поред тога, стварна примања генералних директора знатно су већа јер у њих није урачуната маса погодности којима се подржава њихов раскошан живот, а које иду на терет компаније (коришћење транспортних средстава компаније – авиона и аутомобила – за лична путовања, одобравање повољних кредита од стране компаније који се касније често отписују, огромне исплате при раскиду уговора (*златни надобран*) и исплата повећаних пензија при пензионисању, плаћање спортских ложа, раскошних апартмана, чланарина у многим клубовима и удружењима, право на огромне репрезентације и уплате за разне добротворне акције итд).¹⁵⁶

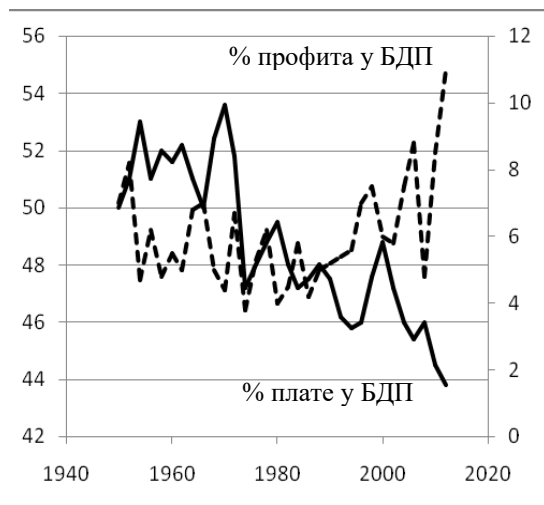
Чак и у време глобалне кризе похлепа богатих расте. Држава *упумпава* огромна средства за спасавање приватних компанија социјализујући њихове губитке, а оне та средства користе да, пре свега, кроз шпекулативне операције повећавају профите, које приватизују кроз исплату огромних бонуса и дивиденди.

Интензитет пада плата и раста профита нарочито је повећан од осамдесетих година прошлог века, а управо у време актуелне кризе достижу своје историјске минимуме (плате), као и максимуме (профит). То се лепо види из наредне табеле *Кретање профита и плата (као % БДП) у САД у периоду 1950-2012 године*.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Видети у књизи: John C. Bogle, *The Battle for the Soul of Capitalism*, 2005

¹⁵⁷ Видети: <http://www.businessinsider.com/corporate-profits-just-hit-an-all-time-high-wages-just-hit-an-all-time-low-2012-6>

*Кретање профита и плата (као % БДП)
у САД у периоду 1950 – 2012. година*

Тако је убрзо после избијања актуелне глобалне кризе дошло до краткотрајног пада, али и изненађујуће брзог опоравка корпоративних профита после 2009. године. То лепо илуструје наредни графикон.

Када је 2008. године запретило банкротство водећих приватних компанија неolibерали су заборавили на невидљиву руку тржишта и сетили се државе¹⁵⁸ и од

¹⁵⁸ Тако веома утицајни неолиберално орјентисани часопис *The Economist*, 11.10.2009. године, пише: „Настало је време да се оставе по страни догме и политика, те да се усусреди на практична питања. То значи неопходност већег државног уплитања од оног које би се свиђало политичарима или чак и штампи неолибералног усмерења.“ Када се велике приватне компаније од државе добиле милијарде долара инфузије исти тај светски познати часопис (прво 07.08.2010, те 23.01.2010) упозорава на опасност од претераног

ње је захтевано да спашава финансијске компаније јер су оне тобоже *тако велике и значајне да се не може дозволити њихов банкрот*.

*Индекси раста профита и плата у САД
(кварталу пред избијање кризе, индекс = 100)*¹⁵⁹

Следећи пример САД и већина других земаља је, у циљу спречавања финансијског и привредног колапса, притекла у помоћ посрнулим приватним компанијама пружајући им огромне финансијске *инфузије*. Због тога су се државе задуживале и повећавале свој јавни

државног интервенционизма, упоређујући државу са *левијатаном* (старозаветном морском немани – слично томе колега Љубомир Маџар државу пореди са *молохом*, страшном и слепом немани која захтева многе и невине жртве).

¹⁵⁹ Видети: <http://krugman.blogs.nytimes.com/2013/03/30/no-trickle/>

дуг.¹⁶⁰ Тако се губици приватног сектора пребацују на леђа државе¹⁶¹ и проблем се премешта из једног дела економије у други – са приватних на државне дугове.¹⁶²

Ризик је учињен заједничким, а профит само њиховим – уског слоја моћних и богатих. Државе постају презадужене, захваљујући и санирању приватних финансијских компанија, и онда на сцену ступају кредитори који се нуде као спаситељи.¹⁶³ У исто време, од

¹⁶⁰ Интересантно да се и тада од презадуженим државама тражи да наставе са програмима подршке приватним финансијским компанијама (грчке државне гаранције банкама у време кризе премашиле су износ од 100 милијарди евра).

¹⁶¹ „Само у случају Ирске три највеће банке су у тренутку слома тржишта некретнина и хипотекарних кредита имале укупне пласмане у вредности од 400% националног БДП-а, а све је губитке на своја леђа преузела држава те је због тога ирски нето дуг према БДП-у од 24,8% у 2007. години скочио на 123% у 2014. години.“ (Видети предговор у књизи: Mark Blyth, *Политика резања потрошње*, Загреб, 2015)

¹⁶² Када је проблем премештен са приватних на државне дугове, неолиберали су поново постали гласни и поново агресивно проповедају своје познате догме. Тврде да је проблем увек и једино у држави и јавној потрошњи, а никада у приватном сектору и приватној потрошњи. Због тога, потрошњу приватног сектора не треба контролисати и ограничавати, јер се приватни сектор увек рационално понаша – разумно се задужује, инвестира и троши, а контрола јавне (државна) потрошње, односно јавног дуга претпоставка је успешне економске политике која земљу штити од кризе.

¹⁶³ Да парадокс буде већи, управо финансијски сектор који је непосредно изазвао кризу, који је присилио државе да санирају не само последице кризе, већ и сам финансијски сектор, данас је нај-ефикаснији инструмент дисциплиновања држава – на сваки начин, без обзира на социјалне последице. Ако се јавна потрошња не смањи, финансијски сектор ће казнити државе тражећи све веће и веће камате на новац којим се дефицити финансирају. При томе, новац којим скупо кредитирају државе, банке су готово бесплатно позај-

презадужених држава се захтева да својим грађанима наметну ригорозне мере штедње, да под хитно распродају преосталу државну имовину, те да добровољно пристану на одређени вид протектората, односно да многе државне ингеренције преда у руке светске олигархије.¹⁶⁴

Социјална покретљивост изостаје и данас је много теже него што је то било пре више од три деценије остварити *амерички сан*, како је то дефинисао аутор ове идеје Џејмс Т. Адамс: „Сан је то о земљи у којој би живот требало да буде бољи, богатији и срећнији за све; сан о друштвеном поретку у коме ће свако постићи највише за шта природно има дара и бити признат од других за оно што јесте, без обзира на случајне околности рођења или положаја.“¹⁶⁵

Овако велико раслојавање и неједнакости неприхватљиви су не само с моралног становишта, те са

миле од централних банака, дакле од државе. Државе тако финансирају саме себе користећи скупог посредника, а све у име мантре да централне банке не смеју директно покривати дефицит буџета. (Видети: Небојша Катић, *Тријумф диригованог једномља* – [www.http://nkatic.wordpress.com](http://nkatic.wordpress.com))

¹⁶⁴ О томе сам детаљније писао на примеру Грчке:

<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/iz-arhive-nspm-moze-li-islandsko-sunce-ogrejati-grke.html?alphabet=l>

¹⁶⁵ Према истраживањима Организације за економску сарадњу и развој (ОЕЦД), најмању социјалну покретљивост од свих земаља чланица имају управо САД. Сиромашне породице, са великом вероватноћом, осудили су и своју децу на сиромаштво, без обзира на очајне покушаје да то избегну. С друге стране, највећа социјална покретљивост (вероватноћа да деца из сиромашних породица не понове судбину својих родитеља) је у Финској, на Исланду и у Норвешкој. (Видети: *Economic Policy Reforms, Going for Growth: OECD*, 2010)

становишта прокламованог америчког идеала једнаких могућности, него и стога што велико раслојавање и неједнакост у себи крије огромне економске и политичке опасности.

Економске последице неједнакости

Економска опасност постоји због тога што је при већој неједнакости у расподели и концентрацији богатства у уском кругу људи мања тражња за робом и услугама него што би то био случај да постоји праведнија расподела и мања концентрација богатства. То неминовно води успоравању стопе привредног раста и запошљавања. Када неједнакости достигну критичне тачке, долази и до озбиљних економских криза. Због тога није случајно да је у годинама пред избијање великих криза (1928. и 2007) једна четвртина укупног дохотка САД одлазила у руке само једног процента најбогатијих Американаца.

Изузетно богати људи, по правилу, не троше сав добијени новац јер им то – ма како парадоксално звучало – није лако да учине зато што немају довољно времена, а и жеља да то чине постепено се смањује. За нове инвестиције у реалну економију они немају времена, те троше мањи део својих примања, а остатак тренутно не користе или улажу у виртуалну економију (шпекулације на финансијском тржишту). Међутим, улагања у виртуалну економију нису и не могу да буду мотори раста и не обезбеђују стабилан и дугорочно одржив економски раст јер се у њој не ствара нова него исисава вредност из реалног сектора. Тако богати финансијским шпекулацијама успевају да за себе приграбе већи део

националног колача, иако се истовремено тим шпекулацијама тај колач не увећава.

За годину, на пример, која је претходила банкротству банке *Lehman Brothers*, Ричард Фулд – први човек ове банке, зарадио је 500 милиона долара.¹⁶⁶ Оставићемо сада по страни питање колико су овако велика примања уопште заслужена и оправдана, те да ли постоји директна веза између плата топ-менаџера и резултата њиховог рада, то јест да ли би Ричард Фулд више или мање (не)успешно руководио банком да је имао много већа или мања примања.

Да би потрошио тај огроман новац, Ричард Фулд требало је свакодневно у просеку да троши 1,37 милиона долара, а он за то није имао ни довољно времена а ни силних мотива. Када постоји могућност да се купи било који производ који се пожели, с временом се радост од куповине смањује јер када се има све, било каква додатна куповина постаје све мање интересантна.¹⁶⁷

Уколико претпоставимо да се 500 милиона долара, које је за 2007. годину добио Ричард Фулд, равномерно распореди на 10.000 људи, сваки понаособ добија по 50.000 долара (нешто више од просечне плате у САД) и током године би у целости, или скоро у целос-

¹⁶⁶ Као пример наведен је Ричард Фулда, који је био на челу банке коју је одвео у банкрот, а рекордер по примањима у тој години био је менаџер хеџ фонда Џон Полсон. Он је само у 2007. години зарадио чак 3,7 милијарди долара, што је више него примања 74.000 просечних (медијана) америчких породица.

¹⁶⁷ Тешко да би се Фулд – који има пентхаус на Парк авенији (вредан 21 милион долара) и имање у Гриничу (вредан 25 милиона долара) – радовао куповини неке нове некретнине, као што је то био случај при куповини своје прве куће. Увек је прво парче торте слађе од наредних.

ти, ова средства потрошио на куповину реалних роба и услуга.¹⁶⁸ Тако би се свих 500 милиона долара, или незнатно мање, улило у реалну економију, што би допринело очувању радних места и реалном расту привреде.

Као последица неједнакости у расподели која иде у корист акционара и менаџера, а на штету осталих запослених, настале су такве деформације у пословању компанија да се сада говори о *летећим акционарима* и *менаџерима кварталног капитализма* које не занима дугорочни интерес компаније, него што веће дивиденде и менаџерске накнаде у кратком року. Све то има велике негативне економске последице. Познати професор економије на Универзитету у Кембриџу Ха Џун Чанг управо је (10.10.2012) пред студентима престижног LSE (*The London School of Economics*) о томе говорио.¹⁶⁹

У савременим компанијама, које понекад имају на десетине хиљада акционара, упркос томе што су законски власници, акционари су понекад најмање посвећени дугорочном успеху компаније. Зато што имају највећу слободу да је напусте. Акције се лако продају, али ако хоћете да се као радник запослите у другој компанији, можете рачунати на знатне трошкове проналаже-

¹⁶⁸ Још је у XIX веку енглески филозоф Џереми Бентам сматрао да закони треба да обезбеде максималну срећу, при чему срећа једног човека не може да буде важнија од среће другог. По његовом мишљењу, ако се од богатог узме хиљаду долара и да сиромашном, богати ће бити незнатно мање срећан, а срећа сиромашног ће бити много већа. Због тога је Џереми Бентам сматрао да богате треба више опорезовати и на тај начин олакшати положај сиромашних, што ће за резултат имати повећање општег нивоа среће у друштву као целини. (Видети: Jeremy Bentham, *Critique of the Doctrine of Inalienable, Natural Right*)

¹⁶⁹ Видети: <http://pescanik.net/2012/10/23-stvari-koje-vam-nisu-rekli-o-kapitalizmu/>

ња новог посла. Тако да немате такву слободу да одете. Нарочито у последње три деценије, уз појачану финансијску дерегулацију, *летећи акционари* постали су још моћнији него раније. На пример, у Британији је шездесетих година прошлог века просечан период поседовања акција био око пет година – дакле, када купите акцију, у просеку је у вашем власништву пет година. Данас је тај период око седам месеци.

Управо због тога менаџери су под притиском *летећих акционара* да направе профит за два, највише три квартала. Као резултат тога, најамни менаџери одлучују да воде компанију у интересу максимизације профита деоничара. Професор Ха Џун Чанг објашњава начин како се то ради. Прво се максимизује краткорочни профит. Отпустите сваког ко вам падне на памет, не инвестирате, нарочито не у дугорочне ствари попут истраживања и развоја. Наравно, то изазива проблеме. Радници су деморалисани, исцрпљени, технологија застарела. Али да ли се то вас тиче? Јер ово ће се одразити на компанију за три, четири, пет година. Као најамни менаџер, вероватно нећете ни бити ту када се то буде десило. Пошто сте максимизирали профит, акционари имају све већу зараду кроз повећане дивиденде и откуп акција – то је поступак када компаније купују своје акције да би повећале цену акција, па су акционари задовољни.

Професор Ха Џун Чанг наводи прорачуне америчког економисте Вилијама Лазоника, према којима је 500 највећих америчких компанија потрошило 94% своје зараде на дивиденде и откуп акција. Имајући у виду да већина компанија у богатим земљама попут Америке инвестира из задржаног профита, то значи да уопште не

инвестирају. Проценат профита који је издвајан за акционаре, чак и у Америци, где је то било најразвијеније, некада је био између 45–50%. Значи, половина профита улаже се у машине, истраживање и развој, а друга половина иде акционарима. Данас је тај размер 5% према 95%. Економске последице овакве политике морале су бити погубне.

Политичке последице неједнакости

Политичка опасност брзог раста неједнакости крије се у томе што при концентрацији доходака и богатства у уском кругу људи, становништво је све више уверено да постоји договор између политичке и пословне (бизнис) елите у земљи, да је власт корумпирана и да политичка елита ништа не предузима да ограничи похлепу богатих, него одлуке доноси у интересу најбогатијег уског слоја становништва, а на штету велике масе обичних грађана. Због тога они постају све више свесни да се демократија свела на узалудно гласање без правог избора, те да се треба борити против *једнопартијске владавине бизнис странке*, како то каже Ноам Чомски.

И недавне демонстрације у САД (*Occupy Wall Street*) добрим делом су уперене против америчке власти и политичара који су корумпирани од стране богатих и моћних, пре свих, од великих финансијских фирми. Када се говори о крупним финансијским фирмама, онда се, пре свега, мисли на оне које су симболи секјуритизације кредита (финансијска иновација којом су својеврсном алхемијом *брабоњци претварани у бисере*), која је довела до слома тржишта стамбених кредита у САД,

што је надаље био окидач за светску економску кризу 2008. године.

Велике финансијске фирме *преживеле* су кризу 2008. године јер им је влада САД дала *инфузију* од више хиљада милијарди долара. Тако је, само после годину и нешто дана од кризе из 2008. године, *Goldman Sachs* већ почетком 2010. остварио рекордан профит за сву своју историју (основан 1869. године) и менаџерима исплатио огромне бонусе.

У чему је тајна *жилавости* крупних финансијских фирми?

После банкротства банке *Lehman Brothers* (јесен 2008) тадашњи министар финансија у влади Џорџа Буша – Хенри Полсон, гувернер Централне банке – Бен Бернанка и први човек Федералне резервне банке Њујорка – Тимоти Гајтнер упозорили су да САД прети економска катастрофа ако се крупним финансијским фирмама не пружи финансијска помоћ од 700 милијарди долара. С тим су се одмах сагласили тадашњи председник Џорџ Буш и тек изабрани (још не ступивши на дужност) нови председник Барак Обама, а после тога и Конгрес.

Конкретан план (такозвани *План Полсон*) помоћи крупним финансијским фирмама (ко ће добити средства, у ком износу и под којим условима) направили су Хенри Полсон и Тимоти Гајтнер. Касније ће се сазнати да им је главни консултант био Лојд Бланкфајн – први човек банке *Goldman Sachs*. За санацију посрнутих банака одмах је *великодушно* одобрено 700 милијарди долара кроз *Програм откупа токсичних актива*, тј. TARP (*Troubled Asset Relief Program*).

Хенри Полсон је пре доласка на место министра финансија био на челу банке *Goldman Sachs* (1999–2006), а Тимоти Гајтнер је на место првог човека Федералне резервне банке Њујорка дошао захваљујући Роберту Рубину, који је био министар финансија у администрацији Била Клинтона (1995-1999), где му је Гајтнер био заменик. Рубин је раније, седамдесетих година прошлог века, био на челу банке *Goldman Sachs*. Полсон ће за свог главног оперативца за реализацију TARP програма поставити Нила Кашкарија, високо позиционираног функционера из *Goldman Sachs* -а.¹⁷⁰ Због тога не треба да нас чуди што је управо *Goldman Sachs* добио највећи део средстава.¹⁷¹

Шта је администрација Барака Обаме предузела после свега што се десило у вези са економском кризом? Ниједно службено лице у земљи није окривљено за злоупотребу положаја којима су омогућене велике финансијске махинације, нити су челни људи великих

¹⁷⁰ Када је (03.07.2009) заменику министра финансија САД, П. К. Робертсу, у једном интервјуу (*On the Edge with Max Keiser*) постављено питање да ли министар финансија ради за народ или *Wolstrut*, одговорио је: „Он ради за *Goldman Sachs* “.

¹⁷¹ Значајна средства одобрена су и осигуравајућој кући *AIG*, која је, поред осталог, била дужна милијарде долара банци *Goldman Sachs*. *AIG* је одмах по добијању помоћи у стопроцентном износу измирио дуговање према банци *Goldman Sachs* (у случају банкротства *AIG-a*, *Goldman Sachs* је могао да рачуна да ће добити само мањи део својих потраживања). Руководство Федералне резервне банке Њујорка послало је топ менаџерима електронско писмо са захтевом да јавно не износе податке о том плаћању. Џ. Стиглиц наводи да је *AIG* 2008. године добио помоћ од 180 милијарди долара, што је више од износа који је издвојен за социјалну подршку сиромашних у периоду од 1990. до 2006. године. (J.E. Stiglitz, *The Price of Inequality*, 2012)

финансијских фирми позвани на одговорност за очигледне злоупотребе на финансијском тржишту. Администрација Барака Обама није ни покушала да врати огромне бонусе који су менаџерима финансијских фирми исплаћени за период када су се они свесно бавили махинацијама, улазећи у огромне ризике.

Штавише, нова америчка администрација (демократе) Обама продужила је исту економску политику свога претходника (републиканца) Буша и већ у фебруару 2009 године почиње са реализацијом плана Гајтнер-Самерс.¹⁷²

Банке су у својим портфељима имале значајне износе токсичних CDO који су били прилично безвредни. Нормално би било да банке то отпишу али би то изазвало њихов банкрот пошто би губици по CDO били већи од вредности њихове имовине.

Планом Гајтнер-Самерс обезбеђена су значајна средства са циљем да се се омогући банкама да се осло-

¹⁷² Лоренс Самерс је један од најутицајнијих америчких економиста. Родио се породици (јеврејских потомака имиграната из Пољске и Румуније) економиста – мајке Аните (рођене Ероу) и оца Роберта Самерса (који је своје презиме Самјуелсон променио у Самерс). Рођена браћа његових родитеља – К. Ероу и П. Самјуелсон – су добитници Нобелове награде за економију. Докторирао је на Универзитету Харвард, где је постао и најмлађи професор (28 година), а у периоду 2001-2006. био је и његов председник. То место морао је да напусти због контроверзног говора из 2005. године (и оштрих реакција феминисткиња) у коме је тврдио да мушкарци и жене имају различите когнитивне способности. Био је министар финансија (1999-2001) у влади Б. Клинтона (поништио GSA закон – *Glass Steagall Act* – из 1933. године) и главни економиста Светске банке. Велики је поборник глобализације и финансијске дерегулације, члан Билдербершког клуба, штићеник Дејвида Рокфелера и миљеник Волстрита.

боде ових лоших портфеља. Овим средствима стимулирани су хец и пензиони фондови да створе симулирано тржиште које ће довести до симулиране (знатно веће) цене токсичних CDO. То ће омогућити банкама да се ослободе безвредних актива по ценама које их спасавају банкрота.

Банке оснивају хец фондове обезбеђујући им почетна средства која, сагласно плану Гајтнер-Самерс, увећавају за приближно толики износ који добијају из државног трезора и неколико пута већи износ средстава који позајмљују од Централне банке. Са тим средствима откупљују токсичне CDO од банке по (симулисаним) ценама које спасавају банке. Банке се тако ослобађају токсичне имовине и њихови губици се пребацују на терет пореских обвезника.

Обама је за гувернера централне банке поново поставио Бернанка, а за министра финансија Гајтнера, (кога је на месту првог човека Федералне резервне банке Њујорка наследио Вилијем Дадли, који је пре тога био главни економиста и извршни директор у банци *Goldman Sachs*). За свога главног економског саветника узео је Лоренса Самерса кога је поставио на чело Националног економског савета. За руководиоца свога кабинета Обама је поставио Емануела Рема, руководиоца у фирми *Fredie Mac*, а Гајтнер је за свога шефа кабинета поставио Марка Патерсона, бившег лобисту банке *Goldman Sachs*.¹⁷³

И тако се наставља стално кружење људи из волстриовских кабинета у кабинете државне администра-

¹⁷³ Бивши лобиста банке *Goldman Sachs* Џошуа Болтен био је шеф кабинета код председника Џ. Буша Млађег.

ције и обратно,¹⁷⁴ а лица која су, у великој мери, одговорна за кризу не само да не одговарају за то, него остају на високим положајима (често и напредују), те настављају да раде *по старом систему*.¹⁷⁵ Група лобиста с Волстрита која се убраја у најактивније и најагресивније, али и финансијски најиздашније спонзоре како демократа, тако и републиканаца. Они годишње издвајају стотине милиона долара само за сенаторе и

¹⁷⁴ Збивања у Европи у последње време указују на то да се владавина *бизнис странке* прелила и на другу страну Атлантика. Случајно или не, на чело Европске централне банке је постављен Марио Драги (од 2002. до 2005. године био заменик председника и извршни директор европског одељења *Goldman Sachs*), док су за премијере Италије и Грчке постављени Марио Монти (до тада међународни саветник *Goldman Sachs* -а) и Лукас Пападимос, који је у периоду 1994–2002 био гувернер Централне банке Грчке, када је дошло до брзог раста државног дуга и када је ова земља ушла у еврозону. Како би Грчка формално испунила критеријуме за улазак у еврозону, *Goldman Sachs* јој је помагао да *сакрије* део свога сувереног дуга понудивши јој такозвану *своп операцију* којом су кредити у доларима и јенима конвертовани у евре, а онда назад у доларе и јене, по фиктивном курсу, а разлика је представљала додатни кредит који (помоћу *креативног књиговодства*) није приказиван у билансу грчког дуга. Париски *Le Monde* новопостављене премијере Грчке и Италије, те првог човека Европске централне банке назвао је *члановима европске владе Goldman Sachs-a*.

¹⁷⁵ Џефри Сакс (у књизи: *The Price of Civilization*, 2011) пише: „Претварање новца у власт и власти у новац две су главне гране економије Вашингтона. У таквој економији главну улогу играју крупне корпорације и политичари. Корпорације финансирају политичке кампање, а затим лобирају дерегулацију свога пословања и добијања послова за обављање важних државних функција. Политичари извлаче новац из корпорација пружајући им за то политичке услуге“.

конгресмене,¹⁷⁶ поготово онима који предлажу законе и чланови су економских и финансијских комитета.¹⁷⁷

Због тога не чуди да за огромне махинације на финансијским тржиштима до сада ниједној великој финансијској компанији није суђено, већ да су малобројне од њих са властима постизале нагодбе и плаћале казне као правно лице, а његови менаџери нису кажњени, упркос старом правилу да кривична дела не врше банке, него банкари.

Очигледно да се сматра да су велике финансијске компаније сувише велике да би биле озбиљније кажњене, а њихови менаџери свесно иду у веома ризичне послове и у случају успеха добијају астрономске новчане награде, а уколико на тим пословима остваре велике губитке, одлазе са тих положаја, уз велику новчану надокнаду у виду такозваног *златног падобрана* и никоме не одговарају.

Концентрација богатства

Поред проблема великих неједнакости у приманима (доходовна неједнакост), наша пажња треба да буде усмерена и на проблем све веће концентрације

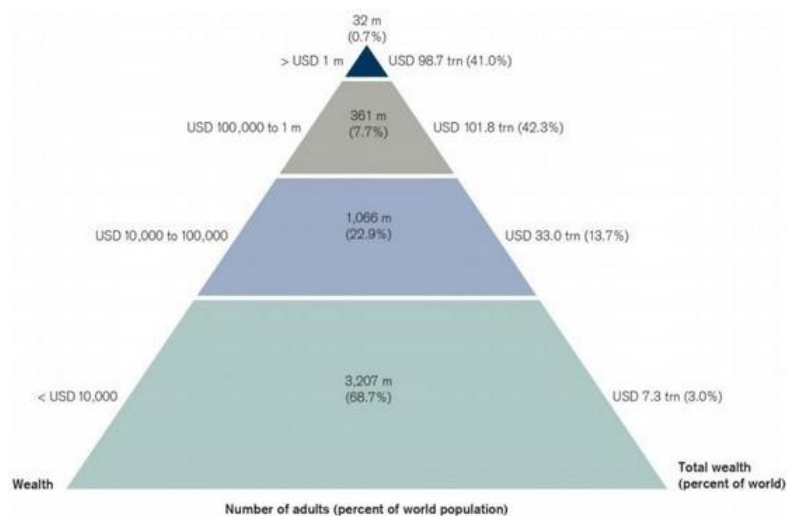
¹⁷⁶ Бивши главни економиста ММФ-а Сајмон Џонсон (*S. Johnson, The Quiet Coup, Atlantic Home, May, 2009*) тврди да финансијски сектор сада контролише владу САД у мери која је до сада била виђена само у неразвијеним земљама. Постаје све очигледније да САД последњих деценија све мање функционишу као држава, а све више као корпорација.

¹⁷⁷ То је додатно подстакнуто и одлуком Врховног суда САД (5 гласова за и 4 против) да одбаци *Тилманов закон* из 1907. године који је 26. председник САД, Теодор Рузвелт донео како би спречио компаније да новцем могу да купују политички утицај.

богатства у рукама веома уског круга људи (имовинска неједнакост).

Пирамида глобалног богатства (коју је урадио *Credit Suisse*) показује да 32 милиона људи, односно 0,7 одсто светске одрасле популације, контролише око 41% светског богатства. На дну пирамиде видимо да 3,2 милијарде људи, тј. 68,7 одсто светске одрасле популације, контролише само 3% светског богатства.

*Пирамида глобалног богатства*¹⁷⁸

Проблем концентрације богатства до сада је био ван фокуса озбиљнијих разматрања, да би са појавом књиге *Капитал у XXI веку*¹⁷⁹ коју је написао Тома Пи-

¹⁷⁸ <http://www.time.rs/c/337bb84739/evo-kako-je-podeljeno-bogatstvo.html>

¹⁷⁹ Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, 2013.

кети (*Thomas Piketty*) доспео у жижу интересовања и изазвао веома оштре полемике.

У овој књизи од скоро 700 страница Пикети, професор Париске економске школе, користи статистичке податке које је дуже од једне деценије прикупљао и обрађивао са сарадницима Емануелом Саезом (*Emmanuel Saez*) са Оксфорда и Ентонијем Еткинсоном (*Anthony Atkinson*) са Берклија како би могао да прати концентрацију богатства на примеру великог броја (двадесетак) земаља у дугом временском периоду (три века уназад) и утврди одређене законитости.¹⁸⁰

До Пикетијеве револуције, како истиче нобеловац Пол Кругман,¹⁸¹ већина наших сазнања о неједнакости богатства потицало је из анкета у којима се од насумично изабраних породица тражи да попуне упитник, а њихови одговори се сабирају и дају статистички портрет целине. Пикети са својим сарадницима се окренуо другом извору информација – пореској евиденцији и укрстио је пореске податке са другим изворима и тако добио информације које омогућавају да се прати концентрација богатства у дугом временском периоду – у Француској чак од XVIII века.

На бази обрађене богате базе података аутор егзактно доказује да је просечна стопа приноса на капи-

¹⁸⁰ „Прво сам почео да истражујем Британију и Америку, а онда сам прешао и на друге развијене земље и видео да полако почиње да израња један те исти модел: капитал и новац који се из њега продукује далеко брже се умножава него економски раст. Тај модел постојао је у XIX веку и вратио се у свом израженијем облику 1980, када је у већини богатих земаља престала контрола капитала“, објаснио је Пикети за лондонски лист *Гардијан*.

(<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Proleter-i-tajkuni-21-veka.lt.html>)

¹⁸¹ Видети: http://www.ng.ru/krugman/2014-04-07/5_capital.html/

тал од три до четири пута већа од просечне стопе привредног раста и прихода од рада (плате запослених). Пикети истиче да уколико се лидери богате три пута брже од осталих, у њиховим рукама долази до концентрације капитала, која на крају може да достигне 90% или 100% националног капитала, а то значи да средњој класи ништа не остаје и она нестаје.

Изузетак у историји капитализма представљају *три срећне деценије* после Другог светског рата, када је изгледало да се проблем неједнакости решава. Смањење неједнакости у том периоду био је резултат изузетних околности изазваних тешком економском кризом и Другим светским ратом, када је дошло до буквалног физичког уништавања актива и знатног смањења концентрације богатства, те пораста пореза. Од осамдесетих година XX века долази поново до заоштравања проблема неједнакости и оно је већ достигло размере које су бележене крајем двадесетих година прошлог столећа – непосредно пред избијање Велике депресије.

Пошто у укупним приходима богатих доминирају приходи од капитала, а веома мали проценат отпада на приходе од рада (док је ситуација код сиромашнијих слојева становништва супротна),¹⁸² Пикети закључује да исконске силе капитализма воде огромном расту неједнакости и концентрацији богатства на врху социјалне пирамиде. То значи да се тако враћамо не само назад у XIX век него идемо још даље уназад ка

¹⁸² Раније сам већ наводио податке да у укупним приходима богатих у САД зараде чине само 8,8%, капитална добит 57%, а дивиденде 16%. Истовремено, на 90% мање богатих домаћинстава отпада мање од 10% свих прихода од капиталне добити.

(<http://www.cbo.gov/sites/default/files/cbofiles/attachments/10-25-HouseholdIncome.pdf>)

патримонијалном капитализму – где доминира наследно богатство у којем кључне позиције у економској, социјалној и политичкој структури друштва не заузимају талентовани појединци, него богате династије.¹⁸³

Пикети сматра да велика прерасподела доходака и концентрација богатства има негативне економске, социјалне и политичке последице и да у таквим околностима капитализам једноставно не може да функционише.¹⁸⁴

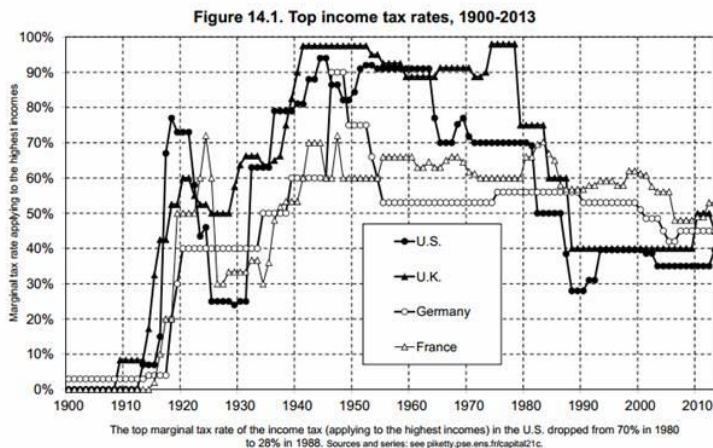
Наредни Пикетијев графикон одлично кореспондира са ранијим графиконом (*Учеиће у укупном доходу САД 1% најбогатијих Американаца*). Смањењем

¹⁸³ Зато није ни чудо да су писци XIX века били опседнути наследством. Пикети доста простора посвећује разматрању предавања које нитков Вотрен држи Растињаку у Балзаковом *Чича Горију*, које се своди на то да ни најуспешнија каријера не може да пружи ни део богатства које би Растињак могао да стекне једним потезом, ако се ожени ћерком богаташа. Испоставило се да је Вотрен имао право: припадати једном проценту оних који и живе од наслеђеног богатства у XIX веку значило је да ћете имати око два и по пута виши стандард него што бисте могли постићи гребањем и лактањем до једног процента најплаћенијих најамних радника. (<http://www.nybooks.com/articles/archives/2014/may/08/thomas-piketty-new-gilded-age/>)

¹⁸⁴ „Ово је први пут да смо сакупили податке и пружили доказе. Иако нисам политичар, јасно је да се покрет незадовољника захуктава и да ће то имати политичке импликације у целом свету – сви ћемо убудуће у сваком погледу бити све сиромашнији, и то ће створити кризу. Јасно је да у оваквим околностима капитализам једноставно не може да функционише“, рекао је Пикети на једној расправи у Америци. (<http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Proleter-i-tajkuni-21-veka.lt.html>)

пореза на доходак, повећава се учешће 1% најбогатијих у укупним дохоцима становништва, и обратно.¹⁸⁵

Стопа пореза на доходак 1900-2013

¹⁸⁵ Како пише нобеловац Стиглиц, „највиши порез на доходак Роналд Реган је осамдесетих година XX века са 70% смањио на 28%. Међутим, највећи пореско-политички скандал било је смањење пореза на капиталну добит, доводећи на крају до тога да он сада износи само 15%. Овај потез је највише погодновао супербогатима јер велики део њиховог дохотка чине управо приходи од капиталне добити. Прави је апсурд то што се више опорезују радници, него инвеститори, а поготово шпекуланти. Штавише, капитална добит се опорезује тек онда када се реализује (када се отуђи вредносни папир). Ово одлагање наплате пореза има велике предности, нарочито када су камате високе. Уколико се вредносни папири наслеђују, капитална добит остварена за живота преминулог наслеђује се без плаћања пореза“. (Видети: <https://www.blaetter.de/archiv/jahrgaenge/2012/dezember/das-ende-des-amerikanischen-traums>)

Насупрот неолибералној догми о потреби снижавање пореза и одустајању од прогресивног опорезивања, Пикети се залаже за повећање пореза и прогресивно опорезивање – али не само текућих доходака него и акумулираног богатства.¹⁸⁶ Он предлага да се uvede додатни порез од 1% за домаћинства која имају имовину вредну од милион до пет милиона долара, 2% на имовину већу од пет милиона долара и пореска стопа би прогресивно расла, те би на имовину вреднију од милијарде долара она могла да буде и 10%.

Књига *Капитал у XXI веку* Томе Пикетија прво је објављена (2013) на француском, а недавно (2014) и на енглеском језику и одмах је постала прави бестселер. Све похвале добила је од најпознатијих савремених економиста, као што су нобеловци Стиглиц, Солоу и Кругман. *Washington Post* о овој књизи пише као о „светлој интелектуалној појави која представља тријумф економске историје над теоријским математичким моделовањем, која доминира економијом последњих неколико година“.¹⁸⁷

Истовремено, књига је изазвала и многе критике које (по правилу, уместо оспоравања наведених чиње-

¹⁸⁶ Пикети пише да „чак и да се неједнакост примања може довести у ред, историја нам говори о још једној малигној сили која доприноси да разлика у финансијској имовини достигне екстремни ниво. Ово се обично догађа када власници капитала своје приносе добијају брже него што економија расте, што капиталистима даје све већи део плена на рачун средње и ниже класе. Управо зато што су приноси од капитала премашивали економски раст, неједнакост се у XIX веку погоршала – и такав исход ће се вероватно поновити у XXI веку. (<http://www.social-europe.eu/2014/04/global-wealth-tax/>)

¹⁸⁷ http://www.washingtonpost.com/opinions/capital-in-the-twenty-first-century-by-thomas-piketty/2014/03/28/ea75727a-a87a-11e3-8599-ce7295b6851c_story.html

ница и изведених закључака) често иду на идеолошку дисквалификацију самог аутора. Опонентима се не свиђа ни назив књиге (асоцира на *Капитал* Карла Маркса), а за аутора тврде да је Марксов ученик – његова савремена инкарнација, да има негативан однос према тржишту и антипатију према богатим, и да је нови идеолог глобалног интервенционизма. Веома утицајни неолиберални *Wall Street Journal* истиче да је ова књига испуњена „средњовековном мржњом према чињеници да се финансијским капиталом остварује профит“.

Штавише, оспоравање до сада владајуће основне неолибералне догме о богатству квалификује се као напад на богате и пореди са нападима на Јевреје у време Хитлера. Тако Кен Ленгоун (*Ken Langone*), оснивач трговинског ланца *Home Depot*, истиче¹⁸⁸ да је исто то, мада другим речима, говорио и Хитлер у Немачкој, а познати капиталиста из Силицијумске долине, Том Перкинс (*Tom J. Perkins*), у *Wall Street Journal*-у упоређује нападе на један проценат најбогатијих са ратом који је нацистичка Немачка водила против једног процента својих Јевреја.¹⁸⁹

Нобеловац Кругман је у *New York Times*-у објавио колумну под симболичним називом „Паника због Пикетија“¹⁹⁰ у којој пише о ужасу који је захватио многе¹⁹¹ због чињенице да је Пикети аргументовано

¹⁸⁸ <http://www.politico.com/story/2014/03/the-rich-strike-back-104753.html>

¹⁸⁹ <http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424052702304549504579316913982034286>

¹⁹⁰ <http://www.nytimes.com/2014/04/25/opinion/krugman-the-piketty-panic.html?partner=rssnyt&emc=rss&r=2>

¹⁹¹ Као пример, Кругман наводи Џејмса Петкокукиса (*James Pethoukous*) из Америчког института за предузетништво, који у ча-

срушио мит о томе како су огромна богатства заслужено стечена. Кругман подсећа да је, историјски гледано, било неколико *линија одбране* да се озбиљно расправља о проблему огромног богаћења веома уског слоја друштва.

Прво се негирало да долази до све веће концентрације доходака и богатства,¹⁹² па када ови покушаји нису крунисани успехом, тврди се како је то оправдано – повећани дохоци на врху социјалне пирамиде представљају заслужену награду за пружене услуге и због тога богате не треба називати олигарсима, него *ствараоцима радних места*. С друге стране, ако је неко сиромашан, то је зато што није довољно добар или се није довољно трудио,¹⁹³ па се и наши истакнути економисти

сопису *National Review* пише да ставови Пикетија морају да буду оповргнути јер ће у супротном они да се „шире у кругу образованих људи и доведи до промене политичког и економског пејзажа на фону кога ће се водити све будуће политичке битке“.

¹⁹² Поједини економисти (да не помињемо политичаре) покушавали су да угуше чак и помен неједнакости: „Од тенденција штетних за здраву економију, најзаводљивије је, а по мом мишљењу и најотровније, фокусирање на питање расподеле“, рекао је 2004. године Роберт Лукас са Универзитета у Чикагу, који се сврстава у најутицајније макроекономисте своје генерације.

(<http://www.nybooks.com/articles/archives/2014/may/08/thomas-piketty-new-gilded-age/>)

¹⁹³ Ха Цун Чанг у тексту „Гребатори и лењивци“ пише: „Баук кружи Европом. Овом чувеном реченицом почиње *Комунистички манифест*. Данас Европу поново прогони баук. Али за разлику од 1848, када су Маркс и Енгелс написали овај текст, сада није реч о комунизму већ о – бауку лењости. Прошли су дани када су више класе плашиле разјарене руље која ће им поразбијати главе и одузети имовину. Данас је њихов највећи непријатељ армија лењих гребатора, чији хедонистички животни стил – финансиран несносним порезима на богатство – паралише развој економије... Многи у ев-

неолиберали противе *редистрибутивном вршљању државе* по расподели дохотка које омогућава да се кроз социјално старање обезбеди *хлеб без мотике*.¹⁹⁴

розони верују да су за еврокризу одговорни лењи Медитеранци из Грчке и Шпаније. Они су годинама живели на рачун вредних Немаца и време проводили пијуцкајући еспресо. И све док се они не приморају да засучу рукаве, од еврозоне неће бити ништа. Проблем са овом причом јесте у томе што је она само прича... Према ОЕЦД-у, људи у Грчкој, нацији забушаната, радили су у 2011. просечно 2.023 сата, тек нешто мање од радоголичара из Јужне Кореје са 2.090 сати. У истој години, Немци су 'рмбачили' 1.413 сати (30% мање од Грка), док су Холанђани званично нација највећих лењиваца на свету, са 1.379 радних сати годишње... Ако су легенде о лењости до те мере провидне, зашто људи у њих верују? Зато што су многи током периода тржишно-либералне доминације подлегли миту о томе да сваки појединац сноси искључиву одговорност за своју судбину. То је почело са Дизнијевим филмовима које смо гледали као деца и који су нам говорили: 'Ако верујеш у себе, све можеш да постигнеш!'. Бомбардовани смо порукама да су појединци – и само они – заслужни за све што им се догоди у животу. Принцип компаније *L'Oreal* гласи: 'Ако неко годишње зарађује милионе, то је због тога што толико вреди. А ако је неко сиромашан, то је зато што није довољно добар или се није довољно трудио'. Будући да је политички ризикантно критиковати сиромашне због њихове неспособности, напад се усмерава на лење гребаторе без трунке морала, да би се на крају, у име борбе против лењиваца, уништавале институције које помажу сиромашнима. Онима који од тог система неумерено профитирају, предности оваквог погледа на свет су очигледне: они свет редукују на појединце и тиме скрећу пажњу са структурних узрока сиромаштва и неједнакости“.

(<http://www.freitag.de/autoren/der-freitag/penner-und-gammler>)

¹⁹⁴ Тако проф. др Љубомир Маџар пише да се у САД „оформила бројна група економски неактивних породица које заснивају самохране мајке, махом из црначких средина, са по троје и више самохране деце, које живе од деџег додатка и такву егзистенцију су претвориле у професију и животни стил. Емпиријске студије без

Сада када се показало да извор великих богатстава није предузетништво, него наследство, у немогућности да аргументовано оповргну Пикетија, опоненти иду на његову идеолошку дисквалификацију називајући га (нео)марксистом. Кругман пише да то не треба да чуди јер, „у недостатку аргумената, неolibерали оптужују за пристрастност црвеној идеологије све оне који доводе у питање било који аспект догме о слободном тржишту“.

На крају колумне Кругман пише да чињеница што апологети америчких олигарха не могу наћи разумне аргументе не значи да ће они у политичком смислу одустати, пошто новац још увек о много чему одлучује.¹⁹⁵ Ипак, идеје, такође, имају утицај на то како говоримо о друштву и шта, на крају крајева, предузимамо, а паника због Пикетија показује да код опонената понестаје идеја.

изузетка показују да су деца из тих окрњених и дефектних породица у својим каријерама изразито неуспешна, у пунолетство улазе као незавршени средњошколци (*дропаутс*), о универзитетском школовању безмало нема ни говора, а из тих животно залуталих слојева обилно се регрутују кохорте незапослених и, дакако, делинквенти, наркомани и друга језгра социјалне патологије. (Љубомир Маџар, „Глобална рецесија – системске алтернативе и изгледи превладавања“, *Економске идеје и пракса*, број 9-10, Београд, 2013)

¹⁹⁵ Анализирајући Пикетијеву књигу Кругман на другом месту (*The New York Review of Books*) пише: „У принципу, раније као и сада, помоћу великог богатства може да се оствари велики утицај не само на званичну политику него и на јавно мњење. Аптон Синклер је једном рекао како је ‘тешко натерати човека да разуме било што, уколико његова плата зависи од способности да ништа не разуме‘. (Видети: <http://inosmi.ru/world/20140530/220679185.html>)

Пикетијева књига говори, пре свега, о начину како се велика концентрација богатства репродукује сама од себа и доводи до све веће неједнакости. Међутим, данас до све веће наједнакости доводе и невероватно висока примања менаџера великих корпорација, а нарочито менаџера у финансијском сектору (о чему смо већ писали). У периоду између 1987. и 2012. године плате директора корпорација су порасле за 876%, а многи менаџери хец фондова годишње зарађују милијарде долара. Прошле (2014) године 25 менаџера највећих хец фондова зарадили су укупно више него све васпитачице у америчким обдаништима заједно.¹⁹⁶

Глобална корпоративна контрола

Група младих истраживача Швајцерског федералног технолошког института у Цириху (Џејмс Глатфелдер, Стефани Витали и Стефано Батистон) пред себе су поставили задатак да истраже међусобне везе компанија како би емпиријски утврдили да ли у светској привреди постоји малобројно али моћно супер језгро у чијим рукама је концентрисана огромна власт или светска привреда представља једну аморфну масу којом управља невидљива рука тржишта.

Овим истраживањем покушали су да изађу из идеолошке сфере и емпиријски утврде мрежу глобалне корпоративне контроле и саставе карту структуре економске моћи. Резултате истраживања објавили су (окто-

¹⁹⁶ <http://www.nybooks.com/articles/archives/2015/sep/24/stiglitz-why-rich-are-so-much-richer/>

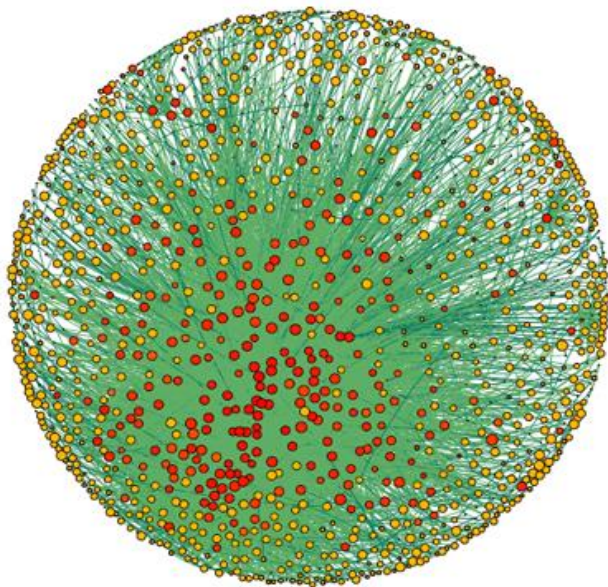
бар 2011. године) у часопису *Plos One* под насловом *The Network of Global Corporate Control*.

У једном од многобројних интервјуа Глатфелдер истиче да му је било невероватно да се истражују сложени системи у космосу или у организацији молекула, а да у исто време не знамо како функционише наше друштво, поготово привреда. Наглашавајући да ми никада нећемо разумети наше садашње проблеме, док не изучимо модел контроле који постоји у друштву, он је са својим сарадницима покушао да се позабави овим проблемом. Неолиберална догма каже да привредним процесима управља невидљива рука тржишта и да су ови процеси резултат економских законитости. Глатфелдер наглашава да се њихова анализа заснива на реалности која је толико сложена да се морају напустити догме – било да се ради о догми теорије завере или догми слободног тржишта.

Да би урадили модел глобалног корпоративног система они су обрадили огромну масу података о односу власништва између највећих транснационалних компанија (ТНК – које послују у више земаља). Из базе података *Орбис* за 2007. годину (која садржи 37 милиона компанија и инвеститора) они су издвојили 43.060 ТНК и направили схему њихових акционара, те акционара акционара итд. Тако су дошли до око 600.000 чворова (власника – људи, компанија, фондација...) и преко милион веза (линкова) – власничких односа. Међутим, видели су да контрола и власт међу 600.000 власника није ни приближно равномерно распоређена.

Због тога су урадили мрежу глобалне корпоративне контроле у виду кугле (лопте) са мноштвом међусобно повезаних тачака. У неким тачкама на тој кугли

спаја се много више линкова него у другим и те тачке имају много већи утицај на функционисање целог система. Анализирани су подаци о власништву за 43.060 ТНК и добила мрежа са преко 600.000 чворова и преко 1.000.000 линкова.

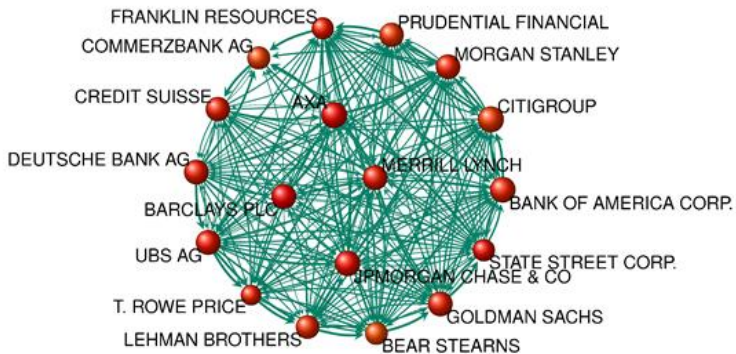

Мрежа глобалне корпоративне контроле

Док је две трећине (64%) ТНК дистрибуирано у границама малих изолованих кластера с малим бројем чворова, остала једна трећина (36%) је лоцирано у јединствену циновску повезану мрежу од 460.000 чворова. Да би у целости контролисао компанију, акционару није неопходно да је 100% власник њеног капитала и за то му је потребно 51% вредности капитала. Поред тога,

акционар може контролисати једну компанију која има контролу над другом компанијом итд. Пратећи све ове контролне односе утврђено је да 737 водећих акционара контролише 80% вредности ТНК, а још уже језгро од само 147 акционара контролише 40% вредности ТНК. Међу њима нису само реални људи колико компаније које владају другим компанијама.

На крају се дошло до једног моћног супер језгра од 20-ак ТНК, пре свега банака (углавном из САД) међу којима постоје јаке узајамне везе и у њиховим рукама је концентрисана огромна власт над светском привредом.

Супер језгро ТНК

Аутори овог истраживања истичу да проблем велике концентрације власти над светском економијом са собом носи системски ризик за глобалну економију. Због високог степена међузависности овог моћног супер језгра који доминира у светској економији веома је рањив систем у целини – када једна компанија из овог

језгра има веће проблеме они се брзо шире и на друге компаније у језгру и због њихове доминације угрожена је стабилност светске економије.¹⁹⁷ Решење би било да се уведу антимонополска правила која би санкционисала велику концентрацију и стварање моћног супер језгра у чијим је рукама концентрисана огромна власт над светском привредом.

Ово истраживање младих швајцарских научника је од великог значаја јер оно сада емпиријски потврђује интуитивне спознаје, многих који су се бавили и писали о овом проблему, да постоји супер језгро, које чине мали број моћних ТНК (пре свега банака из САД), које има контролу над светском економијом.

Међутим, то је веома важан али тек први корак и сада би требало покушати у истраживањима направити додатни напор и у анализу, поред међусобних власничких, укључили и кредитне односе између ТНК. У савременом свету све већи значај имају неакционарне форме контроле над компанијама, међу којима су најважније кредитне, јер често кредитори имају већу контролу над компанијама него акционари. Из анализе младих швајцарских истраживача видели смо да моћно супер језгро од 20-ак ТНК чине, пре свега, банке из САД, а оне су узајамно чврсто повезане са Америчком централном банком (ФЕД или Систем федералних резерви) – имају заједничке акционаре, оне саме су акционари ФЕД-а и од ФЕД-а добијају огромне суме (јефтиних или чак бескаमतних) кредита којима купују акције других компанија по целом свету.

¹⁹⁷ То потврђује и крах банке *Lehnan Brothers* до кога је дошло 2008. године. Подсетимо се да је ова анализа прављена на бази података из 2007. године.

Да ли је актуелна криза превасходно економска

Када сам непосредно по избијању глобалне кризе писао о њој, нагласио сам да је актуелна светска криза много озбиљнија него што се на први поглед чини, те да она није само економска него и дубока криза морала и духовности, па се и излаз из ње не налази само (можда чак и не превасходно) на страни економије.

Похлепна нова буржоазија финансијских шпекуланата не ограничава своје хедонистичке прохтеве, не одлаже испуњење својих жеља и живи у своме самоизолујућем виртуелном пространству, где не важе правила нормалног живота. Истргнути из заједнице у којој живе, прихватају концепт индивидуалних постигнућа у којем одсуствује вера у било какав вредносни систем (осим новца) и где постоји осећање да изнад индивидуе и њеног уживања у материјалним добрима нема ничег смисленог.

Међуљудски односи покушавају да се редукују на тржишне, а људима се намеће конзумеризам, хедонизам и егоизам. Све се своди на борбу за робе и тржишта, а не за идеје и убеђења. Долази до радикалне индивидуализације када човек размишља само о себи мислећи да је све у његовим рукама и да је сам „ковач сопствене среће“. У исто време, човек све мање, или уопште, не мисли о друштвеним променама.

Човек је преокупиран мислима како да дође до новца који би потрошио на ствари које се нуде у великом изобиљу, а које би он желео да поседује. Све се своди на новац и материјалну потрошњу. Живимо у времену у којем је *врховни бог новац, а главни храмови берзе*.¹⁹⁸ Редукован

¹⁹⁸ „Све је подређено одржавању тих друштвених интереса и безусловна је употреба свих инструмената моћи. Држава је, пре свега,

на конзумента човек постаје зомби без сопственог погледа на свет и он више није субјект него објект друштвених процеса, без иницијативе и снаге да се бори за другачије друштво.¹⁹⁹

Губи се било каква социјална кохезија у друштву и појединац више не размишља у оквиру заједничке добробићи и није спреман да се жртвује за друге. Постајемо све више равнодушни према патњама других и свега што се

ослонац за корпорације, корпорације су кичма тог друштва, војни естаблишмент је чувар центара равнотеже и заштитник од спољне агресије на систем, а медији су жреци и забављачи. Људско биће ту нема другу улогу него да буде пљачкано или, како би то Маркс рекао, експлоатисано на свим плановима. Наговарано је да купи неку робу, објашњава му се за кога је најбоље да гласа да би њиме владао без одговорности, култура му се претворила у индустријску продукцију, информације у просту манипулацију. Западно друштво је због тога ушло у још једну велику кризу из које је излаз припремање за још већу кризу. Јер прогрес – упорно напредовање ка још већем балону – суштинска је природа капитализма. На почетку 21. века ушли смо у још један балон. Као и 1848. или 1929. питање је: где је излаз. Може ли ово друштво себи обезбедити ‘још један круг’?“ (Видети: Слободан Релјић, *Криза медија и медији кризе*, Београд, 2013)

¹⁹⁹ Словеначки филозоф и социолог Рената Салецл, поводом превода на српски језик њене књиге *Тиранија избора*, у интервјуу за лист *Политика* (19.08.2014), између осталог, каже: „Наша преокупација су индивидуалне промене, не друштвене. Та идеологија је идеална за пасивност људи. Кад мислимо само на себе, кад се идентификујемо са слободом избора, појачава се самокритика, појачава се тескоба и постајемо окупирани питањем да ли смо направили праве изборе, да ли смо довољно или премало урадили. Бавимо се само собом, више не видимо друштвене промене. Постајући све више пасивни, постајемо идеалан субјект у том друштву, јер је идеологији капитализма потребан човек који је тескобан и који не критикује друштво и капитализам као такав, човек који чак и не размишља о друштвеним изборима и о друштвеној критици“.

не тиче нашег личног материјалног интереса и животног стандарда. Људи се третирају као атомизоване себичне индивидуе који нису везане ни за какву заједницу – како то рече Маргарет Тачер „друштво не постоји, постоје појединци – мушкарци и жене“.

Сакрализација богатства по својој идеолошкој суштини није ништа друго него култ *златног телета* где се човек своди на *homo economicus*.²⁰⁰ Полази се од тога да је његово понашање мотивисано искључиво максимизацијом профита јер је новац претпоставка за остваривање животних успеха.²⁰¹ Међутим, људи не раде само да би стекли што више новца и постали богатији, нити само од богатства зависи остваривање животних циљева, тачније новац и материјално богатство нису универзалан кључ људске среће.

Постоје људи који су мотивисани да раде једино због тога како би стекли много новца, али постоје и они којима то није искључиви (чак ни пресудни) мотив. Једни желе да створе вредна дела у области науке и уметности која ће их учинити бесмртним, други чине добра дела како би постали славни, трећи чине иста дела анонимно, четврти желе да промене свет, пети су испуњени када виде конкретне резултате свога рада (лекари

²⁰⁰ Свако од нас могао би себи поставити једноставно питање: да ли је човек, пре свега, *homo economicus* или духовно биће које се појављује на овом свету како би усавршавало самог себе и свет у коме живимо?

²⁰¹ Када је (октобар 2015), на међународном Валдајском дискусионом клубу, Владимиру Путину постављено питање: „У чему је разлика између Русије и Запада“, одговор је био: „У основи нашег погледа на свет лежи представа о добру и злу, о вишим силама, о Божанском начелу, а у основи западног мишљења су – профит и прагматика“.

који су излечили болесне, педагози који су васпитали младе) итд.

За разлику од оних који су мотивисани да раде искључиво због новца и не питају се какве то има ефекте на друштво, за мотивацију других људи важна је чињеница да они могу да виде резултате сопственог рада,²⁰² те уверење да је њихов рад користан за друге и друштво у целини, тј. да они тиме и друге чине задовољнијима и доприносе томе да свет буде нешто бољи. Последњих деценија све је већи број послова који не пружају могућност да човек види конкретне резултате

²⁰² Од велике важности за мотивацију рада јесте да се у томе види смисао, као и резултат који се тиме постиже. Са студентима на Харварду направљен је интересантан експеримент. Требало је да студенти од лево коцкица направе потребан модел и за то су добијали новчану награду, али је тај износ умањиван за сваки наредни склопљени модел. Студенти су били подељени у две групе. Прва група студената је после склопљеног модела добијала од асистента кутију са лево коцкама и док су они склапали нови модел асистенти су расклапали модел који је претходно склопљен и лево коцкице враћали у стару кутију, тако да су студенти код наредног склапања добијали лево коцкице од растављеног модела који су прво склопили и тако редом. Друга група студената је сваки пут добијала нову кутију лево коцкица, а претходно склопљени модели остали су у том облику пред њиховим очима. Студенти из прве групе су одустајали од даљег рада, у просеку, после 7,2 склопљена модела, а студенти из друге групе то су учинили тек после 10,6 склопљених модела. Значи да је друга група студената била мотивисана да настави са склапањем модела и за много мању новчану награду јер је експеримент био организован тако да је њиховом раду давао већи смисао јер су могли да виде резултат свога рада, него што је то био случај са првом групом студената. Као што показује овај тривијални пример, када човек види резултат и смисао свога рада, јавља се већа мотивација. (Dan Ariely, Emir Kamenica, and Dražen Prelec, "Man's Search for Meaning – The Case of Logos", *Journal of Economic Behavior and Organization*, September 2008)

свога рада, па као мерило остаје количина стеченог новца.²⁰³

Мада многи верују да су новац и материјално богатство кључ за срећу, озбиљна истраживања показују да су посредни веома ограничене могућности да нас учине срећним и да осећај среће брзо бледи ако је утемељен на материјалном богатству.²⁰⁴ Опсежно истраживање које је недавно обављено на Универзитету Мичиген и које је обухватило више од 250.000 представника великог броја земаља²⁰⁵ показало је да не постоји скоро никаква веза између новчаних примања и среће, осим ако се не живи у беди када се не могу задовољити основне физиолошке потребе.²⁰⁶

²⁰³ Већ смо писали да као резултат еволуције капитализма данас у свету фактички постоје две економије, једна – реална која ствара производе и услуге и друга – виртуелна која *ствара* новац берзанским шпекулацијама. Последњих деценија виртуелна економија је доминантна и она је сада вишеструко већа од реалне економије. У виртуелној економији људи не виде конкретне резултате свога рада, те се њихов рад мери једино количином зарађеног новца.

²⁰⁴ У литератури је познат такозвани „парадокс Истерлина“, назван по америчком економисти Ричарду Истерлину (*Richard A. Easterlin*), који је утврдио да, без обзира на брз раст доходака становника у развијеним земљама, ниво субјективног становништва остаје скоро непромењен. Резултати истраживања Истерлина (које је обавио 1974. године) показују да пораст материјалног богатства не чини људе срећнијим.

²⁰⁵ R. Inglehart, C. Welzel, and R. Foa: “Happiness Trends in 24 Countries, 1946-2006”, *World Values Survey*, January 2008.

²⁰⁶ На том нивоу и понашање потрошача је релативно једноставно и рационално. Са растом богатства, понашање потрошача постаје све више ирационално и они новац не троше да би осетили задовољство од потрошње, него да би демонстрирали своје богатство, статус или сексуалну привлачност, те оставили утисак на друге.

Средином прошлог века амерички психолог Абрахам Маслов разврстао је све људске потребе у неколико група, и направио хијерархију међу њима урадивши такозвану Масловљеву пирамиду људских потреба. Касније ће се појавити и друге сличне класификације, а на основу њих може се закључити да је новац неопходан за задовољење *физиолошких* потреба базног нивоа – најнижег у хијерархији људских потреба (за храном, одећом, кровом над главом). За следећи ниво потреба – *егзистенцијалне* (као сигурност лична, породична и имовине, сталан посао) није неопходан новац, мада се оне могу и купити (ангажовање обезбеђења, налажење посла помоћу мита), али се у том случају умањује осећај среће.

Међутим, новац скоро да нема никакав значај за остваривање осталих потреба вишег нивоа које човека чине истински срећним. Потребе за *припадношћу* (породици, пријатељима), затим потребе за *уважавањем* (достизањем великих успеха, поштовање окружења), а нарочито потребе *самоактуеализације*²⁰⁷ (спознајане, естетске, самореализација) не могу се купити новцем.

Поред тога, истинска срећа не може да буде сама по себи животни циљ, него је она природни резултат остварења неких других виших људских стремљења. Упркос томе, данас живимо у времену моћне медијске пропаганде која нас уверава да смисао живота и срећу

Упркос томе, владајућа економска наука се и даље придржава „аксиома“ о рационалном понашању потрошача.

²⁰⁷ Често се прави додатна хијерархија у оквиру овог последњег нивоа потреба (и тада имамо 7 уместо 5 нивоа потреба) – *спознајне потребе* (знање, умење, истраживање), *естетске потребе* (ред, лепота, хармонија) и *потреба самореализације* (остваривање сопствених циљева и могућности, бесмртност).

можемо да досегнемо само помоћу новца,²⁰⁸ а да начин како до њега долазимо није много важан.²⁰⁹

Да ли нас историја нечему учи

Питање је међутим, да ли је крах неолиберализма и крај идеје о саморегулишућем *laissez-faire* тржишту. Међутим, како пише светски познати пољски економиста Гжегож В. Колотко,²¹⁰ (у књизи: *Куда иде мир – политическая зкономиа будущего*, Москва, 2013) „човечанство би продемонстрирало неопростиву наивност уколико би дозволило неолиберализму да се опорави од

²⁰⁸ Аристотел је сматрао да су од новца за срећу важнији други фактори, као што су: породица, пријатељи, здравље, слободно време, лепота, физичка снага и благонаклоност судбине.

²⁰⁹ Због тога је и данас веома актуелно оно што је, у јеку велике економске кризе пре 80 година, написао (*The North American Review*) Џон Елсворт Млађи: „Грађанима наше земље потребна је филозофија живота, а не поседовања; филозофија среће, а не богатства“.

²¹⁰ Професор Гжегож В. Колотко је архитекта успешне транзиције у Пољској који је био вицепремијер и министар финансија Пољске у периоду (од 1994. до 1997. године) када је Пољска прешла са радикалног програма (такозване *шок терапије* која је у суштини представљала шок без терапије или *Плана Балцеровича* – названог по његовом аутору Лешеку Балцеровичу, вицепремијеру и министру финансија Пољске у влади Тедуша Мазовјецког) ка дугорочном више избалансираном моделу тржишних реформи који је претходно разрађен у програму *Стратегија за Пољску* чији је аутор професор Колотко. После фијаска реформи по моделу *шок терапије* у првим годинама транзиције у Пољској, у периоду од 1994. до 1997. године просечни темпо раста износио је 6,4%, а на крају тог периода достигао је раст од 7,5%. На место вицепремијера и министра финансија Пољске професор Колотко ће поново доћи 2002. године, пошто је у међувремену дошло до великог пада раста БДП и он је у последњем кварталу 2001. године износио само 0,2%.

овог неуспеха и не би довело до његовог потпуног краха како се он више никада не би могао појавити. По логици тако би требало да буде, да ствар не стоји другачије због тога што неолиберализам, уз помоћ сервилних средстава масовних информација и дела академске јавности, не покушава да одговорност за сопствене грешке пребаци на државни интервенционизам окривљујући га за своје грехове.“

Очигледно да је у судару са стварношћу савремени неолиберализам доживео крах, као што је то било и са либерализмом тридесетих година прошлог столећа. То не значи да се друштво у будућности неће поново суочити са неком новом инкарнацијом либерализма јер је ово идеологија моћних и богатих, који располажу колосалним, финансијским и сваким другим ресурсима и у стању су да излобирају извршну власт и најмоћнијих држава како би донела одлуке које су у њиховом интересу.

Поред тога, у свакој земљи има и довољно такозваних корисних идиота (енг. *Useful idiot*) који ће пропагирати ову идеологију, а коју у суштини и не схватају, али и оних који схватају шта пропагирају и то, ипак, чине јер се добро плаћа (синекуре у невладиним организацијама, инострани грантови, саветничка места, наручена истраживања, „експертске“ припреме законских решења, студијска путовања, редовна гостовања у „независним“ медијима ...).²¹¹

²¹¹ Ситуација је много очигледнија у мањим и економски слабије развијеним државама где „глобалисти купују локалну интелектуалну елиту (јер они први примете да нешто није у реду), купују медијску елиту (јер они први објаве да нешто не ваља) и купују политичку елиту (јер они први треба нешто да предузму). Та куповина је, међутим, једнократна и подразумева да ће локална елита у глас пропагирати спаситељску

Идеологија либерализма моћнима и богатима служи само као идеолошко оправдање за сопствене поступке, а не као нешто у што се верује и чему се тежи по сваку цену. Истине ради, мора се признати да је либерализам доста добро разрадио изузетно допадљив и привлачан, концептуални систем који ефикасно апелује на људску интуицију и инстинкте, те добрим делом одговара жељама и вредностима већине људи. Он је, веома мудро, за своју основу узео идеју индивидуалних слобода – као фундаменталну вредност цивилизације – која је великом броју људи привлачна. Либерали су уз то веома вешто пласирали тврдњу да је ова фундаментална вредност цивилизације била угрожена не само од фашизма, комунизма и других диктатура него и због (било каквог) уплитања државе у економску сферу јер се колективним доношењем решења угрожава слобода избора појединца.

Теоријски све то изгледа лепо и пријемчиво, али проблем настаје у пракси где појам *слобода* има тако широк спектар тумачења да се допадљивом реториком о благостању које ће уживати сви могу успешно маскирати конкретни планови који се у пракси реализују у интересу уске групе моћних и богатих. Подсећања ра-

‘интеграцију’, тј. улазак у систем. Но, када се већ уђе у систем – тј. када национална политичка елита, уз кооперацију медијске и академске елите, испоручи свој народ на милост и немилост глобалистичке финансијске олигархије и политичке бирократије, онда престају галантна плаћања припадницима локалне компрадорске елите и они постају само шрафчићи у машинерији глобалног поретка моћи и експлоатације“.

(Видети: Слободан Антонић – <http://www.nspm.rs/prikazi/izazovi-globalnog-parazitizma.html>)

ди, још је Платон²¹² говорио да „претерана слобода, изгледа, не прелази ни у шта друго, него, у претерано ропство и за појединца и за државу“, а Карл Полањи (у књизи *Велика трансформација*) каже да је појам *слобода* противречан, те да поред изузетно важних и корисних *добрих слобода* (савести, изражавања, удруживања, избора занимања итд.) тржишна привреда развија и друге веома *лоше слободе* (експлоатацију, остваривање незаслуженог екстрапрофита, богаћење на општој беди и несрећи итд).

Будући да либерали углавном инсистирају на тржишним слободама, превагу су однеле *лоше слободе*. У традиционалном годишњем обраћању Конгресу 1935. године амерички председник Рузвелт истакао је да се главни узрок Велике депресије налази управо у прекомерним тржишним слободама. Он је тада истакао да „Американци треба да одустану од идеје похлепног згртања богатства које доводи до неправедне расподеле. Сиромашни људи не могу бити слободни, а социјална

²¹² “Иста она болест која је избила у олигархији и која ју је упропастила, јавља се и у овој држави, још већа и јача јер је потпомогнута слободом, и она демократију одводи у ропство: јер стварно прекомерност увек води великом преокрету – тако је и код времена, и код биљака, и код тела, а ништа мање и код државних уређења.

И то је природно.

Претерана слобода, изгледа, не прелази ни у шта друго, него у претерано ропство и за појединца и за државу.

Тако је.

Онда је – рекох ја – да тиранида не настаје из неког другог државног уређења него из демократије: мислим, после крајње слободе – највеће и најстрашније ропство.“

(Видети: Платон, *Држава*, књига 8, 563e-564a, Београда, 2002)

правда мора да буде реални циљ а не утопијски идеал. Због тога, главни задатак државе јесте да искористи власт како би се расподелила средстава тако да се искорени сиромаштво и глад, и обезбеди стабилан извор средстава који ће гарантовати адекватне услове за живот грађана“. Ови ставови председника Рузвелта знатно се разликују од много ужег поимања слобода на којима инсистирају савремени неолиберали.

У складу са неолибералном теоријом држава треба, у економској сфери, да обезбеди индивидуална права грађана на приватну својину, слободну трговину и спровођење уговора. Индивидуалне слободе гарантују се у оквиру тржишта, а грађани на себе преузимају одговорност за сопствене поступке и од њих зависи да ли ће обезбедити своје благостање. Појединачни успеси и неуспеси третирају се као резултат предузетничких способности (на пример, улагање адекватних напора и средстава у сопствено усавршавање) и они нису повезани са недостацима капиталистичког система.

Теоретичари неолиберализма су донекле резервисани према демократији²¹³ пошто принцип већине ви-де као опасност индивидуалним слободама (*нећемо демократију већине, него либералну демократију*, како каже Фукујама 2004. године у интервјуу за немачки *Suddeutsche Zeitung*), те су склони да власт препусте ек-

²¹³ Фридрих Хајек каже: „Понекад, је у земљи неопходно привремено формирање диктаторске власти у једном или другом облику. Као што знате, диктатор може владати као либерал, као што демократија може да постоји без либерализма. Лично, више волим либералног диктатора него демократску владу којој недостаје либерализам.“

<http://coreyrobin.com/2013/06/25/the-hayek-pinochet-connection-a-second-reply-to-my-critics/>

спертима и друштвеној елити, а многе функције државе пренесу на међународне институције. Уколико се у томе не успе, због захтева за демократско колективно доношење решења, онда једино преостаје да се појача неолиберална пропаганда (путем финансирања *независних* института и медијски експонираних аналитичара, обукама нових *експерата*, агресивнијим деловањем средстава масовних комуникација итд.), а ако ни то не даје резултат, онда се мора прибећи сили. Управо због тога је Карл Полањи упозоравао да либерани утопијски пројекат може бити једино реализован помоћу ауторитаризма у којем ће слободе већине бити ограничене у корист мањине моћних и богатих. Либерализам увек постоји у парадоксалној комбинацији. Слобода једних подразумева неслободу и експлоатацију других. Сукоб мањине и већине су социјална парадигма либералног концепта.²¹⁴

Систем у којем је све на продају, који од човека упорно покушава да направи робу, у којем привреда не служи људима, већ људи њој, у којем економија контролише друштво, а не друштво економију, пре или касније мора доживети крах. Поједини аутори (Карл Полањи у књизи *Велика трансформација*) сматрају да је

²¹⁴ Очеви-оснивачи САД – председници Џ. Вашингтон, Т. Џеферсон и Џ. Мадисон су били либерали, присталице либералног система вредности, и у исто време, били су и робовласници. Вредност слободе (*liberty*) је сматрана основом. Али право на слободу није важило за све, него само за одабране. У стварности је супериорност (мањине одабраних) имало значајнију вредносну позицију од слободе. Идеологија супериорности, као што се зна, је и идеологија фашизма. (Видети детаљније: <http://worldcrisis.ru/crisis/1736288>)

фашизам директан и нужан производ либералног капитализма. Такав систем организације друштва, у којем је све на продају, где су профит, капитал и тржиште циљеви сами за себе, човека са свим његовим дотадашњим функцијама, и тачно одређеним местом у друштву, своди на рад као робу. Човек се немилосрдно и брутално измешта из дотадашњег положаја који му је пружао самопоштовање, сигурност и социјални статус. Осећај велике неправде која влада у свету, као и личне одбачености и понижености, где се радна снага третира као и други производни инпути (било какав репроматеријал) и одсуство сигурности, тј. хронични страх од неизвесности, утицали су на психичку нестабилност људи. То је директно гурнуло масе у наручје фашизма.

Поред тога, и класична социолошка истраживања показала су да људи, код којих у дужем периоду пада животни стандард, који се осећају економски незаштитени и понижени и где неједнакост у друштву добија огромне размере, почињу да траже *вођу* који ће улили веру да им може обезбедити сигурнији статус и гарантовати већу праведност у друштву. Подсетимо се да је Хитлер (демократским путем) дошао на власт (изабран је само неколико недеља пре Рузвелта) ²¹⁵ под максимом: „Главна

²¹⁵ Проф. др Славко Кулић, 2002. године изабран и за председника Знанственог (научног) друштва економиста Хрватске, у интервјуу („*Освијетлите невидљиву руку*“ који је дао поводом објављивања књиге *Дијалог о нацизму и глобализацији* у коауторству са Едуардом Чалићем, 1998) каже: „Ако је нацизам покушао у Другом светском рату освојити свијет оружјем, а у томе није успио, то не значи да свијет није освојив на други начин и другим средствима. Када су Хитлера питали ко ће бити други који ће освојити свијет, ако то њему не успије оружјем, он је глатко одговорио да ће то уместо њега учинити Американци. Вријеме сваким даном по-

мисија нашег покрета састоји се у томе да пружи изгубљеним и узнемираним масама нову тврду веру; веру која их неће напуштати и у те дане хаоса; веру коју ће они пригрлити и која ће омогућити да њихова уморна срца нађу мир“.²¹⁶

Све више аутора сматра да је, поред Рузвелтовог програма јавних радова познатог као „Њу дил“, кључну улогу у превладавању кризе из 30-их година XX века имао Други светски рат, те по тој аналогiji закључују да се слична историја може поновити. Међутим, треба имати у виду да у савременим условима, када велики број држава располаже нуклеарним наоружањем, тешко може да дође до рата широких размера, а да се искључи могућност употребе атомског оружја што би неминовно водило уништењу наше планете.

Поред актуелне економске кризе (која се све више продубљује све већом виртуелизацијом економије, демонтажом државе и социјалних института, те све израженијим неједнакостима у расподели доходака и све већој концентрацији богатства у рукама све мањег броја људи) човечанство се, у исто време, суочава и са забрињавајућим проблемом екологије.

Сама логика економије постмодерне, у трци за остваривањем што већих профита заоштрава и питање

тврђује ту сатанску мисао“. (Видети у часопису Матице Хрватске – *Хрватска ревија*, бр. 4/99)

²¹⁶ „Историја фашизма XX века показује да је он способан да изгради, најмање на неколико деценија, одрживу економију... Агресивни, болујући од маније величине нацистички режим у Немачкој је побеђен у рату са спољним противником, а не као резултат унутрашње трансформације или револуције.“ (Видети у књизи: I. Wallerstein, R. Collins, M. Mann, G. Derluguian, C. Calhoun, *Does Capitalism Have a Future?* 2013)

екологије. Због све веће и неконтролисане употребе разних супстанци (фреон, халони, метал-бромид, различити раствори и пестициди) долази до оштећења Земљиног озонског омотача (природна баријера против УВ-зрачења) и повећања интензитета Сунчевог зрачења и глобалног загревања.²¹⁷

Шта можемо очекивати?

У наредних неколико деценија може се очекивати да дође до сасвим нове конфигурације геополитичке и економске моћи у коме ће тежиште бити пребачено са Запада на Исток. То ће бити последица глобална економска криза која је, пре свега, криза западног (неолибералног) модела капитализма. У исто време, многе азијске земље (пре свега Кина)²¹⁸ и даље бележе импресиван раст БДП, који последњих неколико деце-

²¹⁷ Као последица еколошких промена у свету нека подручја биће потопљена (због пораста нивоа вода), а друга мање погодна за живот и привредјивање (због високих температуре и суша). У исто време то ће за друге регионе створити неке предности и нове могућности. Због глобалног загревања и топљења леденог покривача садашње хладније области (Русија, Канада...) постаће погодније за живот и привредну активност, а откриће се и нове океанске маршруте (данас блокиране леденим покривачем).

²¹⁸ „Кина XXI века изгледа је ударила последњи клин у ковчег слободарства схваћеног по хладноратовској моди XX века, јер је – за сада барем – доказала да слободно привредно предузетништво уопште не мора да крене из духа политички слободне индивидуе. Овоме се не треба чудити. Ново столеће много темељније је протерало бога него меланхолични XIX и подивљали XX век, те је на позорници, као једино божанство, остао новац.“

(<http://www.nin.co.rs/pages/article.php?id=96943>)

нија у Кини (тачније од краја 70-их година XX века) износи просечно око 10% годишње.²¹⁹

Као што је раније истакнуто, глобална криза означава почетак завршнице једног историјски значајног хегемонистичког циклуса САД, односно постепеног пада империје и ми присуствујемо глобалној прерасподели економске моћи која прелази од Запада ка Истоку или тачније од САД ка Кини. Међутим, без обзира на брзи економски раст Кине, не треба заборавити да су САД још увек најјача светска економска сила и Кина пристаје на постојећа правила игре, свесна да време ради за њу. Када Кина преузме лидерску позицију од САД, може се очекивати да она наметне своја правила игре.²²⁰

У студији *The World in 2050*, коју је 2011. године урадио *Pricewaterhouse Coopers – PwC*, констатује се да земље БРИК-а (Бразил, Русија, Индија, Кина) доприно-

²¹⁹ „Велики економски раст у Кини, Индији и Јужној Кореји истиче се као пример тога колико је глобализација успешна. Међутим, питање које се скоро никад не поставља јесте: да ли су Кина, Индија и Јужна Кореја користили, односно користе ли лек који им се препоручује, наиме тренутну економску интеграцију? Одговор је гласно и јасно НЕ. Као доказ успешности глобализације упорно се користе земље које НИСУ узимале лек који им се нуди. Кина, Индија и Јужна Кореја су око 50 година примењивале варијанту политике коју Светска банка и ММФ забрањују сиромашним земљама.“ (Ерик С. Реинерт, *Глобална економија*, 2006)

²²⁰ Како пише Пол Брекен (професор са Јејла, који се сматра једним од највећих експерта по питањима финансијског рата) „највише забрињава чињеница да Кинезима није потребно ни предузимати било које конкретне мере. Полазећи из фундаменталних појмова теорије игара, да би победили, њима је довољно да сачувају способност претње, а за то постоје сви неопходни услови – кинески капитал и наши (САД) дугови.“ (Наведено према: Eric J. Weiner, *The Shadow Market*, 2010.)

се 1/4 светског производа, а крајем ове деценије предвиђа се да ће он достићи 1/3 светског БДП.

*Редослед земаља по величини БДП у
2009. и процена за 2050. годину*²²¹

GDP at PPPs rankings (constant 2009 US\$bn)					
PPP 2009 Rank	Country	GDP at PPP	PPP 2050 Rank	Country	Project GDP at PPP
1	US	14256	1	China	59475
2	China	8888	2	India	43180
3	Japan	4138	3	US	37876
4	India	3752	4	Brazil	9762
5	Germany	2984	5	Japan	7664
6	Russia	2687	6	Russia	7559
7	UK	2257	7	Mexico	6682
8	France	2172	8	Indonesia	6205
9	Brazil	2020	9	Germany	5707
10	Italy	1922	10	UK	5628
11	Mexico	1540	11	France	5344
12	Spain	1496	12	Turkey	5298
13	South Korea	1324	13	Nigeria	4530
14	Canada	1280	14	Vietnam	3939
15	Turkey	1040	15	Italy	3798
16	Indonesia	967	16	Canada	3322
17	Australia	858	17	South Korea	3258
18	Saudi Arabia	595	18	Spain	3195
19	Argentina	586	19	Saudi Arabia	3039
20	South Africa	508	20	Argentina	2549

Source: World Bank estimates for 2009, PwC model estimates for 2050

²²¹ http://www.pwc.com/en_GX/gx/psrc/pdf/world_in_2050_jan2011.pdf

Кина ће од САД преузети лидерску позицију у светској економији око 2020. године. Предвиђа се да ће 2050. године БДП земаља такозване Велике развијајуће седморке, а коју чине земље БРИК-а – Бразил, Русија, Индија, Кина, затим Мексико, Индонезија и Турска, бити за 1/4 већи него БДП групе седам садашњих најразвијенијих земаља, такозване Г7 (САД, Јапан, Немачка, В. Британија, Француска, Канада и Италија).

Уместо садашње три водеће земље – САД, Кина и Јапан – 2050. године ћемо имати други састав и распоред – Кина, Индија и САД. У групи првих десет земаља више неће бити Француска ни Италија, а појавиће се Мексико и Индонезија, док ће Немачка и В. Британија (сада на петом и седмом) заузимати последња два (девето и десето) место.

Тако ће ускоро Кина – најстарију међу древним цивилизацијама²²² – поново постати најмоћнија држава

²²² „Од свих цивилизација предмодерних времена, ниједна се није чинила напреднијом, ниједна се није осећала надмоћнијом него она у Кини. Њено огоромно становништво од 100–130 милиона људи, у поређењу са 50–55 милиона Европљана у XV веку; њена изузетна култура; њене изванредно плодне и наводњаване равнице, од XI века повезане сјајним системом канала; и њена уједињена, хијерархизована администрација којом је управљала добро образована конфучијанска бирократија давали су кинеском друштву кохеренцију и префињеност које су изазивале завист страних посматрача... За читаоце васпитане да поштују ‘западну’ науку, најупечатљивија црта кинеске цивилизације мора да је њена технолошка зрелост. Огромне библиотеке постојале су од давнина... У складу са конфучијанским кодексом, само ратовање је делатност за осуду, и оружане снаге су нужно оформљене само из страха од варварских напада или унутрашњих побуна. Мандаринска несклоност војсци била је праћена сумњом према трговцу. Акумулација приватног капитала, пракса да се купује јефтино и продаје скуп, разметљивост новопечених богаташа вређали су елитне, школова-

у свету, како је то и била у релативно дугом периоду људске историје.²²³

P.S.

Недавно је (2016) у Србији објављен превод најновије књиге (*Глобална неједнакост*) Бранка Милановића, једног од наших најбољих економиста, који деценијама живи и ради у иностранству. Из ове одличне књиге издвојићу један графикон који много објашњава, па и то због чега се на британском референдуму догодио Брезит, а на америчким изборима победио Трамп.

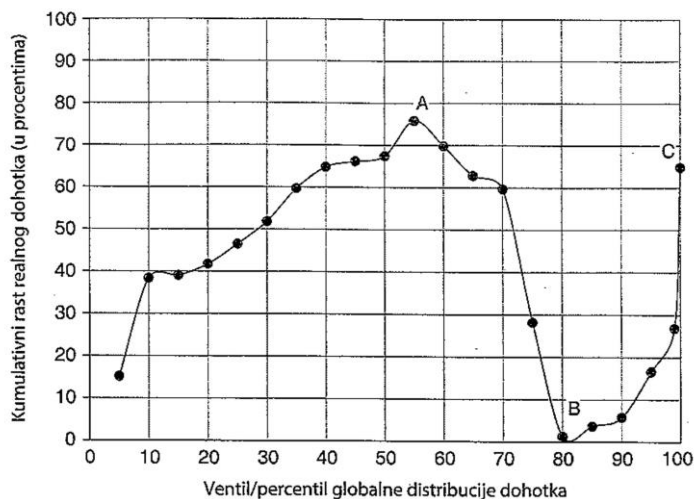
На графикону је приказан релативни (процентуални) раст реалног доходака дохотка домаћинства по члану у периоду од 1988. до 2008. године. На хоризонталној оси су приказани перцентили глобалне расподеле дохотка, од најсиромашнијих на левој до најбогатијих („глобални један проценат на врху“) на десној страни. Вертикална оса приказује кумулативан раст реалног дохотка(у процентима) у посматраном периоду (1988-2008). Како истиче аутор овај двадесетогодишњем период се готово савршено поклапа са периодом од пада Берлинског зида до избијања глобалне кризе.

Највећи раст (од око 70%) реалног дохотка био је за људе који се налазе између 50 и 60 перцентила глобалне дистрибуције, те један проценат људи који имају највеће реалне доходке („глобални један проце-

не бирократе скоро исто онолико колико су они побуђивали огорчење напаћених маса... Несклоност трговини и приватном капиталу није била у сукобу са поменутим огромним техничким достигнућима.“ (Пол Кенеди, *Успон и пад великих сила*, 1999)

²²³ Примера ради, Кина је 1820. године учествовала у светском БДП са 32,4%, Европа са 26,6%, а САД са 1,8%. (Видети: Dambisa Moya, *How the West Was Lost*, 2011)

нат на врху“). С друге стране, најмањи раст (мање од 30%) реалног дохотка имали су 7 првих перцентила (најсиромашнијих), те људи који се налазе између 75 и 99 перцентила глобалне дистрибуције, док је најмањи раст био код људи око 80-ог глобалног перцентиала.

Slika 1.1. Relativni rast po glavi stanovnika prema globalnom nivou dohotka, 1988–2008.

Из којих земаља углавном потичу људи који бележе највећи, а из којих људи који имају најмањи раст реалног дохотка. Највећи број људи који се налазе између 50 и 60 перцентиала глобалне дистрибуције чини средња класа из економијама у развоју (Кине, Индије, Русије, Тајланда, Вијентама и Индонезије), а између 75 и 99 перцентиала глобалне дистрибуције налазе се становници Западне Европе, Северне Америке, Океаније и Јапана. Седам првих перцентиала глобалне дистрибуције

потиче из најсиромашнијих земаља, пре свега, из субсахарске Африке. Међу људима који припадају једном проценту глобално најбогатијих половину чине становници САД (приближно 12% Американаца спада у глобални један проценат на врху), а остали долазе из земаља Западне Европе, Јапана и Океаније (по 3-6% најбогатијих), те из Русије, Кине, Бразила и Јужне Африке (по 1% најбогатијих).

НЕПРОЛАЗНА ВРЕМЕНА САМО ЈЕДНЕ КЊИГЕ

*Не дајте се завести оним што се препричава,
ни што је постало традиција; ни тврдњама,
ни зато што је у складу са светим књигама...
Тек онда када сами увидите да су одређене ствари
исправне, тек тада их прихватите и следите.*
Буда

У допису којим смо позвани на округли сто о неолиберализму, председник АЕК (*Академија економских наука*) колега Љубомир Мацар нагласио је како је пожељно да наши прилози буду достављени пет дана пре одржавања расправе, у ком случају би они били електронски достављени свим позваним учесницима. Пошто сам то урадио у складу с препоруком, претпостављам да су сви заинтересовани учесници овог круглог стола упознати с мојим прилогом (*Покушај реанимације неолиберализма*), па ћу се данас (17.06.2011) осврнути на неке од ставова које је управо изложио колега Љубомир Мацар у своме уводном излагању, као и на ставове неких других дискутаната. Потенцирао бих три ствари.

Прво, колега Љубомир Маџар с пуним правом истиче да смо дуго живели у социјализму где су постојале обавезујуће доктрине и учење, те смо били сатерани у *идеолошки тор* где је постојало *време само једне књиге* у којој су *проповедане комунистичке догме*, од којих се није могло много одступати. Међутим, не бих се сложио с његовом констатацијом да се урушавањем социјализма ситуација у том погледу радикално променила.

Последњих деценија уместо једног (комунистичког) *идеолошког тора* сатеривани смо у други (неолиберални), у коме такође постоји *време само једне књиге*, само што су комунистичке замењене *неолибералним догмама*, од којих се такође не може много одступати. ПравOVERНИ *чувари истина* (и раније, као и сада) будно су мотрили да онемогуће оне што би се дрзнули да доведу у сумњу владајуће идеолошке догме, само што су раније то биле ригидне комунистичке идеолошке комисије, а сада је то неолиберални економско-политички идеолошки апарат који функционише на много суптилнији и ефикаснији начин.

Са онима који се не *придржавају* владајућих идеолошких догми комунисти су се немилосрдно обрачунавали (избацивање с посла и *смиштање* у затворе), а неолиберали то раде много *нежније*, па контролишући научни и медијски простор, будно мотре да ниједно *погрешно учење* не добије шири јавни одјек, па чак (у екстремнијим случајевима) да и не угледа светлост дана. Они који нису *исповедали* неолибералне догме, и овде на саветовањима нас економиста, ако су уопште добијали реч, било је то на некој од секција, а не на њеном пленарном делу, и то на самом крају, када би се слу-

шаоци *проредили*, а новинари и камермани отишли у своје редакције. Њихови текстови, уколико нису завршавали у *корпи за отпад*, били су (више или мање) скраћивани – цензурисани у зборницима радова и стручним часописима. Најпожељнији су били и остали они који су се увек придржавали *исправног учења*: некада су то биле *кумровачке*, а сада *сегединске курсације* – како то примети колега Данијел Цвјетићанин.

Друго, на крају уводног излагања колега Љубомир Маџар изразио је наду да ће дискусија за округлим столом бити релаксирана, те да мисли да ће се нарочито опуштено осећати (нео)либерали. Међутим, колико сам ја могао да приметим, било је сасвим супротно, те су највећи степен напетости, нервозе и агресивности показали управо представници *широко афирмисаног истраживачког центра* (како то рече колега Љубомир Маџар) ЦЛДС-а (*Центар за либерално-демократске студије*) – колегиница Даница Поповић, те колеге Бошко Мијатовић и Борис Беговић. Али можда је то био само мој субјективни утисак, а то (уосталом) и није толико важно. Много важније јесте оно што су нам саопштили.

Заједничко за сва три сарадника ЦЛДС-а јесте то да су веома јасно демонстрирали оно што сам већ написао у прилогу – подсећали су на знаменитог филозофа, који је на примедбу да чињенице неумољиво доказују како његове тврдње нису тачне, то јест да је његова теорија у раскораку с чињеницама, одговорио: *Тим горе по чињенице*.

На констатацију да је време најбољи судија, а пракса најбољи верификатор исправности различитих теоријских ставова, те чињеницу да је данас историјска пракса (колапс постсоција-листичких привреда које су

се у вођењу економске политике придржавале *Вашиingtonског консензуса*, а потом и светска економска криза) ставила тачку на теоријске спорове о неолиберализму, одговор је био *да су неке од постсоцијалистичких земаља имале само мале пролазне потешкоће и да се брзо опорављају* (колега Борис Беговић), *да нема говора о било каквој, а поготово не о великој светској економској кризи, него се ту ради о уобичајеној рецесији* (колега Бошко Мијатовић), *те да је то безначајна епизода које се за годину-две нећемо ни сећати* (као *фијаска* који смо имали с набавком вакцина за свињски грип – како је то илустровала колегиница Даница Поповић).

Поред тога, колегиница Даница Поповић је нагласила *како су економија и социјална одговорност неспојиви*, те *да економија не познаје категорије правичности и морала*. Тврдња колегинице Данице Поповић да су економија и социјална одговорност неспојиви, те да економија не познаје категорије правичности и морала могла би да буде тачна уколико се економија сведе на неолибералну школу мишљења, а што данас – у *временима само једне књиге* – често и чине мејнстрим економисти. Међутим, да су економија и социјална одговорност спојиви, те да економска наука познаје и категорије морала и правичности, показује озбиљна литература (*многе друге књиге*) од Аристотела али и новија историја економске мисли – од најстаријих дана до данас.

Треће, интересно је било слушати и објашњење колеге Љубомира Маџара (о чему подробно пише и у тексту који нам је достављен као предлог за расправу) о узроцима колапса српске привреде, до кога је дошло, и поред чињенице да су економску политику од

2000. године реализовали економисти неолиберали из Г-17 плус и њихови истомишљеници (уз несребичну помоћ неолибералних идеја и стручњака ММФ-а).

Да су учинци економске политике у Србији у последњој деценији катастрофални, не спори ни колега Љубомир Маџар, који у тексту пише: *За ових десет година, откако је на власт дошла политичка опција, која себе, уз нашу већинску сагласност, назива демократском, кроз приватизацију, задуживање и изједање факторских доходака дословно је истопљен велики део друштвеног богатства (упореди: Јован Б. Душанић, Бећарска економија, посебно стране 36-55) – а привреда је оштећена у мери која ће изискивати деценије да би се та оштећења не надокнадила – јер то није могуће – него тек санирала.*

Међутим, колега Љубомир Маџар сматра да за колапс српске привреде нису криви ни креатори (светска олигархија на челу са ММФ-ом), ни реализатори (економска номенклатура – предвођена неолибералима из Г-17 плус), те да је Србија осуђена – а и остаће тако у дугој, више него догледној будућности (због велике етничке, верске, културне, историјске, економске, социјалне хетерогености друштвеног бића) – на гломазне, споре, неучинковите, а по свој прилици и корумпирани владе.

Оваквим фаталистичким ставом владајућа гарнитура амнестира се за катастрофалне резултате свога рада, пошто је *Србија осуђена на гломазне, споре, неучинковите и корумпирани владе*, те је немогуће имати успешну државу са аутентичном домаћом, ефикасном и часном владом на челу, јер она – по мишљењу колеге

Љубомира Маџара – *постоји само у машти утопијски занесених (и изгубљених) антилиберала.*

Полазећи од овако проблематичне тезе, колега Љубомир Маџар изводи исте такве закључке, па тврди како је демократска власт водила економску политику на оптималан начин, односно најбоље што је било могуће и она не само да не ради лоше, него се не може говорити о било каквим промашајима уколико се имају у виду огромна политичка ограничења са којима се власт сусреће, те да Србија нема боље персоналне поставе тимова који би водили економску политику, и да је то што се наило на државном врху углавном најбоље са чим земља данас располаже... чланови наше професије, и то они понајбољи међу нама.²²⁴

²²⁴ Истовремено о истој персоналној постави проф. др Млађен Ковачевић (у тексту *Пословно окружење у Србији и светска економска криза*) пише: „Као и код сваке револуције, и након важног друштвеног преврата у Србији са почетка октобра 2000. године, на врху политичке пирамиде нашли су се врло проблематичне личности, како у погледу знања, способности, ширине видика тако и у погледу морала. У тим турбулентним временима, проблематика економских реформи и мера економске политике препуштена је групи економиста врло скромних знања и њима су додељени ресори које они у свој дотадашњој професионалној каријери нису изучавали.

Тако, правник по основном образовању, професор предмета *Политичка економија* (касније преименован у *Основи економије*), проф. др Мирољуб Лабус, како за себе рече *визионар* економских реформи, постаје у Савезној влади министар за економске односе са иностранством. Доцент др Горан Питић који је предавао *Економску историју света* постаје министар за економске односе са иностранством у Влади Србије. Магистар Млађан Динкић, који је био асистент на предмету *Привредни развој*, постаје гувернер Народне банке Југославије. Магистар Божидар Ђелић који се прославио као део тима Џефри Сакса у конципирању привредних реформи у Русији и Пољској, постаје министар за финансије у Влади Србије. Александар Влаховић, до тада непознат у стручној јавности, асистент у Економском

Амнестирајући реализаторе за катастрофалне учинке економске политике и говорећи похвално о њиховом раду, колега Љубомир Маџар се креаторима економске политике, која је довела до колапса српске привреде, истински диви, па каже да је *теешко наћи довољно јаке и тачне речи да би се изразило све оно позитивно што је успевао да оствари ММФ*. И то упркос чињеници да се економска политика у Србији више од једне деценије води под диригентском палицом ММФ-а.

Све ове године Србија је без сопствене дугорочне стратегије развоја, која би била научно верификована и политички усвојена у Скупштини. Улогу стратегије имају меморандуми о буџету и економској и фискалној политици који се пишу у сарадњи са (тачније, по диктату) ММФ. Усвајање меморандума и остваривање њихових циљева ММФ је наметнуо као услов за доделу кредита Србији и за њен приступ међународном тржишту капитала.

Оно што више забрињава јесте да се оваквим поданичким дискурсом (Французи имају изреку: *Не постоје диктатори, нити постоје диктатуре, постоје само робови*) шири дефетизам у сопственом народу, јер смо тобоже, из разноразних разлога, као држава и народ

институту, постаје министар за привреду и приватизацију, а такође до тада непознат стручној јавности др Мирко Цветковић постаје директор Агенције за приватизацију.

Самозвани *визионари* економских реформи и политички врх Србије су потпуно игнорисали упозорења нобеловца Џозефа Штиглица, проф. др Жежа Менцингера, проф. др Светозара Пејовића, проф. др Бранка Милановића, проф. др Јована Б. Душанића који су крајем 2000. и почетком 2001. године упозоравали и апеловали да СР Југославија, односно Србија не прихвати модел екстремног неолиберализма који је тада наметао ММФ свакој земљи чланици која је рачунала на кредите те институције.“

инфериорни у односу на друга цивилизована друштва и осуђени на неуспехе, те да у земљи ништа добро не може да се уради без спољних притисака и старатељства богатих и моћних – колонизатора. Мада колонизатор, који себе сматра успешним, цивилизованим и моралним, своје старатељство оправдава жељом да колонизованог (кога третира као заосталог, нецивилизованог и морално проблематичног) уздигне и приближи нивоу на коме се он налази – стварност показује да колонизовани, упркос свестраној „*помоћи*“ старатеља, све више заостаје за колонизатором, а напредак колонизованих могућ је тек када се ослободе колонијалних окова.

Поред тога, оваквим и сличним тврдњама грађанима у Србији намеће се слика да су неспособни, лоши, зли и заостали, а њу деценијама шире наши евроатлантски „пријатељи“. У томе су они добрано успели када се ради о њиховим грађанима, али то још не успева да постигну код већине грађана Србије. Нажалост, знатан број јавних личности, које су медијски доста експонирани у Србији, у томе им, свесно или несвесно, својски помаже.

И на крају, историјска искуства других земаља показују да то није ни тачно. Као пример, навешћу Сингапур (једног од *азијских тигрића* које је спомињао и колега Борис Беговић), који је упркос лошим предиспозицијама (мала земља без било каквих ресурса, окружена непријатељски настројеним суседима, растрзана међунационалним сукобима унутар земље...) за релативно кратко време постигао изузетне резултате у економији и у другим сферама друштвеног живота, и то пре свега захваљујући компетентној, ефикасној и одговорној влади. Подсетимо се да је Сингапур, у коме већину

становника чине Кинези, а остатак углавном Малајци и Индуси, за време Другог светског рата био под окупацијом Јапана, а после тога британска колонија, до 1959. године. После крвавих етничких сукоба између Малајаца и Кинеза, Сингапур је 1964. године изашао из састава Малезије.

Ли Куан Ју, који је био први премијер Сингапура и на том месту остао дуже од три деценије, на почетку своје књиге *Из трећег света у први – Сингапурска историја: 1965-2000* (Lee Kuan Yew, *From Third World to First, The Singapore Story: 1965-2000*; Singapore Press Holdings, 2000) пише: *Написао сам ову књигу за младе становнике Сингапура, који прихватају друштвену стабилност, економски раст и процват као нешто што се само од себе подразумева. Желео бих да они знају како друштвени мир, лична безбедност, економски и социјални прогрес и процват не долазе сами од себе, него су резултат непрекидних напора и сталног интересовања ефикасне и часне владе, коју је народ изабрао.*

Предговор за ову књигу написао је Хенри Кисинџер који, поред осталог, пише: *Изгледало је да је Сингапур, лишен било каквих природних ресурса, осуђен да зависи од јачих суседа, уколико уопште успе да сачува своју независност. Ли Куан Ју је мислио другачије. Свако веће достигнуће, пре него што се оствари – јесте машта. А он је маштао о држави која неће само опстати, него ће и престићи друге. Недостатак ресурса мора бити компензован преимућством интелекта, дисциплине и креативности. Ли Куан Ју је позвао грађане да учине оно што они пре тога нису сматрали својом обавезом: прво учинити свој град чистим, а за-*

тим превладати исконску нетрпељивост према суседи-ма и међусобне етничке несугласице и свима показати преимућство рада.

Данашњи Сингапур је остварење те маште. Го-дишњи доходак по становнику од нешто мање од 1.000 (у моменту стицања независности) достигао је данас скоро 30.000 америчких долара. Сингапур је, у области високих технологија, лидер у југоисточној Азији – њего-ва комерцијална врата и научни центар.

Усудих се да на крају цитирам и ових неколико реченица Хенрија Кисинџера, мада колеги Љубомиру Маџару, како каже, *није много узбудљива нити заним-љива аргументација оних који апелују за ефикасном државом која постоји само у машти утопијски зане-сених (и изгубљених) антилиберала.*

О ТЗВ. ЛЕВИМ И ДЕСНИМ СКРЕТАЊИМА

*Зашто је наш руски либерал
тако често непријатељ руског народа?
Не кажем да су они свесно непријатељи народа,
али невоља је у томе и трагедија је у томе
баи што тога нису свесни!*
Ф.М. Достојевски, *Дневник писца* 1880.

Прво бих желео да похвалим организаторе што наше припремљене прилоге благовремено прослеђују свим позваним учесницима округлог стола, што нам омогућава да данас (16.03.2012) будемо ефикаснији у своме раду. Од организатора сам раније добио прилоге десетак аутора, а јуче и текст колеге Бошка Мијатовића *О тзв. неолиберализму* где аутор одмах на почетку истиче: „у овом малом прилогу желим да се укратко осврнем на пар тачака из текста кога је Јован Б. Душанић припремио за овај скуп и у коме је лошем светлу поменио мене и неке људе из фирме у којој радим.“ Реч је о колегиници Даници Поповић и колеги Борису Беговићу из Центра за либерално демократске студије (ЦЛДС).

Одмах желим да пред свима Вама упутим јавно извињење колеги Б. Мијатовићу и људима из фирме у којој ради, ако су они тако доживели мој текст (*Неолиберализам и криза*), јер ми то није била намера, него сам њиме настојао да јасније осветлим своју као и позицију мојих опонената по питању неолиберализма, а што је тема већ другог округлог стола који организује Академија економских наука. Извињење упућујем и поред чињенице да ми није јасно због чега се он нашао повређеним, пошто о њему, као ни о људима из ЦЛДС, у прилогу за овај округли сто, нисам писао ништа лично него сам расправљао о економским темама по којима се не слажем са њим и људима из фирме у којој ради.

Истовремено, у тексту *О тзв. неолиберализму* колега Б. Мијатовић само на почетку покушава (користећи податке ММФ-а о стопама раста БДП-а за последње четири године) да докаже како се свет није суочио са економском кризом него са краткотрајном благом рецесијом која је већ одавно иза нас. Сав остали део његовог текста посвећен је неекономској расправи која му је послужила да скицира мој идеолошки портрет. Мада мислим да је у томе био потпуно неуспешан, уопште се не осећам повређеним и не очекујем од њега било какво извињење. Све оно што јавно пишемо остаје забележано и подложно је суду других, а што је још важније све то остаје као једно мало сведочанство о времену у коме живимо али и о нама самима. Уосталом, као што то обично бива, портрети много више говоре о аутору него о портретисаном.

Колега Б. Мијатовић се у свом *малом прилогу укратко* осврнуо на мој текст у *пар тачака*, па ћу поку-

шати да на његове четири тачке дам своје кратке коментаре.

1) Колега Б. Мијатовић пише: „На неколико места колега Душанић са чуђењем наводи моју тврдњу са претходног скупа о тзв. неолиберализму да свет није у великој кризи, већ у рецесији.²²⁵ Наравно, о томе где престаје рецесија, а где почиње криза може се дискутовати, може се у свакодневном говору и употребљавати реч криза, али да се, прецизно говорећи, свет ових година не налази у великој, опасној економској кризи јасно сведоче подаци.“ Наводећи податке ММФ-а о стопама раста БДП-а за последње четири године, колега Мијатовић, у фусноти пише: „Питам се да ли ће неко скупити храброст и рећи да ове бројке нису тачне, пошто, зна се, ММФ манипулише статистиком.“

Коментар: Да ли смо се последњих година суочили са озбиљном економском кризом или смо, пре три године имали благу рецесију која ће брзо бити заборављена (како је на првом округлом столу тврдио колега Б. Мијатовић и људи из његове фирме), јасно је свакоме ко отворених очију гледа на живот и оно што се догађа непосредно око нас (али и у целом свету). Напо-

²²⁵ У званичном (OFFICIAL GOVERNMENT EDITION) финалном извештају Национална комисија за истраживање финансијске кризе у САД под насловом *The Financial Crisis Inquiry Commission Report* (2011), на страни 354. цитира се изјава, тадашњег првог човека америчке централне банке – Бен Бернанке који (наглашавајући да је он научник управо Велике депресије 30-их година XX века – на ту тему је докторирао) тврди да је „криза 2008. године највећа криза у историји укључујући ту и Велику депресију.“ (http://fcic-static.law.stanford.edu/cdn_media/fcic-reports/fcic_final_report_full.pdf – накнадно убачена фуснота)

кон, *скупићу храбрости и рећи* да се статистичким подацима о стопама раста БДП манипулише, а о чему сам раније детаљније писао и заинтересовани то могу прочитати на:

<http://www.slobodanjovanovic.org/2011/05/13/jovan-b-dusanic-kreativna-statistika/>

<http://www.slobodanjovanovic.org/2010/06/01/jovan-b-dusanic-o-socijalnoj-strukturi-srbije-i-tranziciji/>

Колега Б. Мијатовић данас рече да се може сагласити са мојом тврдњом да није адекватна методологија исказивања и да су у Србији спорни подаци о БДП, али да то није случај са веома кредибилитетним међународним подацима ММФ-а. Међутим, збирни подаци ММФ-а о кретању БДП у свету изведени су из података националих статистика, па уколико оне (појединачно) нису тачне (логично је претпоставити да Србија није једина земља, него да их има још, чији подаци о БДП нису поуздани) јасно је да ни податке ММФ-а не можемо безпоговорно узимати као тачне.

Чак и званична статистика САД, приказујући инфлацију мањом од реалне, номинално повећава стопу раста БДП. (О томе сам раније – 2009. године – писао у књизи *Доларска алхемија и казино економија*.) Као главни индикатор инфлације, који се користи и као дефлатор БДП, користи се индекс потрошачких цена (*Consumer Price Index – CPI*). *Корпа производа* на бази кога се он обрачунава није се практично мењала већ неколико деценија, а структура америчке привреде се коренито променила. У сфери услуга данас ради око 80% запослених и скоро са тим процентом учествује у БДП. У структури потрошње услуге заузимају, из године у годину, све већи проценат и њихове цене расту брже од цена на другу робу за потрошњу, а ин-

декс потрошачких цена још увек се израчунава првенствено на бази цена роба, а не услуга. Поред тога, последњих година као дефлатор БДП користи се базни индекс потрошачких цена (*core CPI*), односно индекс из кога је искључен раст цена на енергију и храну, а који су последњих година имали изузетно велики раст. Оваква *креативна статистика* је, потцењујући реалну стопу инфлације, номинално надувала БДП САД.

Због тога, уместо статистичких података о стопама раста БДП, много релевантнији показатељ привредне активности могао би да буде, рецимо, апсолутни број запослених (мада неолиберали више воле номиналну стопу незапослености, а којом се због различите методологије израчунавања често манипулише). У години пре светске кризе (2007) у Србији је било преко 2 милиона запослених (према званичним подацима Републичког завода за статистику била су запослена 2,002.344 лица), а сада мало више од 1,7 запослених. Дрastiчно смањење броја запослених у Србији јасно показује да ли се ради о озбиљној економској кризи или благој рецесији. Слична (или још гора) ситуација је и у нашем региону (Грчка, Бугарска, Румунија, Мађарска – да споменем само чланице ЕУ) али и у земљама, тзв. нове (Литванија, Летонија...), али и старе (Шпанија, Португалија...) Европе.

2) Колега Б. Мијатовић пише: „Не знам за тзв. неолиберале, али за либерално оријентисане економисте, у које и ја спадам, крајње је неочекивана тврдња Јована Б. Душанића да се у Србији од 2000. године води (нео)либерална економска политика.“ Колега Мијатовић се затим пита: „И где је уопште та неолиберална

политика? У ригидном радном законодавству, по коме готово да није могуће отпустити радника?“

Коментар: Сигуран сам да смо колега Мијатовић и ја сагласни да је економска политика у Србији после 2000. године била базирана на тзв. *Вашингтонском договору*, који је својеврсан *Кратки курс неолиберализма*, а за кога је *идејни отац* свих наших неолиберала, колега Љубомир Маџар, у прилогу за први округли сто написао да он „није ништа друго до списак рецепата за уредно и дисциплиновано вођење економске политике.“ Исто то данас је изрекао и колега Мијатовић. Међутим, то само изгледа на први (површан) поглед, а у својој суштини *Вашингтонски договор* представља лепо упакован, прикривени кодификовани програм економског неоколонијализма о чему сам до сада детаљно писао (у књизи: *Washington consensus – кодификовани програм економског неоколонијализма*). Такође мислим да смо колега Мијатовић и ја сагласни да су српске власти у претходном периоду водиле економску политику која је била некомпетентна, недоследна и неконзистентна, а она је по моме мишљењу представљала, што сам и раније писао, једну чудну мешавину неолиберализма и волунтаристичког интервенционизма.

Истовремено, знам да неолиберали сматрају да ниједна економска политика у пракси није довољно либерална по њиховој мери, те разумем да им је велики проблем *ригидно радно законодавство по коме готово да није могуће отпустити радника* (са којом се у свакодневном животу сусрећу радници, нарочито труднице и жене са малом децом), и вероватно би већ достигли, годинама већ обећавани, *бољи живот* да смо могли

бар мало да ускратимо *огромна права* радника која имају и тако подстакнемо предузетничку иницијативу власника капитала и неспутано деловање слободног тржишта. До чега доводи либерално радно законодавство, те о (нео)либералној економској политици која се у Србији води од 2000. године и резултатима такве политике раније сам писао и заинтересовани то могу погледати на: <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/puko-glavni-nosac.html>
<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/jos-jedna-izgubljenadenenija.html>

3) Напокон колега Мијатовић пише: „Да изнесем своје мишљење о теми скупа: неолиберализам не постоји. Ради се о појму, односно етикети, коју су смислили противници либерализма. Он се користи као дисквалификација коју противници либерализма упућују не само радикалним либералима, већ и свим осталима“ наглашавајући да „под удар оптужбе о неолиберализму не потпадају данас само либерали, већ комплетна доминантна струја политичког и економског мишљења у свету. Такав напад на све доминантне политичке струје јасно указује где је место већине критичара тзв. неолиберализма: на крајње левој страни политичког спектра, тамо где се до пре две деценије налазио комунистички покрет. И они јесу (нео)комунисти, који су после пада берлинског зида променили само длаку (реторику), али не и ћуд (циљеве).“

Колега Мијатовић затим констатује да „другу струју чине радикални националисти, који у слободној спољној трговини и финансијској глобализацији налазе неоколонијализам, односно подјармљивање неразвијених од стране развијених земаља. Чини ми се да је, ма-

кар у Србији, најчешћа комбинација ових двеју струја и погледа, па се антикапиталистички став обично појављује заједно са антиимперијалистичком реториком. На пример, код Јована Б. Душанића.“

Коментар: Напред изречене тврдње одлично илуструју оно о чему сам говорио на првом округлом столу. Наиме, на тврдњу колега Љубомира Мацара да смо дуго живели у социјализму где су постојале обавезујуће доктрине и учење, те смо били сатерани у *идеолошки тор* и да је то било *време само једне књиге* у којој су *проповедане комунистичке догме*, од којих се није могло много одступати, одговорио сам да, и ако је дошло до неких промена у овој области, оне нису суштинске. Сада нас из комунистичког желе да сатерају у *неолиберални тор* и комунистичке су замењене *неолибералним догмама*, а правоверни чувари *истина* (и раније, као и сада) будно мотре да онемогуће оне који би се дрзнули да доведу у сумњу владајуће идеолошке догме, само што су раније то биле ригидне комунистичке идеолошке комисије, а сада је то неолиберални економско-политички идеолошки апарат који функционише на много суптилнији и ефикаснији начин. Са онима који се не *придржавају* владајућих идеолошких догми комунисти су се немилосрдно обрачунавали (избацивали их са посла и затварали), а неолиберали то раде много *нежније*, па контролишући научни и медијски простор, будно мотре да ниједно *погрешно учење* не добије шири јавни одјек, па чак (у екстремнијим случајевима) да и не угледа светлост дана.

Тако колега Мијатовић утврди да сам ја опасно застранио и да се налазим *на крајње левој страни политичког спектра, тамо где се до пре две деценије нала-*

зио комунистички покрет, те да припадам (нео) комунистима, који су после пада берлинског зида променили само длаку (реторику), али не и ћуд (циљеве). Симпатична ми је ово етикета коју добих од колеге Мијатовића, те се надам да ће она остати, само на његовој вербалној тврдњи и да неће уследити озбиљније санкције које сам доживео после сличних етикета које сам добио управо од комуниста пре више од две деценије.

Наиме, средином 80-их година прошлог века, због деловања са позиције грађанске деснице и српског национализма (како су комунисти то тада квалификовали), био сам ухапшен (званично сам осумњичен да сам извршио кривична дела из члана 133/1 и 157 КЗ СФРЈ – вербални деликт, односно деликт мишљења) и стрпан у затвор у ћелију са вишегодишњим робијашима осуђеним за тешка разбојништва, а после тога избачен и са посла (предавао сам на Економском факултету у Бањалуци) јер сам проглашен за морално-политички неподобно лице.

Тако ме у време владавине комунизма прогласише десничарем, а сада у време владавине неолиберализма левичарем.²²⁶ Ова чињеница јасно показује да је

²²⁶ „Док се марксизам ослањао на откривену ‘научну’ истину социјализма, неолиберализам се ослања на властиту истину да нема истине, већ да је све индивидуално и релативно. Због тога се ове две идеологије различито односе према критици властитог становишта. Док је први систем забрањивао ширу слободу мишљења, у другом систему се све може рећи, али ће то тамо где је важно политичкој класи, неолиберална идеологија стајати сама, без икакве алтернативе... Данас је лева политика свака демократска политика, увек када уместо ‘морања’ и ‘нежности’ имате избор и алтернативу, увек када уместо ауторитарности и ‘пословних тајни’ имате транспарентну политику, увек када уместо неолибералних мантри имате рационалну расправу о реалности и алтернативама,

(нео)либерализам, пре свега идеологија, као што је то био и комунизам. Због тога не треба да нас чуди да су многи садашњи најватренији неолиберали бивши комунисти или њихови биолошки потомци који су једноставно само језик једноумља *прекодирали* са комунистичких на неолибералне догме. На њих би се управо и могла односити констатација колеге Мијатовић да су *променили само длаку (реторику), али не и ћуд (циљеве)*. Међутим, и бивши комунисти и садашњи неолиберали (као истински интернационалци – први задивљени Истоком и социјализмом, а други Западом и капитализмом – јер је то у моди и исплативо – уз то иду и примамљиве почасте и разноразне привилегије) непогрешиво су утврдили да сам српски националиста.

Очигледно да свако онај који слепо не верује и не пристаје на хорско понављање владајућих идеолошких догми, треба да рачуна да може бити лако дисквалификован. Мене су тако комунисти званично оптужили да *делујем са позиција грађанске деснице и да сам глорификовао западну демократију и вишепартијски систем, испољавао негаторски став и ниподаштавање према основним вредностима нашег социјалистичког*

имате политику која није неолиберална и која је због тога лева, пошто је неолиберализам у ствари у економском смислу крајње десна политика... Неолиберализам не само да у пракси одбија праву, држи се властитих тврдњи по сваку цену и дисквалификује противника, већ и експлицитно негира постојање универзалних вредности... Поред тога, он је и квазифилозофија, која идеолошко понашање и идеологију само третира као једино исправно и једино могуће понашање“ (Владимир Милутиновић, *Неолиберална бајка*, Београд, 2014. – накнадно убачена фуснота)

самоуправног друштва, тековина НОБ-а и социјалистичке револуције, а сада неолиберали тврде да сам (нео)комуниста и да се налазим на крајње левој страни политичког спектра, тамо где се до пре две деценије налазио комунистички покрет, те да су моји ставови антикапиталистички, а реторика антиимперијалистичка. Исто тако онима којима су важнији интереси сопствене земље и њених грађана, од интереса ментора (раније) са Истока или (сада) са Запада, по дефиницији су националисти, а како неће да усвоје владајући орвеловски новогovor него покушавају да проникну у суштину ствари па то разобличавају и називају правим именом, ризикују да буду проглашени раније (у комунистичко време) за морално-политички неподобног или сада (у време неолиберала) политички некоректног.

4) На крају, колега Мијатовић пише: „Мислим да би било добро да се економисти у Србији окану празних, а врућих идеолошких дискусија и окрену правим темама. А тема око којих се могу укрстити копља између либерала и левице има подоста.“

Коментар: Овде сам у потпуности сагласан са колегом Мијатовићем, али то није лако учинити јер је неолиберализам, пре свега, идеологија, те се расправе о правим темама брзо претварају у вруће идеолошке дискусије о чему сведочи и текст колеге Б. Мијатовића, па такав мора бити и одговор на њега.

Колега Мијатовић ме, у своме прилогу, упућује на његове и колумне људи из фирме у којој ради које објављују у листу *Политика* јер би тада „јасно уочио да смо Поповићка, Беговић и ја (Мијатовић – Ј.Б.Д.) оштри критичари и ове и претходних влада, а не неки беневоолентни пропагатори њиховог тржишног фундамен-

тализма.“ Подсећа ме да су њихове колумне *сакупљене у књигама* (Д. Поповић: *Економија здравог разума*, 2009; Б. Мијатовић: *Србија на низбрдици*, 2011).

Пошто су наведене књиге објављене код великог државног издавача *Службени гласник*, где је колега Мијатовић уредник *Економске библиотеке*, предлажем му да објави књигу (чији би радни наслов могао да гласи: *У загрљају неолибералне хоботнице*) у којој бих и ја *сакупио* текстове са скупова *Научног друштва економиста* и *Академије економских наука*. Уколико мисли да текстови са научних скупова нису интересантни за ширу читалачку публику (па би због тога издавач могао имати губитке), предлажем да и ја своје колумне (из листа *Политика*) *сакупим у књигу* како су то учинили он и колегиница Поповићка. Управо је данас (16. март 2012) у листу *Политика* изашла моја најновија колумна под насловом *Рејтинг агенције и сукоб интереса* – да не би било забуне у њој пишем о сукобу интереса у раду рејтинг агенција, а не издавача.

Тако би и симболично *укрстили копља* између присталица и противника либерала и у библиотеци коју колега Мијатовић уређује. Мислим да би то било добро, а и коректно (поготово што се ради о државној, а не приватној издавачкој кући) да се код истог издавача поред његове и књига његових истомишљеника (нео)-либерала објаве и књиге аутора који заступају другачије ставове. Од колеге Мијатовића који се јавно декларише као либерал и демократа – уверен сам да је такав не само на речима него и на делу – очекујем ускоро позитиван одговор на овај предлог.

P.S.

Мада је расправа о неолиберализму најживља међу економистима, она је у последње време све чешћа и код филозофа, социолога, политиколога и других. Из једне од тих расправа (Лорна Штрбац, *Стари и нови критичари неолиберализма*, 2008) навешћу неке делове, а који су у вези на две моје опаске из текста (*Неолиберализам и криза*) који сам припремио за данашњи (16. март 2012) округли сто.

Прво, у тексту сам подсетио како је колега Љ. Мацар на првом округлом столу изјавио како сматра да *што си начитанији то си либералнији*. То би могла да буде његова реакција на распрострањенију супротну тврдњу, а коју налазимо и у тексту Лорне Штрбац где, између осталог, пише: *На почетку двадесетпрвог века, кључни (у оквиру установа) интелектуалци – шефови одсека, декани, руководиоци пројеката, ректори, саветници, уредници неких научних часописа, прогласили су крај старог и почетак Новог доба. Био је то крај такозване егалитарне филозофије својствене комунистичком погледу на свет и почетак "једнакости шанси", крај државе и почетак њеног краја, крај суверенитета и почетак десуверенизације, крај Истока и потпуну победу Запада, крај националног идентитета и почетак његовог растварања, крај истине, крај пола итд, итд. Досадно је понављати шта се све причало, какве су се све анализе локалних или глобалних економских, политичких и културних кретања, презентовале на медијском тржишту.*

Оно што нас чуди је њихова претпоставка да се ради о коначном разрешењу светских економских, политичких и културних напетости, и коначном и трајном успостављању униполарног светског поретка. Са-

мо је незналица могао да пође од овакве претпоставке. Они образованији, објективнији, непристраснији, они вреднији и начитанији, пратили су страну литературу. Довољна је била просечна обавештеност, упућеност у глобална политичка, економска и културна кретања да би се схватило да крај деведесетих година двадесетог века и почетак двадесетпрвог века не води успостављању потпуне доминације САД на светском плану, нити доминацији неолиберализма као идеологије у односу на остале идеологије. Ток догађаја је уствари водио у потпуном супротном смеру, у смеру дестабилизације униполарног међународног поретка, мултиполаризације, регионализације, али и у смеру напуштања политичког, економског и културног неолиберализма.

Друго, у тексту припремљеном за овај округли сто написао сам да су до избијању светске кризе, сарадници ЦЛДС-а своје колумне скоро искључиво посвећивали економској проблематици, а после тога углавном темама које нису економске. За разлику од њихових економских текстова ове друге текстове бих скоро могао и да потпишем.

Актуелна глобална криза показала је да долази до дестабилизације униполарног међународног поретка и напуштања неолибералне идеологије. Због тога се многи заговорници неолиберализма сада налазе у стању шока и њих, како пише Лорна Штрбац, треба разумети. Није лако годинама причати исту причу, није лако бити светионик који осветљава путеве слободе (а о тој истој слободи су учили на двонедељним алтернативним курсевима), није лако вређати своје неистомисљенике називајући их мрачним силама, силама зла, а онда, на крају, схватити да се та прича ближи крају. Са

друге стране, сви знамо да је лако бити конвертит, и са променом идеја на светском плану у ходу променути и самог себе. Узимајући у обзир чињеницу да се овде више од свега воли такозвано прелетање у јато, оваквих или онаквих победника, можемо очекивати прелазак многих наших неолиберала на страну критичара неолиберализма.

Цела прича о неолиберализму и односу српских интелектуалаца према овој идеологији и враћа нас на причу о ауторитарности, мишљењу или не-мишљењу својом главом, односу државе и државних установа према неподобним интелектуалцима, на причу о механизмима репресије која се суптилно спроводи према интелектуалцима. Време је већ показало или ће тек показати да су многи текстови, колумне, анализе, радови оних, који су у оквиру институција хиперсонично напредовали током претходног периода од 2000, били погрешни. Они нису напредовали због своје памети, вредноће и талента, они су напредовали, јер су били идеолошки подобни, а то значи – залагали су се за што веће повлачење и слабљење државе, за што већу десуверенизацију, за што већи степен аутошовинизма, за потпуну либерализацију, дерегулацију и приватизацију.

Иронија се састоји у чињеници (који су многи одавно запазили) да су најватренији заговорници неолиберализма добро „ушумукани“ управо у државним установама. Причајући о потреби повлачења државе, скривали су се у њеним установама, залажући се за приватну својину, примали су плату од државе. То личи само на неолиберале.

Са друге стране, радови, текстови, колумне и ставови оних којима су врата затворена били су тео-

ријски исправни, научни, далековидији. Но, они су називани кратковидим слепим мишевима. Управо они који су своје колеге називали кратковидим слепим мишевима и заговорницима етатизма, комунизма, или ко зна чега, сада морају да се помире са чињеницом са којом су се одавно помирили западни интелектуалци, да неолиберални пројект и није баш најбоље решење.

Но, ако се има у виду слабост ставова, карактера, користољубивост и властољубље наших неолиберала, они ће се већ некако адаптирати на нове трендове и промене. И као што су комунисти, преко ноћи, скоро сви постали антикомунисти, слобисти антислобисти, антизападњаци прозападњаци, критичари комунизма и приватне својине њихови заговорници, тако ће и наши неолиберали постати критичари неолиберализма.

ПРАГМАТИЧНА КИНА

*Није битно да ли је мачка црна или бела,
битно је да лови мишеве.*

*Испитавајући камење – прелазимо реку.
Денг Сјаопинг*

Једна пословица, која каже да успех има много родитеља, а пораз је увек сироче, пала ми је на памет када сам прочитао узгредну опаску колеге Љубомира Мацара у тексту *Глобална рецесија: системске алтернативе и изгледи превладавања* (који сам добио уз позив за расправу коју организује Академија економских наука – АЕН), а која гласи: *Крајње је време да се схвати да САД нису парадигма либералног модела него његова негација, земља која се крупним корацима социјализује, уз познате хазарде колективистичких, недавно урушених система... а као истинско оваплоћење либералних идеја, као (бар у изгледима) аутентична капиталистичка земља, указује се у све већем степену брзо растућа Кина. Земља која је отворила широке просторе за предузетничку иницијативу, која је народу дала досад (тамо) невиђене могућности да ради и заради, а у којој је држава успела да успешно управља са оних неколико кључних параметара (курс, тржишно форми-*

рање надница без уобичајеног државног „уређивања“ и режим страног директног инвестирања). Кина је можда једна од ретких земаља које су добро разумеле да је држава једна гломазна, инертна и трапава творевина која са много више од пара – али кључних – параметара нити није у стању да барата.

Неколико месеци после тога добио сам обавештење о померању термина расправе у АЕН (26.04.2013) и нови текст колеге Љ. Маџара под називом: *Случај Кине у светлу либералне мисли*. У овом доста опширном тексту (на више од 30 страна) детаљно се разрађује узгредна опаска из претходног текста²²⁷ и констатује да је

²²⁷ И у новом тексту колега Љ. Маџар има такође једну узгредну опаску, која много говори, а која гласи: *Овдашњи знаковит пример је Аустроугарска монархија за коју неки од нас верују да је најбоља држава коју је, илустрације ради, српски народ икада имао у својој историји*. У вези са тим, а нарочито са улогом државе у привреди, колега Благоје Бабић (*Економско стање и перспективе Србије*, округли сто у организацији Центра за геостратешка истраживања, одржан 14.04.2008. године у Међународном прес центру) пише: *Економска историја учи да су се развили само народи који су имали своју државу*. Управо данас је постало актуелно пророчко упозорење Николаја Ј. Даниљевског: Народи који изгубе независност, осуђени су да своје трајање наставе – уколико физички преживе – као "етнички материјал" за друге народе. У највећој опасности од такве судбине је управо наш народ. Зато је питање органске заштите нашег друштва и привреде од судбоносне важности.

Иначе, од када постоји држава, неспорно је да је њен главни посао економски. У погледу улоге државе економска историја оставља нам следеће поруке:

а) Ни једно друштво се није економски развило пре него што је добило суверену државу.

б) Увођењем заштите домаћег тржишта од спољне конкуренције Александар Хамилтон је постао праотац индустријализације САД.

Кина тумачена као упадљиво и само по себи очигледно оповргавање огромног теоријског корпуса који је окренут тржишту и само у његовим импулсима и дејствима види пут ка успешном и дугорочно одрживом развоју. Кина је истицана и славodobитно тумачена као пораз читавог мноштва доктринарних и економско-политичких система и опредељења као што су (нео)либерализам, неокласична синтеза, „тржишни фундаментализам“, Вашингтонски консензус... Носећа порука овога рада, а и разлог због кога се пише, управо је супротна нетом поменутом славodobитном хватању за Кину као тобожњи доказ пораза доктринарних творевина које су у односу на непосредни државни интервенционизам испољавале велике резерве и директно критичко супротстављање.

Истичући да је тумачење кинеског успеха које ће овде бити понуђено веома једноставно, колега Љ. Маџар на крају закључује: У вези са кинеским економским узлетом кључна реч није државна интервенција него управо слобода. Допринос политике кинеском ус-

То је у Немачкој постао његов најпознатији следбеник, Фридрих Лист, који се сматра утемељивачем протекционизма.

в) Сем Велике Британије, која је колевка индустријализације, ни у једној другој земљи индустрија није заснована без интервенције државе. У Француској за то је заслужна Коблерова управа. У Немачкој и Јапану индустријализацију је још непосредније засновао држава. И у другим „успешним причама“, као што су Јужна Кореја и Кина, су нове потврде те поуке економске историје. У овим земљама држава је „наклоњена тржишту“ (market friendly). Другим речима, интервенција државе је „тржишно усмерена“.

г) Ни облик владавине ни природа политичког режима нису одлучујући у погледу успешности интервенције државе у привреди.

пешином привредном развоју није, дакле, пре свега у некаквом „конструктивном“ или било каквом другом чињењу него, опет супротно у односу на лако склопљену хипотезу, у нечињењу. Може се рећи да се епохални потез, па тако и допринос високе политике, а потом и економске политике која је њоме условљена, састоји у томе што је она и привреду и друштво у целини ослободила од себе саме, преставиши са одржавањем ограничавајућих системских решења и са вођењем одговарајућих економских политика.

У наставку ћу покушати да изнесем нешто другачије виђење привредног успеха Кине (али и других источноазијских земаља), имајући у виду упозорење нашег најбољег познаваоца привреда азијских земаља, колеге Благоја Бабића (у књизи *Економија Азије*) да многи понављају исту грешку покушавајући да једну сложену појаву објасне само једним чиниоцем, те да су такве интерпретације, иако корисне, силом прилика једностране па стога недовољне. Поред тога, такође ћу покушати да имам у виду упозорења озбиљних синолога да се логиком западног света не може објаснити успех ни једне азијске земље, а поготово древне цивилизације као што је Кина.

Пре свега, треба истаћи да економија Кине већ дуже од три деценије бележи импресивне резултате са просечним годишњим растом БДП од 9,9%. Међутим, Кина је само најсвежији пример успешних источноазијских земаља које су бележиле, у дугим периодима од неколико деценија, исто тако високе просечне стопе раста БДП, почевши са Јапаном од 50-их година XX века, касније Јужном Корејом и другим нешто мањим источноазијским земљама. Заједничко за ове земље јес-

те и чињеница да су оне отпочеле са динамичним привредним растом у условима који нису то обећавали. Јапан је из рата изашао као поражена држава, у Кореји је после Другог светског рата избио и грађански рат, а Кина је после *Великог скока напред* (1959-61) имала и *Културну револуцију* (1966-77). Биле су то неразвијене земље које су оскудевале у капиталу, са веома сиромашним становништвом чији стандард се поредио са афричким.²²⁸

Све ове земље при модернизацији својих привреда примењивале су такозвани *азијски модел*, кога карактеришу, пре свега, следећи фактори: стратегија развоја заснована на извозно оријентисаној индустријској политици, изузетно висок ниво штедње и инвестирања, те поетапност и прагматичност у реформисању привреде. Поред тога, све ове земље карактерише сличан традиционални систем вредности и одсуство демократије.

²²⁸ Професор Универзитета у Кембриџу, Ха Џун Чанг (у књизи: Лоши Самарићани: *Мит о слободној трговини и тајна историја капитализма*) подсећа на ситуацију у Јужној Кореји пре почетка импресивног привредног раста: „1961. године, осам година по завршетку братоубилачког рата са Северном Корејом, годишњи приход Јужне Кореје био је 82 долара по становнику. Просечни Корејац зарађивао је упола мање од просечног становника Гане (179 долара). Половина јужнокорејске индустрије и преко 75 одсто њене железничке мреже били су уништени у рату. Интерни извештај USAID-а из 50-их година прогласио је Кореју за 'рупу без дна'... Кореја, једно од најсиромашнијих места на свету, била је жалосна земља у којој сам се родио 7. октобра 1963. године. Током мог живота per capita приход у Кореји порастао је око 14 пута, мерено куповном моћи становника. Великој Британији требало је више од два века (између касног XVIII века и данас) а Сједињеним Државама око век и по (између 1860-их и данас) да постигну исти резултат.

Извозно оријентисана индустријска политика.

У складу са класичном теоријом о размештају индустрије (*location theory*) није се очекивало да Јапан (па касније и Јужна Кореја и Кина) крене путем индустријализације пошто не испуњава основни предуслов за то – велика оскудица у природним богатствима (угаљ, нафта, руде метала). Међутим, све три земље ослониле су се на стратегију развоја, засновану на коришћењу најобилнијег и најјефтинијег чиниоца производње – радне снаге, и отпочињали индустријализацију са радно интензивном производњом у лакој индустрији, пре свега у производњи одеће и обуће. Регрутујући огромну нову радну снагу са села, која је уз то и јефтина, остваривани су значајни профити који су улагани у проширење и модернизацију производње.

Све ове земље не само да су свој развој заснивали на индустријализацији него су предузимале активне мере да она буде извозно оријентисана. То се реализовало уз помоћ коришћења протекционистичких баријера и постепене, веома дозиране либерализације спољног економске и девизне сфере. Упоредо са царинским и другим мерама заштите домаћих произвођача (ограничавање увоза помоћу квота, увозних дозвола) држава је разним инструментима подстицала извоз (пореским олакшицама, кредитним субвенцијама) где се као изузетно ефикасан показао вештачки одржаван потцењен курс домаће валуте.²²⁹ Управо извозна оријентација омогу-

²²⁹ Ха-Џун Чанг истиче како неолиберални естаблишмент жели да поверујемо да је Кореја, током својих чудесних година између 60-их и 80-их, спроводила неолибералну развојну стратегију. Стварност је, међутим, сасвим другачија. Кореја је, заправо, током ових деценија гајила неколико нових индустрија које је влада одабрала у консултацији с приватним сектором, кроз царинску заштиту, субвенције и друге облике

ћила је динамичан развој индустрије и временом измену њене структуре.

Како се земља економски развија индустријска радна снага постаје све квалификованија²³⁰ али и скуп-

владине подршке, све док те индустрије нису порасле довољно да издрже међународну конкуренцију. Влада је била власник свих банака, тако да је могла да управља животном течношћу бизниса – кредитима. Корејско економско чудо било је резултат паметне и прагматичне мешавине тржишних подстрека и државног управљања. Иако је тржиште схватила озбиљно, корејска стратегија препознала је да закони тржишта често морају да буду исправљани државним интервенцијама.

²³⁰ Кина је 1986. године законски обавезно образовање продужила са пет на девет година. Наводећи податке из истраживања која су вршена у САД, Дембиса Мојо (у књизи: *How the West Was Lost*, 2011) пише да школска година у САД износи 180 дана, а у Кини и другим брзоразвијајућим азијским земљама преко 200 дана. Поред тога, просечан број школских часова током дана је много мањи у САД, а америчка деца у просеку изради домаћих задатака посвећују три пута мање времена од њихових вршњака у Кини. Исто-времено (како пише Американка кинеског порекла, професор на Универзитету у Јејлу – Еми Чуа, у књизи: *Battle Hymn of the Tiger Mother*, 2011), родитељи у Кини десет пута више времена проводе у раду са децом на школском програму, него што је то случај са родитељима у САД. Наводећи последњи показатељ (о помоћи родитеља школској деци) Еми Чуа (у истој књизи) наводи још једно интересантно истраживање које је обављено међу западним америчким мајкама и емигранткињама из Кине. Преко 70% првих сматра да *успех у учењу који се постиже притисцима не иде у корист деци* или да *родитељи треба деци да усаде мисао да је учење забава*. Ни једна Кинескиња се са тиме није сагласила и скоро све су изразиле увереност да њихова деца *могу да уче још боље*, да је *успех у учењу показатељ доброг васпитања*, те уколико се деца не истичу у школи онда је то *проблем* и показатељ да *родитељи не извршавају своје обавезе*. У наведеној књизи (која је постала прави бестселер у САД и Европи) Еми Чуа анализира (на личном искуству) кинески метод васпитања деце и, између осталог, пише: *За-*

ља, па се постепено прелази са радом интензивних на капиталом интензивне гране са све већим нивоом технологије. Тако се сада Кина све више оријентише на електронику (па и на високу), а производња обуће и одеће сели се у друге земље (Вијетнам, Камбоџу...) које су тек недавно кренуле *азијским моделом* убрзаног развоја. Поред тога, како се земље развијају оне већу пажњу поклањају и екологији, па се постепено ослобађају прљавијих индустрија.

Висок ниво штедње и инвестирања. За све земље које следе *азијски модел* развоја карактеристичан је изразито висок ниво штедње, високе стопе инвестирања

падни родитељи настоје да поштују индивидуалност своје деце, подржавају њихов избор и обезбеђују им безбрижно окружење. Кинези су напротив уверени да они (а не деца) знају шта је најбоље за њихову децу, те да је најбољи начин заштите деце – припремити их за будућност и доказати им на шта су све они способни, усадити им навике великог рада и унутрашњу увереност да они могу постићи и оно за што други нису способни... Да би постигли успех у животу потребно је много рада, што деца обично не желе и због тога је важно да се не узима у обзир њихова жеља. То од родитеља захтева јак дух пошто се дете томе супроставља и на томе се „ломе“ западни родитељи... У кинеској култури деци не пада на памет да се непотчињавају родитељима, а у америчкој култури – у књигама, серијама и филмовима – деца су бесконачно дрска и демонстрирају своју независност... Западни родитељи стално истичу како су дужни деци пружити слободу да следе за својим страстима макар то било и седење у Фејсбуку по десет часова дневно и постојано кључање брзом храном... Не пристајем да трунем под политкоректним западним друштвеним нормама које су савршено идиотске и које немају никакве везе са историјом. Мислим да су очеви-оснивачи САД имали кинеске вредности. Б. Франклин је говорио: „Ако волиш живот онда не губи време“, а Т. Цеферсон: „Ја чврсто верујем у успех и приметио сам да што више радим то сам успешнији.“

и високе стопе привредног раста. У периоду интензивног развоја стопа штедње у Јапану и Јужној Кореји износила је око 35%, а у Кини чак 45% БДП. (Примера ради, у САД она износи мање од 10% БДП). Висок ниво штедње и инвестирања (и низак ниво потрошње) ових азијских земаља објашњава се њиховим традиционалним системом вредности (о чему ће бити више речи касније) али и чисто економским разлозима. Ради се наиме о својеврсном *зачараном кругу* у коме сви желе да што више штеде и инвестирају јер привреда брзо расте и омогућава велике профите, а брз раст привреде и високи профити обезбеђује висок ниво штедње и инвестиција.

Виши ниво штедње Кине у односу на Јапан и Јужну Кореју Џонатан Андерсон (магистрирао и докторирао на Универзитету Харвард, те у Кини годинама радио као представник ММФ-а) објашњава (у књизи: *The Five Great Myths About China and the World*, 2003) чињеницом да је Кини сачувала високо учешће државног сектора економије који такође послују по тржишним принципима као и приватна али има и једну специфичност – остварени профит аутоматски реинвестирају пошто не исплаћују дивиденде јер су власнику (држави) обавезна само да плаћају порезе као и остала приватна предузећа (која приватним власницима, поред тога, исплаћују и дивиденде). Како он наводи ниво штедње становништва у Кини не разликује се од истих показатеља у Јапану и Јужној Кореји, па разлика потиче од штедње привреде, а у Кини, за разлику Јапана и Јужне Кореје, државно власништво у привреди је још увек високо.

Будући да је Кини сада једна од највећих привреда у свету која уз то има највећи ниво штедње и ин-

вестиција, па је логично да су и стране инвестиције у апсолутном износу огромне. Међутим, учешће страних у укупним инвестицијама у Кини је релативно мало. Сарадници два института из Вашингтона (Центар стратегијских међународних истраживања и Институт међународне привреде) (у књизи: *China: The Balance Sheet – What the World Needs to Know Now about the Emerging Superpower*, 2007) наводе податак да стране инвестиције, последњих година, износе само 5% од укупних инвестиција у кинеску привреду. Томе треба додати и податак да 80% укупних страних инвестиција потиче од кинеске дијаспоре.

Постепеност и прагматичност. Азијски модел такође карактерише постепеност у реформисању привреде и прагматизам који најбоље оцртавају изреке цитиране на почетку овог дела текста, а која се приписује Денг Сјаопингу.

Кина је реформисање своје привреде отпочињала у одређеним сегментима економије и на одабраним мањим територијама. Кренуло се са пилот пројектима (основано је неколико посебних економских зона) и зависно од добијених резултата експеримент се даље ширио (ако су ефекти били добри) или су се вршиле одређене корекције (ако су уочени недостаци) или се дефинитивно одустајало (ако се нису могли добити очекивани резултати). У земљи постоји посебан Државни комитет који се управо бави разрадом реформи, а та разрада се врши на бази озбиљне научног приступа о чему сведочи и постојање веома угледног научно истраживачког института који се налази под његовим окриљем.

Приватизација је такође вршена постепено. Предузећа из државног сектора нису приватизована него су

остала у истом својинском статусу, а упоредо са њима су оснивана нова предузећа инвестирањем приватног капитала. Касније је приватним инвеститорима омогућено да могу куповати и акције државних предузећа али је у њима већински пакет акција држава задржала у својим рукама.

Тако се временом државни сектор смањивао али он и данас у Кини има значајно учешће од око 25%. Енергетика, телекомуникације, железнички и авио саобраћај и многи сектори тешке индустрије налазе се у целини или у већинском власништву државе. Оно што је важно државна предузећа се у Кини мало разликују од приватних – препуштена су тржишној конкуренцији. Она морају равноправно да се носе са приватним предузећима, а у областима где не постоје приватна предузећа (или их има мало) постоји јака конкуренција између самих државних предузећа којих има на десетине у енергетици и авио саобраћају, а на стотине и хиљаде у телекомуникацијама и тешкој индустрији. Тако у Кини постоји 20-ак авио компанија и све оне су државне, али међу њима се одвија веома оштра тржишна конкуренција. Кинези су одлично схватили да кључ успеху не лежи у приватизацији него у конкуренцији.

Држава је задржала улогу организатора социјалног и економског развоја, бизнис инкубатора, спречавање монопола и подстицање конкуренције, заштите унутрашњег тржишта и подршке домаћих произвођача,²³¹ регулатора између домаћег и иностраног капитала, гра-

²³¹ При томе Кина не прави разлику да ли се ради о државним или приватним предузећима. Тако субвенције из државног буџета добија енергетика (у државном власништву) али и пољопривреда (у приватном власништву).

дитеља инфраструктуре и других активности које држава мора да обавља у свакој земљи. У кризним временима држава је одлучно реаговала и помагала предузећима свих форми сопствености. За време финансијске кризе 1998. године држава је стимулисала инвестиције и додатно повећала кредитирање предузећа у износу од 4.000 милијарди долара, а по избијању глобалне кризе 2008. године држава је на себе преузела главну улогу инвеститора, те омогућила предузећима (без обзира на форму власништва) репрограмирање кредита код државних банака. На тај начин држава је допринела да предузећа успешно преовладају тешка времена, а земља одржи релативно динамичан привредни раст и у условима кризе.

Традиционални систем вредности. Поред тога што су све источноазијске земље имале сличну стратегију економског развоја, брзом привредном успону погодовао је и њихов традиционални систем вредности чији се корени налазе у конфучијанству, а кога карактерише трудољубивост, штедљивост, правичност, спремност на жртвовање, а нарочито изражен колективизам и хијерархијска структура друштва где постоји приоритет општих над индивидуалним интересима. Конфучијанска филозофија размишља о дужностима, а не о правима.

Колективна свест о националном интересу и колективна спремност на жртвовање за његово остварење²³² супротстављени су западном (углавном протес-

²³² Колега Благоје Бабић пише (у тексту: *Економско стање и перспективе Србије*) да је становништво Кине показало високу спремност да подноси жртве која је била праћена обавезом државе да обезбеди правично учешће свих у плодовима обнове. Управо је пра-

тантском)²³³ систему вредности у основу кога је премиса о неприкосновеним правима човека која не могу бити отуђена од појединца ни под којим условима, чак ни за остваривање било каквих виших општих интереса, например дугорочно одрживог високог привредног раста и животног стандарда, те социјалне стабилности.

Из приоритета општих над индивидуалним интересима проистиче и принцип компромиса (неопходан како би се достигли виши општи циљеви), толерантност према разним облицима друштвеног уређења,²³⁴ уважавање алтернатива, потреба за експерименталиса-

ведност у расподели обезбеђивало пристајање становништва на жртве и отуда политички и социјални мир погодан за економски развој.

²³³ Азијски систем вредности у коме постоји приоритет општих над индивидуалним интересима био је универзални принцип целог човечанства све до појаве протестантизма у XVI века. Сетимо се само Библије: колико је народа Мојсије жртвовао у име општег циља – довести свој народ у *обећану земљу* и од њих створити моћан и многобројан народ.

²³⁴ Управо та толерантност изазива симпатије многих земаља и често се противпоставља америчкој искључивости и агресивности која свет дели на *наше* и *туђе*. Кина се, за разлику од САД, не меша у послове других држава, не намеће им свој систем вредности и не учи их како треба (морају) да живе. Кина не уводи санкције и ембарга против других земаља, сматрајући их неумесним у принципу. То је дубоко укорењено у кинески традиционални систем вредности. За разлику од Христифора Колумба који је крајем XV века открио Америку, велики кинески морепловац Ченг Хе је почетком истог века имао седам великих путовања (његова флота се састојала од 30.000 морнара и 70 бродова) по Индијском океану (азијска и афричка подручја) и према новим народима није демонстрирао непријатељство, покоравање и пљачку. Симптоматично да је у савременој Европи више популаран Колумбо и Наполеон, него Платон и Аристотел, а у савременој Кини филозофи Конфучије и Лао Зи, него морепловац Ченг Хе и велики војсковођа Лиу Беи.

њем, схватање да за опстанак и општи напредак (нације, цивилизације) не треба робовати било којим идеолошким *измима*.

Само неколико деценија уназад сматрало се да смо дошли до *краја историје* и да је Запад, са својим системом вредности (у центру кога су индивидуалне слободе и права човека) извојевао дефинитивну победу над другим цивилизацијама и сви треба само да копирају западно искуство да би постигли успех.²³⁵ Међутим, збивања последњих деценија показују да је још прерано за доношење дефинитивних закључака. Многи су прерано отписали најстарију међу древним цивилизацијама која складно повезује дубоку древност са актуелном реалношћу и на будућност гледа кроз призму прошлости.²³⁶ Вероватно се управо у традиционал-

²³⁵ Пренебрегавала се чињеница да је Кина стара цивилизација која је углавном (сем последњих пар stoleћа) била и најмоћнија држава света, те једна од малобројних старих цивилизација која није прекинула везу са својим древним коренима. Поштовање према прецима обезбедило је непрекидност традиције и сачувало огромно писмено наследство. Древни писани документи бележе историју земље за последњих пет хиљада година. Кинези су сачували своје писмо (са скоро 50.000 знакова) јер нису желели да обесцене своје огромно писмено наслеђе.

²³⁶ Они који су дуже боравили у Кини видели су како и њихова телевизија (уместо разних ријалити програма и филмова препуних патологија разних врста) углавном има образовне и васпитне садржаје где се становништво стално подсећа на древну и славну историју; приказују се савремена достигнућа у различитим областима науке, културе, економије; величају се рад и традиционалне моралне вредности и људима објашњава да се само тако може допринети просперитету свога народа и обезбедити сопствено благостање. Кинези већ деценијама могу да виде како сваке године живе много боље него претходне и уверени су да ће следеће живети боље него ове и да је само питање дана када ће њихова земља пос-

ном систему вредности и крије тајна древности и стабилности кинеске цивилизације и државности.

Одсуство демократије. Све источноазијске државе су у периоду дугорочног успешног економског раста, скоро без изузетка, имали једнопартијски систем и било је приметно одсуство демократије, како се она схвата на Западу. Међутим, то није била препрека да ове земље деценијама остварују веома динамичан привредни раст. Џонатан Андерсон истиче да Кинези пажљиво прате бучну и бездарну демократију у Индонезији и Филипинима која онемогућава стабилан раст и плаше се да би демократија по западном обрасцу изазвала хаос и у њиховој земљи и спречила привредни просперитет.

Колега Љ. Маџар истиче да је *почетком 1990-их година дошло до регресивног обрата (policy reversal) у кинеској развојној политици*, те да је он *условљен познатим догађајем на Тјенанмену из јуна 1989. године*,²³⁷ *који је довео до јачања конзервативних снага, оних на линији ортодоксног марксизма и правоверног социјализма*. На два, неоспорно велика историјска догађаја из 1989. године (масакр на Тјенанмену и рушење Берлинског зида) искључиво се гледа кроз црно-беле наочаре,

тати најмоћнија држава у свету, како је то и била у релативно дугом периоду људске историје.

²³⁷ О догађајима на *Тргу небеског мира* 1989. године (такозваном *масакру на Тјенанмену*) деценијама је створена пропагандна слика како су бездушни кинески војници на *Тргу* хладнокрвно масакрирали мирне продемократски настројене демонстранте. Недавно смо могли да прочитамо да *дипломатске депеше из Амбасаде САД у Кини показују да током протеста на Тргу Тјенанмен 1989. кинески војници нису пуцали на демонстранте, што делимично потврђује верзију догађаја кинеских власти* (према писању *Дејли Телеграфа*, видети – <http://www.naslovi.net/tema/278157>).

мада они нису тако једнозначни. Велико је питање да ли би данас уопште говорили о изванредним развојним резултатима Кине да су се догађају на *Тргу небеског мира* одиграли на начин како су то прижељкивале присталице западне демократије.

Све што је колега Љ. Маџар писао о Кини чини ми се да би се пре могло односити на Русију из времена Бориса Јелцина²³⁸ у којој кључна реч није била државна интервенција, односно где се није радило о некаквом „конструктивном“ или било каквом другом чињењу него, опет супротно у односу на лако склопљену хипотезу, у нечињењу. Управо су се у Русији реформе заснивале на економској теорији (неокласична економска мисао), стратегији (шок терапија) и политици (Вашингтонски договор) и резултати су били катастрофални, да би у августу 1998. године Русија доживела финансијски крах и тек тада озбиљније преиспитала дотадашњу економску политику.

БДП је у 1998. години износио 52% истог из 1989. године.²³⁹ Тако стрмоглав пад БДП земље није забележен ни у време Првог светског рата (1914-1917, смањење од 25%), Грађанског рата који је после тога уследио (1918-1922, пад од 23%), а нити за време Другог светског рата (1941-

²³⁸ Русију из тог времена Запад је хвалио како брзо успешно напредује ка тржишној економији и дивио се њеном брзом прихватању демократије (чак и када су тенкови уведени у центар Москве и из њих пуцано по Парламенту), а за време Владимира Путина (који је земљу одвео са ивице амбиса, повратио национално достојанство руском народу и поштовање и уважавање у огромном делу света, те Русију учинио економски, војно и политички стабилном и јаком) Запад има само замерке.

²³⁹ Док је тада у (демократској) Русији БДП преполовљен у исто време (недемократска) Кина је удвостручила БДП.

1945, смањење од 21%) када је велики део земље био физички окупиран од стране фашиста. Нарочито драстичан пад бележи индустријска производња, а инвестиције у привреду Русије смањују се из године у годину и у 1998. години чинили су само 20% оних из 1991. године. Истовремено дошло је до брзог пада животног стандарда становништва и њиховог огромног раслојавања.

Економске тешкоће прати и демографска катастрофа. У Русији долази до веома забрињавајућег процеса депопулације (проценат смртности становништва расте и већи је од процента рођених који се смањује) што је у XX веку у Русији било забележено једино у ратним временима. Смртност у Русији је већа него било у којој земљи Европе, Америке, Аустралије и Азије (са изузетком Авганистана и Камбоџе), те већине земаља Африке. Просечни животни век је знатно скраћен и данас трећина умрлих не доживи пензионери узраст. Код мушкараца просечни животни век износи само 57 година и за више од 7 година је краћи него пре једне деценије. Смртност *јачег пола* у узрасту од 16-59 година већа је него што је била крајем XIX века. Стручна истраживања показују да преко 70% одраслих живи у стању дуготрајног психоемоционалног и социјалног стреса који изазива забрињавајући раст депресије, алкохолизма и наркоманије.

За разлику од Кине чије реформе карактерише постепеност (*градуализам*), Русија се определила за *шок терапију*. У складу са политиком *Вашингтонског договора* (који инсистира на либерализацији, приватизацији и стабилизацији) Русија је извршила свеобухватну и радикалну либерализацију, масовну и брзу приватизацију државне имовине и финансијску стабилност, која се свела на политику прецењеног курса националне валуте. Насупрот Русији Кина је царинским и нецарин-

ским мерама штитила домаће произвођаче, државна предузећа нису приватизована, а води се политика потцењеног курса националне валуте да би се обезбедила ценовна конкурентност домаћих предузећа.

На крају рецимо да је колега Љ. Маџар цео свој текст засновао на ставовима Американаца кинеског порекла Хуанга Јашенга и његовој књизи *Capitalism With Chinese Characteristics* (2010).²⁴⁰ Озбиљни синолози упозоравају да су у САД, као стручњаци за Кину, медијски најекспониранији управо амерички Кинези који тамошње догађања објашњавају логиком западне цивилизације и на начин како би Американци волели да виде Кину. Дуго времена у САД је то био Гордон Ченг (који је чак и *доказивао* како ће Кина 2005. године доживети привредни слом), а сада га је заменио Хуанг Јашенг.

Очигледно да није добро некритички прихватати ни оно што учитељи препоручују и проповедају, а нарочито оно што ученици дотурају или, свесно или несвесно, потурају.

²⁴⁰ У тексту посвећеном Кини, колега Љ. Маџар пише: *Користим ову прилику да изразим своју велику захвалност свом пријатељу и ученику – толико давнашњем да ми из ове перспективе тај детерминатив изгледа помало смешан – др Бошку Мијатовићу који ми је, добро знајући шта ме инспирише, електронском поштом послао Хуангову изванредну књигу. Он и професор Борис Беговић, дотурајући ми велике количине литературе, заслужни су (и одговорни!) за много тога што сам научио, па и онога што сам објавио.*

РАЗМЕНА МИШЉЕЊА УМЕСТО ОБРАЧУНА

Колега Љубомир Мацар, председник Академије економских наука (АЕН), електронском поштом ме је обавестио (24.03.2016) да се научни скуп у организацији АЕН (тема: *Наши научни спорови: велике алтернативе у изградњи институционалног поретка*) заказује за *петак, 04.11.2016. у 10 сати у Професорској сали Економског факултета у Београду*, те да прилог за тај скуп треба да доставим до 30. септембра 2016. године.²⁴¹

²⁴¹ Већ 23.05.2016. године из АЕН добио сам опширан текст (од 119 густо куцаних страна) колеге Мацара (*Либерали и они други: алтернатива која то није*) написан за предстојећи скуп. У њему колега Мацар сада проширује своју широку лезу примедби на ставове четворице угледнијих антилиберала – Млађен Ковачевић (примедбе на 26 страна), Јован Б. Душанић (23 стране), Благоје Бабић (15 страна) и Небојша Катић (11 страна).

Колега Мацар је остао веран своме начину вођења полемике, а што лепо илуструје следећи пример. Тако на страни 72 колега Мацар пише: „Проф. Душанић је незадовољан *неравномерностима у расподели* и уз све тражи у *расподели неку правду*; на с. 62, *фуснота 11 проф. Душанић тражи праведне плате*.“ Да би се читаоци уверили у моје незадовољство и да ли ја било шта тражим, погледајмо како (у целини) гласи ова фуснота: *Говорећи о својој књизи (The Strange Non-Death of Neoliberalism) британски социолог Колин*

За прошлогодишњи научни скуп у АЕН (који је одржан 20.03.2015. године на тему: *Либералне и комунитарне опције у институционалној изградњи и економској политици*), у предвиђеном року (27.01.2015) доставио сам рад *Неолиберализам – економска неефикасност уз социјалну неодговорност и моралну неосетљивост*, коме сам у постскриптуму (*Размена мишљења уместо обрачуна*) додао и одговоре на примедбе које ми је упутио колега Маџар у тексту (*Мој обрачун с њима*)²⁴² који је написао за тај скуп. У штампаној публи-

Крауч, на питање новинара да ли се може рећи да је ипак неолиберализам успешан, одговара: „То је оно перфидно: нити је био нити ће икада бити успешан. Али неолиберализам је моћан, то је истина. Две ствари су му помогле да постане популаран. Прво: он, као и марксизам, представља врсту упуства за употребу, које није само лако за читање већ се чини и да се може лако применити. Постоји само неколико основних претпоставки и, ако их се неко придржава, може обликовати стварност онако како њему одговара. Неолиберализам је једностран и ни у ком случају модеран. Али далеко важнија је једна друга ствар, да неолиберална политика одсликава интересе богатих тј. моћних. Неолиберализам једноставно говори оно што они желе да чују. А они желе да чују да ће њихови порези бити нижи, да радницима није потребна заштита нити праведније плате. Они желе да чују да разградња социјалне државе генерише раст. Да неолиберализам не говори оно што моћни желе да чују, сигуран сам да нико не би давао ни пет пара за мишљења таквих економиста. У питању су моћ и интереси, а не успех.“

²⁴² Почетком 2016. године овај опширан текст колега Маџар објавио је као посебну књигу под насловом *Мој обрачун са њима*, коју ми је покљонио са следећом посветом: *Свом политичком неистомишљенику, идеолошком опоненту и трајном полемичару Јовану Душанићу – човеку у вези са којим се људска раван јасно одвојила од полемичке и који ме је толико пута уверио у искрено пријатељство и чојство високо дигнуто изнад наших професионалних размирица. Љубо Маџар*

кацији са тог скупа (у часопису који издаје Економски факултет у Београду – *Економске идеје и пракса*, март-јун 2015) објављен је само мој основни рад (*Неолиберализам – економска неефикасност уз социјалну неодговорност и моралну неосетљивост*), а изостављен постскриптуму (*Размена мишљења уместо обрачуна*). Колега Маџар ме је писмено обавестио да његов рад (*Мој обрачун с њима*) могу критиковати у писаној форми тек касније, након што буде објављен.

Пошто је тај услов испуњен (у поменутом броју часопис *Економске идеје и пракса* објављен је наведени текст колеге Маџара) за овогодишњи скуп прилажем (неизмењен) прилог *Размена мишљења уместо обрачуна* написан прошле године.

* * *

*Понављам сам себи да осим ове Авлије
има и другог и другачијег свијета,
да ово није све, и није заувјек.
И трудим се да то не заборавим
и да останем код те мисли.
Иво Андрић, Проклета авлија*

Неколико дана пре истека рока, који је одредио организатор расправе у Академији економских наука (АЕН), послао сам текст (*Неолиберализам – економска неефикасност уз социјалну неодговорност и моралну неосетљивост*), а затим сам организатору 15.12.2014. године електронском поштом упутио следећи допис: *Данас је последњи дан да се доставе радови за наш мартовски скуп, па бих Вас замолио да ми (као и ос-*

талим ауторима – позваним учесницима) наредних дана проследите све приспеле текстове.

Сачекао сам неколико дана и потом (18.12.2014) у телефонском разговору од секретара Председништва колеге Милија Михаиловић добио информацију да је, поред мога, приспео само текст колеге Небојша Катића, а да колега Љубомир Маџар дотерује свој текст који ће наредних дана бити готов. У уторак, 23.12.2014. године из АЕН добио сам (електронском поштом упућено и осталим позваним учесницима скупа у АЕН)²⁴³ три текста (Маџар, Душанић и Катић – по редоследу приспећа, како стоји у пропратном допису колеге Маџара, председника АЕН). Неколико сати после тога стиже и писмо колеге Катића (прослеђено организатору и осталим учесницима скупа), које заслужује да буде пренето у целини.²⁴⁴

²⁴³ Колико сам обавештен позив да напишу реферате и учествују у расправи добило је (и сви су прихватили) нас 14 – по седам присталица и противника неолиберализма.

²⁴⁴ Поштована господо,

У позиву за научни скуп *Либералне и комунитарне опције у институционалној изградњи и економској политици*, фиксирали сте два датума. До 30-тог септембар 2014. године је требало доставити наслове текстова, а до 15-тог децембра је требало доставити радове за скуп. Имали сте и коректну идеју да све буде организовано тако, “*да избегнемо да неки учесници, у односу на друге, имају последњу реч*”. Претпостављам да је идеја била да сви предамо и сви читамо текстове у исто време.

Данас сазнајем да су у року приспела само три рада, а да је рок за предају радова продужен до краја јануара. Било би за очекивати да аутори који нису могли предати радове на време о томе обавесте организатора, а да организатор о томе обавести све учеснике скупа. Претпостављам да би логична последица била да сви радови буду предати у том новом року. Овако, о померању рока за предају рада сазнајем тек пошто сам вам доставио свој текст, а недељу да-

* * *

После стрпљивог читања неуобичајено опширног текста²⁴⁵ колеге Маџара (*Мој обрачун с њима* – нас-

на касније упутио и писмо и замолио да ми доставите пријављене радове. То је недопустиво, то је неколегијално и то је одраз непоштовања према онима који су ваш скуп озбиљно и одговорно схватили.

Свој текста сам писао, својом кривицом, у великој временској оскудици и предао сам га у року који сте тражили. Како то обично бива, зафалила су два дана да текст поправим и стилски дотерам. Иако сам био незадовољан резултатом, из поштовања према АЕН-у послао сам текст строго се држећи рока. (При томе, обзиром да ће скуп бити у марту, а да ћу ја у Србију доћи око Васкрса, велика је вероватноћа да на скупу нећу учествовати, јер би то подразумевало да се излагам додатним трошковима путовања.)

Када сам добио позив за учешће на Вашем скупу, мој први инстинкт је био да урадим исто што је урадио и господин Душанић – да не прихватим сужавање теме на већ класично либерално – антилиберално идеолошко манихејство, те да се бавим емпиријом. (Економска мисао и пракса су много шири од суженог простора у коме се домаће дебате крећу, а емпирија је једини ваљани тест исправности теорија.) Поново, из поштовања према организатору и другим учесницима скупа, одлучио сам да се строго држим теме.

Сада, читајући рад господина Маџара, мени се учинило да тај рад није писан за овај скуп, нити да је непосредно везан за тему, како је тема формулисана. Узгред, и уз дужно поштовање према господину Маџару, он ипак није Крлежа. Можда је боље да сачекамо да будући (економски) Ласић напише анализу сукоба на економској левици и десници.

Надам се да ћете ово моје писмо разумети како сам га и написао, као израз разочарења у елементарне стандарде који владају на српској (економској) интелектуалној сцени.

Свако добро, Небојша Катић.

²⁴⁵ У тексту (написаном на 331 страници) колега Маџар износи своје већ познате ставове и даје, како пише, *широку лезу примедби на ставове четворице угледнијих антилиберала* (стр. 238) где највише простора посвећује управо колеги Катићу (24 стране) и мени (25 стра-

лов позајмљен од Крлеже), остајем уверенији да сам исправно поступио не прихватајући да будем увучен у виртуелну расправу (у којој ћемо се надметати у моделирању апстрактних конструкција, које се емпиријски не доказују, односно не поткрепљују чињеницама²⁴⁶ и где ће свако тврдити да је у праву) него сам се определио да емпиријски – на основу званичних статистичких података – покажем раскорак између неолибералне теорије и резултата који се постижу у пракси на бази економске политике која је заснована на њој. Нажалост, у наставку ћу морати кратко да реагујем на текст колеге Маџара и тако, ипак, будем увучен у виртуелну расправу коју сам желео да избегнем.

Виртуелна расправа дозвољава да се бавимо интелектуалном акробатиком где је могуће свашта да тврдимо, па чак често и *сочимо себи у уста*. На почетку основног текста (прва фуснота) навео сам један такав

на). У исто време, текстови колеге Катића и мој имају мање страна од оних које колега Маџар посвећује само изношењу *широке лепезе примедби* на наше *ставове*. Поред тога, додатно ће нам посветити и по три странице на крају текста у поглављу – *Мој обрачун с њима: рашичићавање рачуна као завршни потез*.

²⁴⁶ На првој расправи у АЕН посвећеној неолиберализму (јун 2011) у свом тексту сам скренуо пажњу да неолиберали немају навику да своје тезе поткрепљују чињеницама, те тада написао да ме они подсећају на Хегела (*на кога се колега Љубомир Маџар позива и у свом раду* – *Авет неолиберализма, који је написао за овај скуп* – *на после једне своје тврдње, пише: но, и Хегел би се са овим ентузијастично сагласио*) *када му је указивано да су неке његове апстрактне теорије у стварности демантоване. Конкретно, Хегелова теорија (о броју планета који је он „доказао“ својом филозофском теоријом) била је у раскораку са стваношћу и на примедбу да чињенице неумољиво доказују како његове тврдње нису тачне, знаменити филозоф је одговорио: Тим горе по чињенице.*

пример из текста колеге Маџара са раније расправе у АЕН, а сада ћу то илустровати и примером из његовог новог текста.

Прво колега Маџар пише: *аутор овог текста (је) у својим давним младим годинама био на истим, или чак тврђим, позицијама него данашњи антилиберали, са којим се овде полемише, али да је са противцањем времена и учењем економије систематски и континуирано еволуирао у смислу прихватања либералног погледа на привреду и друштво у целини. Тако се и оформило чврсто уверење о позитивној корелацији између професионалне економске културе и степена у коме се прихватају и гаје либералне идеје* (стр. 144-145).²⁴⁷

Нешто касније колега Маџар наводи како *поклоници антилиберала радо истичу случајеве неких нобеловаца и сличних професионалних величина који су (као) променили стране. Били су наводно велики поборници тржишта, а онда су, сагледавши своју једностраност, начинили стручни салто мортале, окренули лист и потпуно се пребацили на ону супротну страну, те истиче да то не доказује ништа него могућу чињеницу да нам је и у светским размерама део струке професио-*

²⁴⁷ Међутим, било би интересно знати када је колега Маџар напустио позиције које је у младости заступао. Из његове биографије на сајту *Алфа универзитета* (бивши *Универзитет Браћа Караџић*, на коме је колега Маџар био ректор) сазнајемо да је 1988. године био члан Комисије за реформу привредног система (члан њеног координационог одбора и руководилац групе за планирање), а од 1989-1990 године члан Већа економских саветника при Савезном извршном већу (влади) у СФРЈ, те Савезни министар за привреду у СРЈ (1992-1993). Тада је колега Маџар већ био у шестој деценији живота, а то би се тешко могло назвати *младим годинама* – како пише колега Маџар.

нално, а можда и психички, нестабилан. Прави људи, а можда и прави научници, биће да се препознају по томе што стабилно остају при својим убеђењима и кад глобални и други економски трендови узму ток који је (за дати период) по искуствену проверу тих уверења неповољан (стр. 151-152).

Колико овај опширан текст има додирних тачака са реалношћу одлично илуструје и мото (епиграф) рада (*Људи оскудног знања никада неће бити за либерално схватање света, јер у таквом свету се пролази по резултатима, а не према дипломи, припадности клану или послушности* – Мирослав Прокопијевић) за који се колега Маџар определио сматрајући да сажима суштину онога што је стало на 331 страну текста, и у коме се, како сам тврди, јасно оцртавају губитници у свету који би био устројен на начелима либерализма; из цитата се такође јасно види зашто ће против света структурираног у духу либерализма бити многи наши савременици, укључујући и оне са којима тако жустро полемишемо (стр. 214).

Оставимо сада по страни манир на који наше колеге неолиберали воде полемику (ко не мисли као они аутоматски су људи *оскудног знања*) и погледајмо на конкретном примеру нас четворице – колеге Катића и мене (са једне стране), те наших опонената (нео)либерала колега Маџара и Прокопијевића (са друге стране) – колико су њихове тврдње аргументоване и имају ли додирних тачака са реалношћу.

Биће да су они, а не ми сакупили много више диплома (уз то и сертификата са курсеве при обукама у иностранству), они а не ми припадају и налазе се на челу разних удружења, те нарочито моћних и утицајних

невладиних организација, они а не ми, били су у саветничким и министарским кабинетима (у овом али и у XX веку),²⁴⁸ они (и припадници њиховог идеолошког клана), а не ми, урадили су програм економских реформи (који је био прихваћен од нових власти после петооктобарског преврата – 2000. године)²⁴⁹ и од тада до данас се налазе на кључним економским местима у власти (у то време долази и до убрзаног урушавања српске привреде и државе).²⁵⁰

²⁴⁸ Само од 17 иницијалних чланова Г 17, половина економиста из Србије је заузимала важне министарске положаје. Подсетимо се ко је чинио ову групу експерата (како су се и сами називали) из Србије, Црне Горе и дијаспоре – Љубомир Маџар, Млађан Динкић, Веселин Вукотић, Михаил Арандаренко, Стојан Бабић, Жељко Богетић, Бојан Димитријевић, Петар Ивановић, Милан Ковачевић, Јелица Минић, Бранко Милановић, Милић Миловановић, Михаило Николић, Јован Ранковић, Душко Шушњар, Душан Вујовић и Бошко Живковић.

²⁴⁹ Видети књигу: Група аутора – Г 17, *Програм радикалних економских реформи у СР Југославији*, Радио Б 92, Београд, 1997.

²⁵⁰ Неколико дана после *петооктобарског преврата* (2000) написао сам и објавио ауторске публицистичке текстове (*Рецепт за колонијалне земље, Данас*, 30.10.2000, те *Да ли су нам потребне радикалне економске реформе, Данас*, 08.11.2000) критички интониране према економском програму нових власти – *Програм радикалних економских реформи у СРЈ* – написан од аутора Г-17, те два опширна стручна економска текста на исту тему који су објављени у угледном економском часопису *Финансије* – јануарско-фебруарски и мартовско-априлски двомесечници из 2001. године.

Три година после (децембар 2003) колега Маџар ће на саветовању *Научног друштва економиста* покушати да објасни и оправда своје и одсуство критике наше економске академске јавности (видети у часопису: *Економски анали*, 12/03): *У последњих пар година, од октобарског преврата 2000. наовамо, критика је некако замрла. То је добрим делом и разумљиво. Читавих десет година смо прижељкивали радикалне политичке и друштвене промене и зазивали демократске снаге у којима је и шира јавност видела чиниоце ци-*

С друге стране, биће да су неки од нас, а не они, због (не)послушности били затварани и избацивани са посла,²⁵¹ али и били спремни да се доказују и у *свету који је устројен на начелима либерализма* и тамо били добитници (и то велики, чак и по мерилима која важе у том *свету*), а не *губитници*.

Неолиберали тешко могу да схвате да постоје и људи који се не руководе, првенствено, себичним личним интересима, него претпостављају опште добро личној користи, те могу да подигну глас против *устројства света* који им одговара и у коме су они добитници, а не *губитници*. Ново *устројство света* који заговарају неолиберали (и које све више спроводе у живот) мени лично одговара, али сам против њега јер оно поред уског круга добитника (којем и сам припадам), у исто време, огромну већину људи чини губитницима (међу којима и моје рођаке, кумове, пријатеље, комшије), и то губитницима којима је угрожен опстанак и који су доведени до очаја и безнађа.

То није прихватљиво не само са моралног него ни са економског становишта. При већој неједнакости у расподели и концентрацији богатства у уском кругу људи, мања је тражња за робом и услугама, што неминуовно води успоравању стопе привредног раста и запошљавања.²⁵² Када неједнакости достигну критичне

визитацијске еманципације. Најзад се догодио и тај дуго и жељено чекани политички преокрет; последња ствар која се у таквом свету околности могла јавити као идеја и порив јесте некаква критика оних у које смо годинама полагали све наде.

²⁵¹ Случајно или не, наши неолиберали су, по правилу, увек заступници владајућих ставова и за њих је то „природно стање“.

²⁵² О томе детаљније у књизи: Јован Б. Душанић, *Економија пост-модерне*, Београд, 2014.

тачке, долази и до озбиљних економских криза и није случајно да је у годинама пред избијање великих криза (1928. и 2008. – прво у САД, а онда се ширила и на остали свет) једна четвртина укупног дохотка САД одлазила у руке само 1% најбогатијих.

* * *

Прво је колега Маџар дао *широку лепезу примедби на ставове четворице угледнијих антилиберала*, а затим у поглављу (*Мој обрачун с њима: рашичићавање рачуна као завршни потез*) образлаже четири крупне ствари где постоји неслагања између нас двојице. Пре него се осврнем на сваку од та четири крупна неслагања, желим да истакнем да са колегом Маџарем није лако полемисати јер он не критикује моје ставове него сопствене импресије о њима. Кренимо редом.

Прво неслагање. Колега Маџар (стр. 324) пише: *Прва пријатељска распра у коју морам да се упустим односи се на његово (Душанићево) уверење и виšekратно изнесу тврдњу да привреде (мање-више) свих земаља расту обимом и, истовремено и можда још и више, у сложености (то је постулат против кога немам шта да приметим), али и да напореда са тим брзо расте потреба за државним интервенционизмом (а то је исказ коме се оштро супротстављам).*²⁵³ Из начина

²⁵³ Колега Благоје С. Бабић нас у реферату (*CUR DE ASINI UMBRA DISSERAMUS?*) написаном за овај скуп подсећа да „добро беседничко надметање је усмерено на предмет (*ad rem*). Тако настаје расправа (*dissertatio*) у којој се упоређују разлози и докази. Она је, по правилу, увек производна, тако да су у добитку сви учесници. Ако је беседничко надметање усмерено на личност (*ad hominem*),

на који он формулише свој закључак о растућој потреби за државном интервенцијом (Душанић 2013, фуснота 31) јасно произлази да он мисли на управљање и контролу огромних система, на начине на који велике (а, уосталом, и мале) компаније потребују управљање (management) и развојно усмеравање. Блокови литературе која се може сматрати истински научном садрже ригорозне доказе једне поставке која је тачно супротна од онога што тврди Душанић. Најпоузданији и најекономичнији начин разјашњавања ове тврдње је позивање на монументално дело једнако монументалног ствараоца Хајека. Основна идеја је једноставна иако је доказ сложености.

Моја фуснота на коју се позива колега Маџар²⁵⁴ гласи: *Када говоримо о оптималном балансу између тржишта и државе у регулисању и усмеравању привредних кретања и развоја треба имати у виду да он није непромењен и није исти у свим временима, а у истом времену различит је за поједине земље. По правилу, како привредни живот постаје сложености улога државе постаје значајнија. У данашњим условима то условљава веома брзи процеси глобализације, забрињавајући еколошки проблеми, економијом која је све више заснована на научним истраживањима, али и глобална економска криза.*

Коментар. Читајући ову пријатељску распру, како је назива колега Маџар, као да читам „необориве доказе“ из званичног комунистичког документа (дру-

оно се претвара у распру (*querulus*). А она је, по правилу, увек мање производна од расправе.“

²⁵⁴ Јован Б. Душанић, *Доларска алхемија и прокажена држава, Економске идеје и пракса*, број 9-10/13.

гарског вијећа) од пре три деценије на основу којих сам „стрпан“ у затвор, а затим и избачен са посла на Економском факултету у Бањалуци.

Колега Маџар и не покушава да оспори мој став због чега, *по правилу, како привредни живот постаје сложенији улога државе постаје значајнија*, него слично некада комунистичким „необоривим доказима“ (врло вјероватно, да је Јован Душанић у разговору поједине изјаве саопштавао тако да су неком од слушаца остављале призвук да се ради о дјеловању са позиција које су стране темељним одређењима нашег друштва, из чега се извлачи закључак...) сада колега Маџар пише: *из начина на који он формулише свој закључак ... јасно произлази да он мисли...* Мада то из мога текста не произлази, поготово не јасно.

Колега Маџар затим своју претпоставку о томе *шта произлази да ја мислим* узима као моју тврдњу и безапелационо констатује да *блокови литературе која се може сматрати истински научном садрже ригорозне доказе једне поставке која је тачно супротна од онога што тврди Душанић*. Ради се наиме, о истом типу ригорозности доказа као и код комуниста када су тврдили да је *Служба државне безбједности, пратећи дјеловање Јована Душанића од 1979 до 1985. године написала Информацију, која указује на његово дјеловање са позиција српског национализма и грађанске деснице. Другарско вијеће полази од тога да је Информација тачна*.

Као некада у случају комуниста сада неолибералима морамо да поверујемо да су њихове тврдње тачне – без доказивања по ком критеријуму су ти докази ригорозни и изношења емпиријских доказа те ригороз-

ности – само због тога што неолиберали сада (као некада Служба државне безбедности) тако тврде. Сами их пишу и о њима потом суде као ригорозним.²⁵⁵

Друго неслагање. Колега Мацар пише (стр. 325): *Друга крупна ствар која мора да се покрене са Душанићем јесте његова тврдња да је долар прихваћен као међународна валута силом и такорећи бруталном принудом (2013, с. 131-41, нарочито с. 132). То је посве погрешно и лишено било какве логичке основе. Једноставна је истина да никаква валута не може да буде наметнута на друге било каквом силом.*

Погледајмо шта тачно пише у моме тексту: *Из (Другог светског) рата су САД изашле као хегемонистичка сила на војном, политичком и економском пољу и биле у стању да одлучујуће утичу на креирање послератног устројства света према сопственим интересима... На конференцији у америчком месту Бретон Вудс-у 1944. године, донета је одлука о оснивању ММФ-а и Међународне банке за обнову и развој. Америчка национална новчана јединица, долар, постао је светски новац, а Америчка централна банка гарантовала је конвертибилност долара у злато.*

²⁵⁵ Подсетио бих колегу Мацара на Вагнеров закон (који је формулисао познати немачки економиста Адолф Вагнер – *Adolph Wagner* – 1835-1917) о дугорочном расту државних расхода који је проузрокован како економским (научно-технички прогрес и као последица тога повећано државно издвајање за научна истраживања итд) разлозима, тако и социјално-политичким (пензионо осигурање и помоћ становништву због елементарних катастрофа итд) и историјским (државе прибегавају дефицитном финансирању и задужују се те долази до пораста расхода којим се сервисира државни дуг итд) разлозима. Историјско искуство показује да се у дужем временском периоду, овај закон потврђује, мада у краћим временским периодима јавни расходи могу да стагнирају и чак да се смањују.

Коментар. Опет исти манир вођења полемике. На моје подсећање да су САД из Другог светског рата изашле као хегемонистичка сила на војном, политичком и економском пољу и биле у стању да одлучујуће утичу на креирање послератног устројства света, колега Маџар ишчитава као моју тврдњу да је долар прихваћен као међународна валута силом и такорећи бруталном принудом, третирајући то посве погрешно и лишено било какве логичке основе.

За разлику од других великих и моћних држава које су из Другог светског рата изашле као поражене и разорене (Немачка, Јапан) или економски исцрпљене (СССР, В. Британија, Француска) једино су САД крај рата дочекале са знатно ојачаном економијом²⁵⁶ и као једина нуклеарна војна сила. У таквој ситуацији САД нису ни морале да прибегавају бруталној принуди (јер су сви били свесни њене моћи) да би у Бретон Вудсу њена национална новчана јединица – долар био установљен и као светска валута. То је учињено упркос неодрживости бретонвудског решења (по коме ће амерички долар бити светска валута, а у исто време ће САД гарантовати конвертибилност долара за злато).²⁵⁷

²⁵⁶ САД су једина земља која је из Другог светског рата изашла са снажном, чак и унапређеном економијом. Удео САД у светској индустријској производњи је 1947. године износио 62%, у односу на 42% из 1938. док су у укупном извозу капиталистичких земаља САД оствариле раст са 14% (у 1938) на 32,5%. Национални друштвени производ је порастао готово 2,5 пута, док је 60 милиона људи 1948. имало посао, у односу на 47 милиона из предратне, 1939. године. (А. Милошевић и Д. Живојиновић, *Ми у долар (не) верујемо – последице смањења глобалне улоге долара по укупну моћ САД* – <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/5>)

²⁵⁷ То је такозвана *Трифинова дилема* (Triffin Dilemma) – названа по белгијском економисти и професору на Универзитету Јејл, Роберту

Против таквог решења је био и Кејнз (предводио је делегацију В. Британије у Бретонвудсу) који је предлагао увођење нове јединствене светске валуте – *банкор*, а СССР је одбио да ратификује документе Бретонвудске конференције.

Треће неслагање. Колега Маџар пише (стр. 325): *Даље велико подручје неслагања (међу многима!) између професора Душанића (2013, сс. 147-54) и мене јесте тумачење кинеског развојног чуда. Он је убеђен да је то чудо изазвано активностима државе. У наставку текста колега Маџар износи своје објашњење кинеског развојног чуда: Кина је ослободила свој народ, може се рећи на тако величанствен начин да може да се окарактерише као нечувен и невиђен. То је кључна ставка*

Трифину (1911-1993). С једна стране, емисија долара треба да има златно покриће и омогућава несметану конвертибилност долара у злато, а са друге стране емисија долара мора да буде довољна да се обезбеди све већу међународну трговину, без обзира да ли емитовани долари имају златно покриће. Претерана емисија долара (без златног покрића) подрива поверење у долар и он губи на вредности.

На крају су САД 1971. године једностране укинуле конвертибилност долара у злато. Непосредно пре тога за један амерички долар се добијало око 4,3 швајцарска франка или око 360 јапанских јена, а данас се за долар добија 0,87 швајцарских франка, те око 115 јапанских јена. Од тога што је долар светска валута САД имају огромне користи и не морају да брину о дугорочно значајном паду вредности долара, огромном буџетском дефициту и дефициту текућег биланса. За разлику од других држава, ту привилегију (управо захваљујући чињеници да је долар светска резервна валута) имају само САД. О томе сам детаљно писао у књизи *Доларска алхемија и казино економија* (2009).

у новијој кинеској историји без које чудо не може да се објасни.

На страни 149 мога текста пише: *Све ове земље (које су у дугом периоду имале изузетно високе стопе привредног раста – Кина, Јапан, Јужна Кореја, Тајван, Хонгконг, Сингапур...) при модернизацији својих привреда примењивале су такозвани азијски модел, а коме су нарочито својствени следећи фактори: стратегија развоја заснована на извозно оријентисаној индустријској политици, изузетно висок ниво штедње и инвестирања, те поетапност и прагматичност у реформисању привреде. Поред тога, све њих карактерише сличан традиционални систем вредности и одсуство демократије.*

Коментар. Овде колега Маџар не доводи у питање моје објашњење азијатског модела модернизације који је у пракси показао одличне резултате. Чињеница да је модернизација ових земаља диригована од стране државе не значи негацију тржишта, него његову афирмацију уз помоћ снажне државне развојне политике.

Затим, колега Маџар пише (стр. 326): *Душанић је одушевљен кинеским вредносним опредељењима и њима приписује велики део развојног успеха (2013, с. 151). И овде он, једноставно речено, греши. Његово гледиште је одвећ уско да би могао ваљано да разуме значај вредности. Говорећи ентузијастично о кинеским племенитим друштвеним вредностима... Душанићев поглед је опет превише узак – изгледа да је то генеричка карактеристика аналитичара из табора антилиберала – он заборавља страховите свирепости извршене током Великог скока напред и током Културне револуције, кад су милиони невиних изгубили животе; и то*

је било учињено од стране истог (по Душанићу племенитог) кинеског народа.

Образлажући прво основне карактеристике такозваног азијског модела развоја, осврнуо сам се и на њихов традиционални систем вредности. Погледајмо део текста из кога је колега Маџар закључио да сам одушевљен и да говорим ентузијастично о кинеским племенитим друштвеним вредностима. *Поред тога што су све источноазијске земље имале сличну стратегију економског развоја, брзом привредном успону погодовао је и њихов традиционални систем вредности чији се корени налазе у конфуцијанству, а кога карактерише трудољубивост, штедљивост, правичност, спремност на жртвовање, а нарочито изражен колективизам и хијерархијска структура друштва где постоји приоритет општих над индивидуалним интересима. Колективна свест о националном интересу и колективна спремност на жртвовање за његово остварење супротстављени су западном (протестантском) систему вредности у основу кога је премиса о неприкосновеним правима човека која не могу бити отуђена од појединца ни под којим условима, чак ни за остваривање било каквих виших општих интереса, например дугорочно одрживог високог привредног раста и животног стандарда, те социјалне стабилности. Из приоритета општих над индивидуалним интересима проистиче и принцип компромиса (неопходан како би се достигли виши општи циљеви), толерантност према разним облицима друштвеног уређења, уважавање алтернатива, потреба за експерименталисањем, схватање да за опстанак и општи напредак (нације, цивилизације) не треба робовати било којим идеолошким „измима“.*

Коментар. Наводећи смирено и рационално традиционални систем вредности азијских земаља које су имале успешну стратегију развоја, колега Маџар тврди да сам одушевљен и да говорим *ентузијастично* о кинеским племенитим друштвеним вредностима, те да заборављам *страховите свирепости извршене током Великог скока напред и током Културне револуције, кад су милиони невиних изгубили животе; и то је било учињено од стране истог (по Душанићу племенитог) кинеског народа.*

Шта на ово рећи? Када бих полемисао на начин како то чини колега Маџар рекао бих како је он одушевљен и да говори *ентузијастично* о америчким племенитим друштвеним вредностима, те да заборавља *страховите свирепости извршене над Индијанцима и црнцима, кад су милиони невиних изгубили животе; и то је било учињено од стране истог (по Маџару племенитог) америчког народа.* Али какве то везе има са економским успоном Кине или САД?

Четврто неслагање. И на крају, колега Маџар пише (стр. 326): *Само пар речи о војсци за коју сам током неких 15 година доказивао да би требало да се распусти и дефинитивно уклони на организован и хуман начин. И у овој ствари Душанић дели слабости и невичност табора коме припада... Изгледа да је професор Душанић спреман да га брани домаћа армија; као у једном популарном виџу, мој став је да ме не брани – хвала лепо. Кад би се декларисала као земља без армије, Србија би задобила поприличан престиж и међународно признање. Са неоспоривом духовитошћу Душанић цитира стару народну пословицу: они који не хране своју, храниће туђу војску; мој одговор је: ако*

ниједна од њих – наша или туђа – није од било какве користи, ниједна не треба да буде ни храњена.

*Коментар: No comment! Овде је све јасно и сваки додатни коментар је сувишан, а вероватно бих због њега био од неолиберала поново проглашен политички некоректним, као што су ме у своје време комунисти прогласили морално-политички неподобним.*²⁵⁸

На крају, желео бих да истакнем да сам захвалан колеги Мацару на јасно изнетом ставу (у његовом раду) да економска криза ипак постоји годинама, још увек траје и не назире јој се крај²⁵⁹ (*компоновани су и приме-*

²⁵⁸ Уместо коментара само неколико здраворазумских питања. Која се то неолиберална држава (САД, Велика Британија...), одрекла војске? Како то да САД, које проповедају и другима намећу неолиберализам, има највећи (незабележен до сада у светској историји) војни буџет – већи од војних буџета свих осталих земаља узетих заједно? По којим је то неолибералним аксиомима могуће да Пентагон (новцем из државног буџета) буде највећи послодавац на свету?

²⁵⁹ На једној од наших расправа у АЕН (јун 2011) на моју констатацију да је време најбољи судија, а пракса најбољи верификатор исправности различитих теоријских ставова, те чињеницу да је данас историјска пракса (колапс постсоцијалистичких привреда које су се у вођењу економске политике придржавале *Вашиingtonског консензуса*, а потом и светска економска криза) ставила тачку на теоријске спорове о неолиберализму, одговор је био да су неке од постсоцијалистичких земаља имале само мале пролазне потешкоће и да се брзо опорављају (колега Борис Беговић), да нема говора о било каквој, а поготово не о великој светској економској кризи, него се ту ради о уобичајеној рецесији (колега Бошко Мијатовић), те да је то безначајна епизода које се за годину-две нећемо ни сећати (као фијаска који смо имали с набавком вакцина за свињски грип – како је то лепо илустровала колегиница Даница Поповић).

(Видети: <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/neprolazna-vremena-samo-jedne-knjige.html?alphabet=l>)

њени познати пакети од по 7-8 хиљада милијарди долара, а очекивана краткорочна и брза побољшања су изостала, док за дужу перспективу ни до дан-данас није јасно да ли је, уз сва та допинговања привреде, осигуран поуздан излазак из кризе – стр. 98), те да неолиберализам ипак постоји²⁶⁰ (наводећи и разлоге због чега треба да се либерализам у својим савременим обогаћеним верзијама назове неолиберализмом – стр. 146). Надам се да због тога неће имати непријатности од стране сопственог идеолошког клана, пре свега, сарадника широко афирмисаног (како то тврди колега Маџар) истраживачког Центра за либерално-демократске студије – колегинице Данице Поповић, те колега Бошка Мијатовића и Бориса Беговића (сви су такође позвани на мартовску расправу у АЕН, али још нису доставили своје текстове).

* * *

Истичући да сам му заиста драг пријатељ (стр. 278) и да ме доживљава као драгу и многострано позитивну личност (стр. 228), колега Маџар са правом констатује: *са карактеристикама које нас професионално дефинишу и разграничавају, нас двојица смо толико удаљени да припадамо различитим галаксијама*

²⁶⁰ Колега Бошко Мијатовић ће на расправи у АЕН (видети: Зборник: *Глобална криза и економска наука*, март 2012) бити изричит: *Да изнесем своје мишљење о теми скупа: неолиберализам не постоји. Ради се о појму, односно етикети, коју су смислили противници либерализма. Он се користи као дисквалификација коју противници либерализма упућују не само радикалним либералима, већ и свим осталима, наглашавајући да под удар оптужбе о неолиберализму не потпадају данас само либерали, већ комплетна доминантна струја политичког и економског мишљења у свету.*

(стр.202), те кад је већ реч о укусима, проф. Душанић и ја „галактички“ смо удаљени (стр. 224).

Овде сам у потпуности сагласан са колегом Маџарем. Професионална разлика међу нама је логична имајући у виду да ми различито схватамо дисциплину којом се бавимо – економију – ја у њеном изворном значењу, а колега Маџар (и остали неолиберали) под економијом подразумевају оно што је у суштини хрематистика.

Подсетимо се да је назив *економија* у научну употребу увео Ксенофонт (430–354 године п.н.е), а који у преводу с грчког (*oikos* – кућа, *nomos* – закон) значи управљање домаћинством. Аристотел (384–322 године п. н. е.) је направио јасну поделу између економије и хрематистике (*chremata* – новац, имање, ствар, *nomos* – закон) која у преводу с грчког значи управљање новцем, тачније вештина стицања богатства. Увођењем новог термина Аристотел је желео да изврши разграничење неких видова делатности који се принципијално разликују од економије.

Економија представља делатност која је повезана са стварањем – производњом богатства (робе и услуга) усмерена на задовољавање животно неопходних људских потреба – и оријентисана на општедруштвено корисна решења у интересу већине грађана. С друге стране, хрематистика је повезана с прерасподелом богатства с циљем корпоративно-личног богаћења уже групе грађана и она се у древним временима називала лихварство, то јест зеленаштво. Аристотел је истицао да за људе који су пошли путем хрематистике згртање богатства постаје бесконачно и ту не постоје никакве границе. Он је у склоности неких људи ка згртању

богатства видео реалну опасност за друштво и упозоравао да хрематистика може довести до мутације целог друштва.

Нажалост, до те мутације је дошло. Мада је и у античко време поред економије (реална привредна делатност), постојала и хрематистика (шпекулативна делатност која је била споредан и безначајан део привреде), временом се шпекулативност претворила из периферне у основну карактеристику тржишта.²⁶¹ Данас имамо (пре свега, у најразвијенијим земљама Запада) модел шпекулативног или казино капитализма у којем долази до све веће доминације шпекулативне (виртуелне) над реалном привредом. Сада фактички постоје две паралелне привреде, једна – реална која ствара производе и услуге и друга – виртуелна која *ствара* новац берзанским шпекулацијама.²⁶²

Међутим, виртуелна не може да постоји без реалне привреде, јер она од ње живи, односно на њој управно и паразитира. Улагања у виртуалну привреду нису и не могу да буду мотори раста и не обезбеђују стабилан и дугорочно одржив економски раст јер се у њој не ствара нова него исисава вредности из реалне привреде. Тако богати финансијским шпекулацијама успевају да за себе приграбе већи део националног колача, иако се тим шпекулацијама истовремено не увећава тај колач.

²⁶¹ Џ. М. Кејнз је (у књизи: *Опишта теорија запослености, камате и новца*) упозоравао да шпекулације не подразумевају нужно велику штету ако су споредан и безначајан део привредне активности (ако остану *мехурићи на постојаном потоку предузетништва*), али су веома штетне када су предоминантне (*када подузетништво пос-таје мехурић у вртлогу шпекулација*).

²⁶² Видети детаљније у књизи: Јован Б. Душанић, *Економија постмодерне*, Београд, 2014.

Данас је и теоријски мајнстрим када се говори о савременој економији у суштини хрематистика, а не економија у њеном изворном значењу. Аристотел је у свом познатом делу *Политика* писао да се хрематистика често *прихвата као економија али она то није јер је хрематистика усмерена на експлоатацију и за њу ради лихварство које је, из познатих разлога, одвратно*. За економију је веома важан морал који влада у друштву.

Пошто су нам полазне позиције „галактички“ удаљене, како то пише колега Маџар, онда је логично да су нам такви и укуси. Тако на пример, колеги Маџару (часопис *Економске идеје и прака* број 9-10/13, страна 22) нема ништа против што су *примања појединаца у банкама (важи и за друге финансијске институције као што су фондови, осигуравајуће компаније, ревизорске куће...)* *басносовно велика јер су она неминовна и готово очигледна последица чињенице да добру банку не чине сви запослени него њено најуже управљачко језгро, често један једини човек. Пословни успех, па и сам опстанак банке зависи дословно од тога да ли ће моћи да се дочепа и задржи такве врхунске кадрове, те чаробњаке финансијских операција и врло крупних пратећих трансакција.*

Међутим, *чаробњаци финансијских операција имају басносовна примања, чак и када изостаје пословни успех и банка не опстане. Lehman Brothers је банкротирала 2008, а Ричард Фулд – први човек ове банке, зарадио је у 2007. години 500 милиона долара (колико износи укупан годишњи војни буџет Србије).*

Ричард Фулд
– чаробњак финансијских операција –

За разлику од колеге Маџара, сматрам да велике неједнакости у расподели, те велике концентрације богатства код уског слоја људи (у основном тексту – фуснота 12 – сам већ наводио податак да 85 најбогатијих људи на свету поседује богатства једнако оном које има и 3,5 милијарде најсиромашнијих људи – више од половине светског становништва) нису – не само морално него и економски – прихватљиви, јер нема дугорочно одрживог стабилног развоја друштва у којем преовлађују закони који нису засновани на моралу. То се односи и на економске законе који, на пример, омогућавају енормно богаћење уског круга најбогатијих и

истовремено беду масе људи који живе у условима недостојних човека.²⁶³

Колегу Маџара познајем још од мојих студентских дана (почетком 70-их година XX века) када је он био доцент на Економском факултету у Београду и предавао нам (макроекономско) планирање. Од тада ценим његову ерудицију и посвећеност послу. Касније смо се на разним стручним скуповима и ближе упознали и између нас је увек постојао једна лепа људска комуникација, мада нам се професионални погледи суштински разликују. Са великим интересовањем читам његове текстове у којима се може наћи доста једноставних и допадљивим идеја. Међутим, проблем је најчешће у томе што, како то пише колега Маџар, позивајући на *монументално дело једнако монументалног ствараоца Хајека*:²⁶⁴ *Основна идеја је једноставна иако је доказ*

²⁶³ Раније сам већ писао: *Мислим да је наша професионална, али пре свега и људска обавеза да на зло и неправду не пристајемо и с њима се не миримо, те да их непрестано разоткривамо и јавно огољавамо. Против зла и неправде треба се борити, не зато да би се они победили (увек ће их бити, у већој или мањој мери) него, пре свега, због тога да они не би победили човека у нама.* (Видети предговор у књизи: Јован Б. Душанић, *Критика неолиберализма и транзиције*, Загреб, 2013)

²⁶⁴ Последњих деценија наши мејнстрим економисти – неолиберали стално се позивају на *монументална дела два монументална ствараоца* – Карла Попера и Фридриха Хајека. Када сам био студент и нешто касније тадашњи мејнстрим економисти – комунисти су се такође позивали на *монументална дела два монументална ствараоца* – Карла Маркса и Фридриха Енгелса. Тако да је ево већ седам деценија наши мејнстрим економисти имају своја два идола Карла и Фридриха (раније Маркса и Енгелса, а сада Попера и Хајека) у чијим *монументалним делима* налазе беспоговорне одговоре на сва питања (или како пише колега Маџар – *најпоузданије и најекономичније начине разјашњавања*) и сви ми који

сложенији – и додао бих, по правилу, немогућ јер такве идеје су плод апстрактних конструкција које имају мало заједничког са реалним стањем ствари (заснивају се на пожељним претпоставкама, а не стварним чињеницама).

Мислим да смо у досадашњим расправама колега Маџар и ја јасно изложили своје позиције, остали при њима, а време (и можда неки будући објективни критичари) ће просуђивати ко је од нас био у праву.

* * *

Средином 2015. године, ако Бог да, пуним 65 година и после ове расправе планирам да престанем са активним учешћем на нашим традиционалним расправама у Академији економских наука и Научном друштву економиста. Желео бих да се интензивније посветим завршетку књиге коју сам раније започео, а која ће изискивати вишегодишњи рад.

У последњем допису (23.12.2014) колега Маџар нас је обавестио како је постигнут договор да наши радови (са ове расправе) буду објављен у часопису *Економске идеје и пракса*, те очекујем да овај мој рад буде објављен у целини – основни текст и овај *постскрипт*.

њихова идеје доводимо у сумњу смо људи *оскудног знања*. Узгред, Карл Попер је у младости био комуниста.

На нашим ранијим расправама у АЕН (2012) рекао сам (тада другим поводом и из сасвим других разлога) *да је неолиберализам, пре свега идеологија, као што је то био и комунизам. Због тога не треба да нас чуди да су многи садашњи најватренији неолиберали бивши комунисти или њихови биолошки потомци који су једноставно само језик једноумља прекодирали са комунистичких на неолибералне догме.*

P.S.

Колега Маџар је наставио, како он рече *мој обрачун с њима*, и у своме уводном реферату (*Гордијев чвор јавних предузећа у Србији – дрешити или сећи*) који је имао на научна конференција *Реструктурирање јавних предузећа у условима институционалних ограничења* која је одржана на Економском факултету у Београду 17. октобра 2015. године у организацији *Научног друштва економиста*, уместо критичких примедби на моје ставове ред је дошао на мога сина Арсенија,²⁶⁵ коме је посветио око 1/3 свога опширног (45 страна) уводног реферата.

После уводног дела текста који се односи на Арсенијеву књигу (преносимо га у наставку) колега Маџар је прешао на исцрпно образлагање неслагања са ставовима из књиге коју је Арсеније објавио још као студент.

„За још једно разматрање потенцијалних слабости и стварних дефеката државе и поновно доказивање да јој није место у непосредно производним и пословним активностима – кад већ има толико бројних и важних послова у другим доменима, и то таквима у којима је незаменљива – биће у најкраћем искоришћена једна допадљиво написана и веома јасна недавно објављена

²⁶⁵ Арсеније Ј. Душанић је рођен 05.08.1985. године у Бањалуци, Осмогодишњу школу и гимназију (по шест разреда) похађао је у Москви и Београду. Студирао је у Бечу, Буенос Ајресу, Хонгконгу, Мадриду и Лондону. У Бечу је стекао звање *Mag. der Social- und Wirtschaftswissenschaften (Volkswirtschaft)*, на *Wirtschaftsuniversität Wien*, а у Лондону на престижном LSE (London School of Economics and Political Science) звање *MSc in European Political Economy*. По завршетку студија непрекидно је запослен и ради од 2010. године у Бечу, од 2014. у Лондону, те од 2017. године у Женеви.

књига Арсенија Ј. Душанића (*Private and State Ownership in Oil and Gas Industry*, 2009).

Врлина те књиге је лепа комбинација примерне концизности и унеколико изненађујуће обухватности: у њој је на прегледан начин регистрован широк репертоар питања на којима се ломе супротстављене доктринарне парадигме и укрштају полемички интонирани ставови – они што нагињу интензивној (и екстензивној!) државној интервенцији у привреди и они који су против ње. Душанић је у основи, а и у изведбеним детаљима, бранитељ јавних предузећа и државне интервенције која им је функционално комплементарна; у тим својим ставовима он је, међутим, одмерен и довољно трезвен да сагледава и аргументацију која *није* на линији његових опредељења. Па ипак, његов уклон ка држави сасвим је видљив и јасно је да ни на који начин не би могао да се помири са духом у коме се пише овај текст нити са тврдњама које су у њему кроз досадашња разматрања резолутно артикулисане.

Душанић и ја припадамо различитим, доктринарно сукобљеним таборима, али његова јасна презентација промишљено састављеног и репрезентативног спектра питања на којима се укрштају супротстављени одговори чине ту књигу вредном и садржајно богатом. Она је атрактивна и за оне који њену основну оријентацију не прихватају. Погоотово се показује као атрактивна за онога који се страсно удубљује у образлагање супротстављених гледишта и то користи за преиспитивање и тестирање сопствених становишта. Стога ово што следи и неће бити нека отворена полемика са Душанићем него покушај да се искористи репертоар спорних, контроверзама премрежених питања, која је он

тако прегледно регистровао, настојање да се истакну и супротни ставови које он из разумљивих разлога није претерано наглашавао, те још једно упозорење да не би било исправно нека изолована искуства неодмерено генерализовати. Посебно су контраиндикована настојања да се нека стварно или привидно позитивна страна искуства са јавним предузећима покушавају примењивати на Србију, земљу са тако проблематичним предузећима у државном власништву, па и са једнако неуспешним јавним предузећима као нешто широм класификационом категоријом.

Душанић је поштен интелектуалац који не жели да прећути крупне и важне економске истине. С друге стране, кроз цео његов текст провејава велика склоност и готово страсна ангажованост у заговарању и одбрани јавних предузећа и њима припојеног државног власништва.”

ДИСИДЕНСТВО КАО ПРИРОДНО СТАЊЕ

*Сви ми дугујемо себе некој деци
будимо потомци – да би били преци!*
Брана Црнчевић

По завршетку округлог стола који је био посвећен неолиберализму (одржан 16.03.2012. године на Економском факултету у Београду у организацији Академије економских наука) многи од учесника су желели да ми изнесу своје утиске о полемици коју сам имао, те изразе чуђење због идеолошког етикетирања којем сам био изложен. Тада су ме неолиберали оквалификовали као *(нео)комунисту* који се налази *на крајње левој страни политичког спектра, тамо где се до пре две деценије налазио комунистички покрет*, те да сам *против капитализма и глобализације*. Многи од њих су тада први пут сазнали да сам средином 80-их година прошлог столећа од комуниста био јавно оптужен да

делујем са позиција грађанске деснице, те да сам против социјализма и самоуправљања. Тада су ми као отежавајућу околност комунисти ставили на душу и чињеницу да потичем из свештеничке и четничке породице.

Тако да би се могло рећи да је дисиденство за мене природно стање од како знам за себе. Нажалост, бурна времена која живимо на овим просторима не дозвољавају да се клатно историје мало умири и задржи у природном положају него стално иде из једног екстрема у други. Велика већина (из разноразних разлога) воли да је на страни званичне идеологије, па када је клатно на левом екстрему они који их не следе и остају у нормалном стању за њих су десничари, а касније постају левичари када се клатно званичне идеологије помери у десни екстрем.

Изгледа да ми је судбина наменила да се, по правилу, увек налазим у мањини, на што сам се потпуно привикао и то ми уопште не смета. То траје од мојих најранијих дана када сам одрастао у породици која је третирана као непријатељска тада владајућем комунистичком режиму, а уз то сам за време комплетног осмогодишњег школовања живео у једној босанској чаршији у којој је осим наше породице и још неколико породица просветних радника живео искључиво муслимански живаљ (са којим је наша породица гајила пријатељске односе и из тог периода носим најлепше успомене).

Ма колико то парадоксално звучало то ми је помогло да се унутрашње осећам потпуно слободним човеком. Веома рано сам у породици научио да не обраћам пажњу на владајуће „исправне“ ставове и да будем слободан од мишљења већине али неслободан од своје савести, те да пре свега размишљам како да ми савест буде чиста, а не како ме доживљава већина људи. Управо ми је слобода од

мишљења масе и неслобода од сопствене савести омогућила се увек осећам слободним човеком, чак и у затвору у који сам доспео средином 80-их година прошлог столећа.

Текст који следи нисам замислио као личну исповест, него као сведочанство о времену у коме смо живели. Прво ћу се кратко осврнути на чињеницу да потичем из свештеничке и четничке породице, што би требало да ме дисквалификује, мада ја никада нисам доживљавао то као нешто чега треба да се стидим. Напротив. Касније ћу се детаљније задржати на *случају бањалучких универзитетских професора* из 1985. године. У том делу ћу, после кратких напомена и коментара у фуснотама, наводити само званичне (пре свега, партијске) документе, те текстове објављене у средствима јавног информисања.

* * *

Наши Душанићи старином потичу из Старе Херцеговине, да би се касније, због турских зулума, одселили у Подриње, потом у Посавину и на крају се у XVIII веку наш предак поп Горан са породицом досељава у Прибинић, код Теслића – Република Српска, где сам се и ја родио. Данас у Прибинићу живи доста мојих Душанића, а школа у месту носи име најзначајнијег мештанина – Стевана К. Душанића (1866-1957) који је у Прибинићу био свештеник (протојереј-ставрофор) све до своје смрти.

Праунук попа Горана и деда проте Стевана – Гаврило-Гавро Л. Душанић средином XIX века добија две дозволе (*фермана*) од тадашњег турског султана

(Абдул Мецида I) за обнављање средњовековних манастирских цркава Липље и Ступље задужбине краља Драгутина, који је на нашим просторима владао (1282-1316) после предаје власти у Србији брату Милутину.

Отац проте Стевана и Гаврин син – прота (протојереј) Коста Г. Душанић (похађао Бањалучку богословију код Васе Пелагића) ће на темељима разрушеног манастира Липље обновити цркву и подићи цркву у Прибинићу (где је по народном предању био манастир Ступље). Прота Коста је један од истакнутих народних представника који су се крајем XIX и почетком XX века борили (и изборили) код аустроугарских власти за верско-просветну аутономију Срба у Босни и Херцеговини.

Оштро се супроставља отварању државне школе и на своме земљишту уз помоћ мештана изградио је Српску народну основну школу у којој је бесплатно прво радила школована српска учитељица Милева, супруга проте Стевана К. Душанића, пошто ове школе нису хтеле да финансирају аустроугарске власти, него су финансирале само државне школе (*која је имала за циљ не само да одвоји народ од његове цркве и вере, него још више, да у њему уништава и националну свест, правећи га кроз своје просветне раднике добрим држављанином велике Аустроугарске, истичући му такозвано „бошњаштво“, а све са циљем да га одвоји од српске народне целине, којој он припада ма где био и ма кога служио* – како је тада записано у породичном летопису).

Стеван К. Душанић ће после завршетка школовања у Бањалуци покушати да упише Рељевску богословију у Сарајеву, али му аустроугарске власти то не

дозвољавају него траже да упише Кадетски корпус у Сарајеву (*власт је настојала да младе из угледних породица школује за државне службенике који би касније радили у њиховом интересу, а угледне српске породице настојале су да своју децу школују за свештенике или учитеље како би могли да служе своме народу* – пише у породичном летопису). Не желећи да *постане швапски официр и служи окупатору* Стеван илегално прелази у Србију и уписује Београдску богословију, а аустроугарске власти га проглашавају војним бегунцем.

По завршетку богословије (по препоруци митрополита Михаила и ректора Фирмилијана) одлази на даље школовање у Русију код професора Антонија Храповицког (касније Митрополит кијевски, а после Октобарске револуције изабран је за првог старешину Руске цркве у емиграцији – Митрополита руске заграницне цркве, чије седиште је било у Сремским Карловцима) где је стекао научни степен кандидата богословских наука. Мада су му руске власти саветовале да са службом остане у Русији (поготово што му аустроугарске власти вероватно неће признати руску диплому) он се ипак одлучује за повратак у родни крај како би био од помоћи своме народу.

Знајући да је српска црква на територији БиХ без теолошких књига и бојећи се да ће аустроугарске власти под видом помоћи *потурити* унијатске књиге, он пре повратка из Русије моли Руски Синод да пошаље Сарајевској митрополији на поклон (преко руског посланства у Бечу) целу библиотеку најважнијих књига по списку који је сам сачинио на основу Синодскога каталога. Када је стигла та пошиљка на бази ње је основана Митрополијска библиотека у Сарајеву.

Са стеченим научним степеном кандидата богословских наука он се враћа у родни крај, а тада је (према подацима историчара Владимира Ћоровића наведеним у књизи *Босна и Херцеговина*) у целој БиХ постојало само 29 Срба који су имали факултетску диплому). Мада су свештенички кандидати били ослобођени да служе у војсци, аустроугарске власти му не признају дипломе стечене у Србији и Русији, те Стевана упућују на четворогодишње одслужење војног рока (две године редовни рок и две по казни што је пребегао у Србију).

Огромним ангажовањем митрополита Николаја Мандића (који је на крају, у вези са тим, писао лично цару Францу Јосифу) Стеван је у војсци одслужио „само“ две године, а касније су му признате и раније стечене дипломе. Тада му Митрополит Николај саопштава да намерава богословију из Раљева да пребаци у Сарајево, а да у Раљеву буде лавра у којој би се спремао подмладак за епископски позив после завршетка богословије, те да за старешину лавре постави Стевана.

Захваливши се Митрополиту на указаном повећењу он га замоли да га благослови за свештенички позив, како би у Прибинићу прво помагао, а касније и наследио свога оца Косту. У Прибинићу помаже оцу око завршетка изградње зграде Српске народне основне школе у којој ће, све до Другог светског рата, да предаје веронауку. У почетку, заједно са оцем служи као свештеник у своме родном месту Прибинићу, а после очеве смрти он ће до краја свога живота бити прота прибињски.

У Прибинићу (у коме поред већинског православног живља живи и десетак процената муслимана) после изградње православне цркве и школе, пред Први

светски рат, је подигнута и цамија *већином прилозима народа православне вере из Прибинића, на потицај православног свештеника Стевана Душанића, што је ретка појава верске трпељивости и међусобног верског сношаја и братства*, како то пише (у књизи *Из усорског краја и околине*) Петар Богуновић (који је био учитељ у Прибинићу где се родио и његов син Угљеша – познати српски архитекта).

Између два светска рата прота Стеван је био краљев сенатор (краљ је именовао половину чланова Сената). Када је умро бањалучки епископ Василије (Поповић), проти Стевану предлажу да се замонаши (непосредно пре тога је постао удовац) како би био изабран на упражњено епископско место. Захвалио се, рекавши *има бољих и достојнијих од мене*, предложивши да то буде Платон Јовановић, његов друг са студија богословије у Србији и Русији.

Прота Стеван у Прибинићу гради Српску народну читаоницу и књижницу, којој за почетак рада поклања велики број књига из своје приватне библиотеке (која је била највећа приватна библиотека на подручју од Бањалуке до Тузле). За Српску народну читаоницу и књижницу, поред књига из књижевности и историје, прота Стеван купује и литературу посвећену унапређењу села и пољопривреде, а на своме имању набавља и најновије пољопривредне алатке и уводи савремене методе рада што његови парохијани брзо усвајају. Организује мештане и помаже им да оснују сопствену земљорадничку задругу, те формира Соколско друштво и гради Дом соколске чете, такозвану Соколану.

У оба светска рата окупаторске власти га хапсе и интернирају (Првом у логор Арад, а у Другом светском

рату у логор Цапраг код Сиска). Када се после Другог светског рата враћа на своју парохију у Прибинићу, од стране новог комунистичког режима, прота Стеван ће све до своје смрти бити изложен разним врстама шиканирања.

Већ 1946. године прота Стеван бива осуђен од стране суда у Теслићу за кривично дело из Закона о државним матичним књигама, те кривична дела вређања органа државне власти и вређања и клеветања народне власти. У пресуди, између осталог, пише: *да је Стеван Душанић, православни свештеник из Прибинића, 80 година стар, удовац, писмен, непорочан, крив (1) што није ставио службеним лицима на њихов захтев матичне књиге на располагање у сврху закључивања истих (2) што је истом згодом службена лица називао полицајцима који су дошли напасти га, и уједно им говорио да су покварили народ давајући му гибиру и да народ сада неће да ради (3) што је истом згодом новоизабраном председнику Народног одбора Прибинића казао „Ви се искрвисте ко ће да буде председник, а ја вам кажем бежите од тога, ничија није до зоре горела“, чиме је хтео рећи да је народна власт празна.*

У разлозима (образложењу) пресуде, између осталог, пише: *Када су службена лица од оптуженог Душанића затражили матичне књиге на располагање, он је у великом узбуђењу рекао „Ево вам књиге и носите их, и усташе су их носиле“, а онда се успротивио говорећи им да он то неће дозволити док не добије наређење од својих (црквених) власти. Још је рекао да се данас иде за тим да се уништи српство и вера, пошто је на Велики петак дошао камион пун омладине у Приби-*

нић са црвеним барјаком и испред њега певали с тим да му пркосе из чега се види да се вера не поштује, будући да се пева на највећи дан жалости.

Поред судских прогона прота Стеван је био изложен сталној самовољи тадашњег режима. Тако на пример, он 1948. године пише жалбу Среском народном одбору Теслић због тога што су му одузете свиње у његовом одсуству када је он био на дужности у парохији. У одговору на његову жалбу пише да се његова молба одбија и додаје следеће: *Сумњамо да сте били симпатизер Народноослободилачког рата, обзиром да ни данас немамо никаквих резултата од Вас по линији Народног Фронта под чијом је заставом и вама засјала слобода. А на вашој молби не стоји Смрт фашизму – слобода народу, како би требало као патриота.*

На разне начине нови режим покушава да проту Стевана што више изолира од његових парохијана. Деца се у школи и физички кажњавају због тога што верски поздрављају и целивају руку проти Стевану, а мештани су и судски гоњени због тога што су били поносни на свога проту. Тако је Дане Ђурић осуђен на казну затвора од шест месеци што је у разговору у млину Триве Николића изјавио да њихов прота Стеван *има већу школу од друга Тита.*

На ту пресуду суду жалбу подноси срески јавни тужилац из Добоја, у којој пише: *Из разлога пресуде, не види се због чега је суд овако благу казну према оптуженом изрекао, изузев што се наводи, да су му узете олакшавајуће околности непорочност и обзир према породици, док од отежавајућих није ништа. Међутим, потребно је при одлучивању о казни било размотрити колика је друштвена опасност извршеног дела и оптуженог.*

женог као починиоца. Оптужени је пољопривредник и као такав не види борбу нашег вишег руководства за стварање боље будућности свима, па и њему самом. Него, иде још за тим да то руководство вређа без икаквог разлога. Како није редак случај чињења ових дела на овом срезу, то оваква казна неће постићи своје сврхе, на оптуженог, на друге учиниоце, као ни на оне који би намеравали или учинило овакво или слично кривично дело. Због тога предлажем да се нападнута пресуда преиначи и оптужени осуди у дужем трајању.

У Последњој жељи коју је написао 18.08.1956. године Смирени покајник – Стеван К. Душанић, прота, као и у писму које је упутио 19.10.1956. године Преосвећеном архиепископу бањалучко-бихаћком Василију (Костић), он изражава жељу да се у Бањалуци у знак захвалности српског народа подигне црква – манастир на Бањалучком пољу покрај извора Богославчева врела у име светих славјанских мученика Николаја Другог и његове породице Романов, који 1914. године ступише у рат, те у граду Јекатеринбургу дадоше своје мученичке животе за спас и слободу српског народа.

Син проте Стевана – Светозар Ст. Душанић више од 40 година (све до своје смрти 1990. године) био је управник Музеја српске православне цркве и професор на Богославском факултету у Београду, а унук Слободан Св. Душанић редовни професор Филозофског факултета (и први који је на Универзитету у Београду добио почасно звање – професор емеритус), те редовни члан Српске академије наука и уметности.

* * *

Крајем јуна 1941. године окупаторске власти су највиђеније Србе из нашег краја узели као таоце и сместили у теслићки затвор, како би их спречили да подигну устанак на – за Србе свети дан – Видовдан. Из Прибинића су као таоци били затворени прота Стеван Душанић, трговац Богдан Поповић и угледни домаћин Јован В. Душанић – мој деда по коме сам добио и име (пошто сам рођен на дан рођења св. Јована Крститеља, прота Стеван је на крштењу рекао и *да сам сам себи донео име*). Неколико дана после Видовдана сви су пуштени из затвора, а већ 10. јула у Прибинић стиже одред жандара са камонима којима је требало да се интернирају из Прибинића сва три видовданска таоца са породицама.

У центру места су живели прота Стеван и трговац Богдан, те су жандари прво њих одводили, али се томе прота Стеван вербално супростављао и око парохијског дома у Прибинићу окупио се велики број мештана који су били спремни да и физички спрече одвођење проте. После неколико часова веома *наелектрисане* атмосфере, када је претило да дође и до сукоба мештана и жандара, прота Стеван је апеловао на мештане да ништа не предузимају (*како не би пала невина крв јер ове окупаторске слуге немају милости и обзира ни према мени – 75-огодишњем старом свештенику*), те је камионима после породице трговца Богдана Поповића из Прибинића интернирана и породица проте Стевана Душанића.

Породица мога деде Јована, која је удаљена од центра Прибинића и окружена шумом Јаворова, се у међувремену организовала. Жандаре који су се приближавали кући многобројни чланови наше породице су дочекали пупцњавом из пушака (у ваздух) и дувањем у пиштаљке. Не долазећи до наше куће жандари су се вратили у Теслић и саопштили да је *Јаворова пуна наоружаних четника*. Како је то забележио

Бошко Петровић (у књизи: *Братоубилаштво и парадокси једног тешког времена*) био је то први (и једини) отпор интернацији на нашем подручју који су извели Душанићи и спасли се. Захваљујући добрим људима и храбрости својих синова Јован је избегао интернацију 1941. године и један од ретких угледника његова калибра остао са својим народом да се бори, мучи, пати, тугује и своје ближе оплакује којим је живот одузело безумље.

После тога мештани се у Прибинићу организују и формирају свој оружани одред за заштиту села. Ускоро се у месту појављују и комунистички емисари са стране (пре свега, Бањалуке) али су њихове намере биле брзо схваћене и они су били протерани из Прибинића. Касније се устаници из Прибинића повезују са устаницима из околиних места и ствара се слободна територија која је обухватала шири (када је граница била на рекама Сава, Усора, Врбања, Врбас) или ужи простор (граница на самом ободу Прибинића) зависно од тога како су то ратна збивања дозвољавала.

Од устаника из Прибинића формиран је четнички батаљон *Карађорђе* у коме су поред Срба били и муслимани (неки од тих муслимана су касније од комунистичких власти осуђени као четници на вишегодишњу робију). Била је то својеврсна локална војска која је била стално лоцирана у свом крају и штитила цивилно становништво од ратних страдања. Због тога у Прибинићу, све до доласка партизана 1945. године, скоро да није ни било погинулих.

Али послератне жртве биће огромне јер ће партизани доласком у Прибинић, по кратком поступку, ликвидирати више од стотину четника и њихових јатака. У писаној заоставштини проте Стевана, на једном месту, пише: *Не зна се ко је био гори за наше село, да ли Богдан Кевчија или Васо Каракаш. Они су заповедали јединицама које су „чистиле“*

терен од четника. Заробљене они нису слали на суд, већ су их на лицу места ликвидирали.

Једна од тих жртава био је и млађи брат деда Јована – Илија, кога је јединица Богдана Кевчије убила у јануару 1946. године на кућном прагу. Оптуживали су га да зна где се крију преостали четници и да им помаже да избегну њихове даноноћне потере. У то време у шуми се налазило још десетак младића, међу којима и мој отац Бранко. Он ће се комунистичким властима предати (31.10.1946) када заробљене нису одмах убијали него су им судили.

После убиства деда Илије нове власти су комплетну нашу породицу (која је бројала 40-ак чланова) интернирале у Посавину у – познато усташко место – Балеговац (касније преименовано у Ново Село). Власт је тврдила да ће тако онемогућити помоћ наше породице четницима који су се још увек крили. Поред тога, оптуживали су нашу породицу да је код себе крила и помогла да се пребаци у Србију један четник (Боро Симић из села Милошевац код Велике Плане). Боро је успео да побегне приликом бруталног убијања која су партизани вршили над четницима заробљеним недалеко од Прибинића приликом повлачења из Србије на Запад. Наша породица га је неколико месеци крила док није успела да га пребаци његовима у Србију.

Нису спомињали, мада су добро знали, да су наши годинама крили и једног партизана (Бранка Славуља из села Мала Руишка код Босанске Крупе) који је дочекао долазак партизана у Прибинић (1945) и са њима даље отишао ка родном крају. Наиме, наши чобани су 1942. године, у потрази за одлуталом стоком у шуми суседног села Чечава, пронашли у једном жбуну младића у партизанској униформи који је био у бесвесном стању (оболео од тифуса), који је заостао или

остављен од јединице Прве пролетерске бригаде, која је туда пролазила.

Тако наши бивају кажњавани што су од сигурне смрти сачували два млада живота (једног партизана – у ратно време када су у Прибинићу били само четници и једног четника – по окончању рата када је у Прибинићу била нова комунистичка власт), без обзира на велики ризик којем се изложила цела породица у та тешка ратна и поратна револуционарна времена.

У интернацији у Посавини наши проводе скоро целу 1946. годину. Тамо стварају и чврста пријатељства са српским породицама из места Доња Дубица. Деда Јован је склопио искрено пријатељство са својим вршњаком (рођени су исте, 1888. године) Марком Минићем – Солунцем, а оно ће после неколико година бити и формализовано јер су се њихова деца (а моји родитељи – Смиља и Бранко) касније венчали. Деда Марко је у Првом светском рату, као аустругарски војник, био мобилисан на руски фронт, али је он убрзо (на Свету Петку 1914. године) пребегао Русима који су му омогућили да се касније прикључи српској војсци у Грчкој и као солунски борац учествује у победоносном походу од Солуна, кроз Македонију и Србију, до свога родног места у Босни и Херцеговини.

Крајем 1946. власти дозвољавају нашој породици да се врати у Прибинић, али наредних година деда Јован бива неколико пута затваран због непристајања на колективизацију (Бошко Петровић, у већ навођеној књизи, пише: *Јован је био запланиран у Сељачку радну задругу, па ако он пристане „легао“ је и Прибинић и задруга је готова ствар*) и због неизвршавања (наметнутог нереално високог) обавезног откупа. Више пута је у затвору у Добоју данима држан у *подруму са водом до појаса*, како је деда говорио.

Деда Јован је био невероватно добронамеран, одмерен, смирен и у правом смислу срећан човек. Успео је да до краја живота сачува ведар дух, здраву памет, чист образ и дубоку и чврсту веру да добро, ипак на крају, побеђује зло. Истинска вера помогла му је да јасно разликује добро од зла и дала снагу да увек, без дилеме, врши избор у корист добра. Говорио је да стално треба имати у виду да ће се човек током свог овоземаљског живота сусретати са великим искушењима и тешкоћама, те да бивају и периоди животних узлета и великих радости, али увек треба имати трезвену главу и веру да ће добро на крају тријумфовати. Због тога је често понављао народну мудрост: *У добру се не занеси, а у злу се не понизи*. Ипак, сећам се да је најчешће говорио: *Добро чини и добру се надај* – и тако се понашао целог живота.

* * *

Случај бањалучких универзитетских професора започео је 11. децембра 1985. године акцијом Службе државне безбедности (СДБ) у Бањалуци. Тога дана, пред саму зору, извршени су претреси у становима колеге Миодрага Зеца и код мене. После вишечасовних темељних претреса станова, колега Зец и ја смо приведени на саслушања у просторије СДБ. Истога дана је у СДБ приведено и више лица (углавном професора и асистената са Економског факултета) који су требало да послуже као сведоци. После потписаних изјава сви су убрзо, током дана, пуштени кући, а колега Љубомир Золотић и ја (који нисмо пристали да потпишемо, унапред припремљене, изјаве) задржани смо у притвору до (послеподневних часова) 14.12.1985. године.²⁶⁶ Приликом претреса ста-

²⁶⁶ Коментар: У Решењу о притвору, писало је: *Постоји основана сумња да је ДУШАНИЋ ЈОВАН починио кривично дјело из члана 133/1 и 157 Кривичног закона СФРЈ. Обзиром да постоји бојазан*

нова колеги Миодрагу Зецу и мени су одузете путне исправе – пасоши. Пасош ћу поново добити у Београду после четири године чекања и много перипетија.²⁶⁷

* * *

„На вијест о покретању поступка за расвјетљавање и пресјецање непријатељске дјелатности тројице радника

од бјекства именованог и уништавања трагова кривичног дјела стекли су се услови за одређивање притвора.

У Кривичном закону СФРЈ наведени чланови гласе овако:

Члан 133/1: *Ко написом, летком, цртежом, говором или на други начин позива или подстиче на обарање власти радничке класе и радних људи, на противуставну промену социјалистичког самоуправног друштвеног уређења, на разбијање братства и јединства и равноправности народа и народности, на свргавање органа друштвеног самоуправљања и власти или њихових извршних органа, на отпор према одлукама надлежних органа власти и самоуправљања које су од значаја за заштиту и развој социјалистичких самоуправних односа, безбедности или одбране земље, или злонамерно и неистинито приказује друштвено политичке прилике у земљи, КАЗНИЋЕ СЕ ЗАТВОРОМ ОД ЈЕДНЕ ДО ДЕСЕТ ГОДИНА.*

Члан 157: *Ко изложи порузи Социјалистичку Федеративну Републику Југославију, њену заставу, грб или химну, њене највише органе или представнике тих органа, оружане снаге или врховног команданта КАЗНИЋЕ СЕ ЗАТВОРОМ ОД ТРИ МЕСЕЦА ДО ТРИ ГОДИНЕ.*

²⁶⁷ Коментар: У Решењу о одузимању пасоша писало је, између осталог, и следеће: *Одузима се путна исправа – пасош број НО 914309 од Душанић Јована са пребивалиштем Бања Лука, ул. Породице Млечник бр. 1. У поступку који је претходно доношењу овог рјешења утврђено је слиједеће чињенично стање: Заштита јавног поретка захтијева да се од именованог одузме путна исправа. С обзиром на такво утврђено чињенично стање, постоје законски разлози за одузимање путне исправе, па је стога ријешено као у диспозитиву*

Факултета одржан је 16.12.1985. године састана Комитета за ОНО и ДСЗ (општенародну одбрану и друштвену самозаштиту). На састанку је извршено упознавање чланова са новонасталом ситуацијом на Факултету, те скренута пажња на могуће посљедице по политичко-безбједносну ситуацију на Факултету.

По приспјећу информације СДБ Бањалука одржан је 07.01.1986. године поновни састанак Комитета за ОНО и ДСЗ Факултета на коме су чланови упознати са информацијом и вођен је разговор о потреби досљедне диференцијације студената и радника Факултета од дјеловања и понашања тројице поменутих радника.²⁶⁸

(Информација Предсједништва АК СК)

* * *

„Једанаестог децембра прошле године рано изјутра радници СДБ темељно су претресли станове бањалучких професора, затим су професоре привели на саслушање. Са Зецом се до касно у ноћ разговарало, изјутра је разговор настављен. Душанић је задржан у притвору три дана. Њиховим партијским организацијама је касније читана Информација СДБ²⁶⁹ (и њоме се касније уг-

²⁶⁸ Информација о провођењу диференцијације чланова Савеза комуниста (СК) коју је Предсједништво Акционе конференције СК Економског факултета упутило Општинском комитету СК (ОК) Бања Лука (у даљем тексту *Информација Предсједништва АК СК*).

²⁶⁹ Информација СДБ о пресецању непријатељске делатности тројице радника Економског факултета у Бањалуци: Душанић Јована, Зец Миодрага и Золотић Љубомира (у даљем тексту: *Информација*

лавном барата по сећању), из које произилази да су пуних седам година деловали с позиција српског национализма, грубо и дрско нападали личност друга Тита и других истакнутих руководилаца и томе слично.

Општински комитет СК наложио је основним организацијама СК (ОО СК) да испитају идејно-политичку одговорност ових наставника. Миодраг Зеџ је члан ОО СК Друге године, Јован Душанић Треће године, а Љубомир Золотић четврте године, У ОО СК на Факултету заједно седе студенти и наставници. Студенти су у већини.“

(Звонко Симић: *Суд партије*,
НИН, Београд, 22.06.1986)

* * *

„Националистичка иступања наведених наставника Економског факултета изражавана су тако што су они кроз своје дуже приватно дружење испољавали негативски став и неподштавали основне вриједности нашег социјалистичког самоуправног друштва, тековине НОБ-а (Народно-ослободилачке борбе) и социјалис-

СДБ) је од стране радника СДБ донета на партијске састанке, прочитана и одмах враћена у СДБ.

Коментар. Већина навода из Информације СДБ наћи ће се касније у Званичном саопштењу ОК СК, а неки ће бити изостављени, као на пример, да сам организовао и био на челу непријатељске тројке – такозване *београдске групе* (Душанић, Зеџ, Золотић), да потичем из свештеничке и четничке породице итд. С друге стране, у Информацији СДБ није било ни речи о томе да колега Миодраг Зеџ потиче из партизанске породице и да је само неколико месеци пре тога успешно завршио Партијску школу у Кумровцу (Титово родно место где је курсеве завршавала будућа партијска елита СК).

тичке револуције, братство, јединство и социјалистичко заједништво, те омаложавали личност и дјело друга Тита, доводећи у сумњу темељна уставна одређења.

Изражавали су забринутост над судбином српске нације, поготово интелектуалаца који су, по њиховом мишљењу у Социјалистичкој Републици БиХ прогоњени. Тврдили су да се четницима неоправдано приписују злочина, те да ће историја са веће временске дистанце тек то потврдити...

Др Душанић и мр Зеџ били су истомишљеници у погледу коментара на Устав из 1974. године, говорећи да је донијет под притиском хрватских националиста, да је њиме Србија ослабљена, распарчана и дезинтегрисана – у распаду, да ужа Србија нема никаквог утицаја на одлучивање на нивоу Федерације и да зато све више заостаје у развоју, указујући на потребу формирања Велике Србије у чији састав би ушла Црна Гора и већи дио БиХ.

У њиховим иступањима глорификована је и западна демократија и вишепартијски систем, те негирана демократија у нашем систему, истицана угроженост слободе говора и мисли у социјализму, који је по њиховом мишљењу синоним за сиротињу, у којем су људске слободе угрожене. Нападана је наша несврстана спољна политика којој су дани одбројани и слично.

Грубо су клеветали, нападали и вријеђали личност и дјело друга Тита наводећи претјерану раскош, трошење огромних средстава, задуживање земље, култ личности. За Предсједништво СФРЈ говорили су да је вијеће старца које ће због неспособности земљу довести до пропасти и рата.

Чињеница да су овако иступали млади, стручни и научни радници, који су се афирмисали управо у нашем самоуправном социјалистичком друштву, у вишенационалној средини, на релативно младој васпитно-образовној и научној институцији, још више добија на специфичној тежини.²⁷⁰

*(Званично саопштење ОК СК –
Општинског комитета СК Бања Лука)*

* * *

„Састанак Предсједништва Акционе конференције СК Економског факултета одржан је 10.01.1986. године, а основна тема расправе била је непријатељско дјеловање тројице чланова СК. Једнодушно је осуђено њихово дјеловање и указано је на потребу брзог и енергичног расчишћавања новонастале ситуације. Закључено је да се хитно одрже састанци Основних организација СК (ОО СК) и Актива радника СК Економског факултета, како би се сви чланови СК упознали са суштином њиховог дјеловања и подстакла диференцијација. Састанак Актива радника СК Економског факултета одржан је 13.01.1986. године, затим Друге ОО СК 15.01.1986. године, те састанак Треће и Четврте ОО СК 16.01.1986. године. На овим састанцима чланови СК упознати су са суштином њиховог непријатељског дјеловања. Оцјењено је да се њихово понашање коси са

²⁷⁰ *Коментар:* Званично саопштење ОК СК Бања Лука је, у целини или делимично, крајем маја 1986. године пренела скоро сва југословенска штампа (*Заговарали Велику Србију – Политика, Наставници кућног национализма – Ослобођење, Националисти за катедром – Новости*, итд).

идејним ликом члана СК и да се од њега треба диференцирати, те да се мора утврдити степен њихове идејно-политичке одговорности. Такође је констатовано да у њиховом јавном раду (настави, научно-истраживачком раду и слично) није примјећено непријатељско дјеловање. У циљу утврђивања идејно-политичке одговорности и изрицања мјера на ОО СК формирана су другарска вијећа.“

(Информација Предсједништва АК СК)

* * *

„На првом заједничком састанку сва три Другарска вијећа дате су одреднице за рад ових органа. Из садржајне дискусије о будућем раду издвајамо слиједеће:

а) другарска вијећа су основале ОО СК и она су одговорна за свој рад својим ОО СК којима и подносе извјештај,

б) другарска вијећа испитују степен одговорности члана своје партијске организације,

в) основ за рад другарских вијећа је Информација СДБ Бања Лука и она се не смије доводити у питање док се евентуално не докаже супротно,

г) при својој анализи другарско вијеће испитује само оне области дјеловања својих чланова које се наводе у Информацији СДБ,

д) другарско вијеће треба да има другарски однос према члану чија се одговорност испитује све док се или не потпуно увјери у његову кривицу, те да кроз оцјену његовог понашања да политички профил његове личности, оцјени његове поступке и евентуално предложи одговарајуће мјере,

ђ) неопходна је координација у раду сва три другарска вијећа као и координација између Општинског комитета СК и нашег Факултета,

е) пошто се ради о строго повјерљивим материјалима од чланова другарских вијећа се тражи строга партијска дисциплина – дискреција.“

(Из Извјештаја другарског вијећа Друге ОО СК)

* * *

„Другарско вијеће је одржало седам састанака, од чега су била два састанка у Општинском комитету СК Бања Лука, где смо разговарали о методолошким и формално-статутарним питањима рада. На првом састанку са Ј. Душанићем, предочили смо му још једном наводе који су садржани у Информацији СДБ, којима се његова дјелатност оквалификовала као непријатељска. Саопштили смо му да желимо разговарати о сваком наводу посебно, што би нам помогло да утврдимо околности које су погодиле таквом дјеловању. У току разговора, Јован Душанић је негирао тачност навода у цјелини, због чега није био могућ разговор о сваком наводу посебно.

На крају свога рада другарско вијеће, на основу Информације СДБ, разговора са Ј. Душанићем и члановима СК са Факултета и на основу закључака са састанака Треће ОО СК и Актива СК Економског факултета констатује слиједеће: да је Служба државне безбједности, пратећи дјеловање Јована Душанића од 1979 до 1985. године написала Информацију, која указује на његово дјеловање са позиција српског национализма и

грађанске деснице. Другарско вијеће полази од тога да је Информација тачна.

Врло вјероватно, да је Јован Душанић у разговору поједине изјаве саопштавао тако да су неком од слуша-лаца остављале призив да се ради о дјеловању са пози-ција које су стране темељним одређењима нашег друштва, из чега се извлачи закључак да је дошао у сукоб са идејно-политичком основом и статутарним принципима СК, те сходно члановима 22 и 23 Статута СК БиХ предлаже Трећој ОО СК Економског факултета да Јовану Душанићу изрекне мјеру идејно-политичке одговорности 5. степена, односно искључење из Савеза комуниста. “

(Из Извјештаја другарског вијећа Треће ООСК)

* * *

„После састанка Актива, у складу са Закључком Предсједништва Акционе конференције (АК СК) одржан је заједнички састанак Секретаријата ОО СК и другарских вијећа. Смисао састанка је био у оперативној припреми састанака ОО СК и процјени могућих појава и тенденција на самим састанцима.

Састанак Друге ОО СК Економског факултета на којој је повезан друг Миодраг Зец, одржан је 26.03.1986. године. У дуготрајној расправи друг Миодраг Зец испољио је висок степен самокритике, далеко већи од онога на Активу СК и у раду Другарског вијећа и писменој изјави коју је дао Другарском вијећу. Истина, у свом излагању покушао је да оспори тачност неких навода из Извјештаја другарског вијећа као и да неке своје изјаве

прикаже са другачијим намјерама, другом контексту и слично. Међутим, како је то касније оцјењено и на заједничком састанку Секретаријата ОО СК и Предсједништва АК СК, висок степен самокритичности, увиђање грешака и пропуста, чврста воља да се коригује у понашању, велика жеља да остане у Савезу комуниста и да се доказује у његовим редовима, те спремност да прихвати идејно-политичке санкције²⁷¹, пресудно је дјеловало на исход изјашњавања чланова СК о мјери идејно-политичке одговорности. У расправи је такође истицано да треба имати у виду поступност у изрицању мјера, обзиром да другу Миодрагу Зецу до сада није изрицана било која мјера. Све су то били разлози да већина чланова ОО СК на другој години студија буде за прихватање Извјештаја другарског вијећа уз преиначавање мјере идејно-политичке одговорности – искључење из чланства СК у опомену пред искључење.

Састанак Треће ОО СК Економског факултета на којој је повезан друг Јован Душанић, одржан је 27. марта 1986. године. После читања Информације Службе државне безбједности и Извјештаја другарског вијећа отворена је расправа. У свом дужем излагању друг Јован Душанић негирао је већину навода из Информације и Извештаја наводећи да су многи нетачни, неки чак смијешни, други другачије протумачени и слично. Исто тако, истицао је да против њега нема било каквих материјалних доказа, да Другарско вијеће није понудило чињенично стање што му је био задатак, затим да је

²⁷¹ Колега Миодраг Зец је на састанку Друге ОО СК сам предложио да му се изрекне казна опомена пред искључење из чланства СК.

цијела ствар резултат повређене сујете људи којима се он замјерио и да у свему има низ нелогичности. Такође је тврдио да је своју изјаву у Центру СДБ потписао под принудом, али је пристао да потпише рачунајући да ће са слободе успјети да докаже њену нетачност. У читавом свом излагању испољио је некритичност, што је било присутно и на Активу СК и у раду Другарског вијећа. Све је то утицало на отежано вођење диференцијације са њим у оквиру Организације СК у којој су претежно студенти којима он предаје. Његово иступање, како је то оцјењено и на заједничком састанку Секретаријата ОО СК и Предсједништва АК СК Факултета, оставило је јак утисак на студенте комунисте и довело до подјеле међу њима, затим до колебљивог става код једног дијела, те сумњи у Информацију и Извештај, а примјећено је и неозбиљно понашање²⁷² поједи-наца на што им је указано на самом састанку.

Све је то утицало на крајњи исход изјашњавања о Извјештају и приједлогу Другарског вијећа – уместо предложеног искључење из Савеза комуниста, без изрицања било које мјере идејно-политичке одговорности. На састанку су говорили у прилог Извјештаја другарског вијећа сви присутни наставници, али то није битније могло да промени став студената чланова СК. “

(Информација Предсједништва АК СК)

²⁷² *Коментар:* Није се радило о неозбиљном понашању студената. Напротив, веома озбиљно су у својим дискусијама истицали да не могу да схвате зашто је подигнута толика хајка против мене, а готово их запањује понашање мојих колега – њихових професора. Неаргументоване оптужбе својих професора на мој рачун, као и њихове апеле студентима да гласају за моје кажњавање, студенти су дочекивали гласним негодовањем.

* * *

„Састанци на којима је утврђивана њихова идејно-политичка одговорност, причају очевици, били су дуги и бурни.²⁷³ Студенти који чине већину међу комунистима на овој бањалучкој високошколској установи, одбијали су да поверују у непријатељске активности својих нас-тавника, тим пре што Душанић и Зеџ важе за убедљиво најбоље предаваче.²⁷⁴

И још сећање студената на притиске, плач пред друговима оних слабијих, изгубљен по неки идеал ... “

(Момчило Петровић, *Догодило се у Бања Гулагу*,
Младост, Београд, 16.06.1986)

²⁷³ *Коментар*: У време свих ових мучних дешавања на Факултету оно што ми је, ипак, остало у лепом и незаборавном сећању и што ми, као професору младих људи, представља огромну сатисфакцију, јесте одлучност да се боре против неправде и недвосмислена подршка коју сам добио од скоро свих мојих студената. Студенти су се тако понели и поред чињенице да су претходно многи позивани, од стране партијских функционера са Факултета и из Општинског комитета, и тада су им обећаване разне привилегије уколико буду дискутовали против мене, а на самом партијском састанку им је прећено санкцијама уколико буду на мојој страни. Састанак ОО СК је трајао изузетно дуго јер је дискутовало веома много студената и ни један од њих није подржао моје кажњавање. Од десетине студената који су дискутовали најубедљивије дискусије су имале Весна Марић (сада, удата Алексић, је редовни професор на Економском факултету у Бањалуци) и Амела Велагић.

²⁷⁴ На Универзитету у Бањалуци студенти су редовно сваке школске године оцењивали своје професоре. Од стране студената Економског факултета свако године сам био један од три најбоље оцењена професора, а више пута (као и код последњег оцењивања пре мога хапшења) и најбоље оцењен.

* * *

„Поводом оваквог исхода диференцијације чланова СК на другој и трећој години студија заказан је састанак Предсједништва АК СК за 01.04.1986. године. Састанку су присуствовали и чланови секретаријата обе ОО СК. Оцјењено је, како је већ наведено, да је до преиначења предложене мјере на Другој ОО СК дошло под утицајем самокритичности, чврстој вољи и борби друга Миодрага Зеца да остане у СК, затим под утицајем његовог увиђања грешака, спремности на кориговање у понашању и прихватања одговорности за грешке пред ОО СК, те под утицајем поступности у изрицању мјера.

По оцјени Пресједништва и Секретаријата Треће ОО СК, до поделе чланства ОО СК дошло је због несамокритичности друга Јована Душанића, његовог негирања навода, поступка утврђивања његове идејно-политичке одговорности, инсистирању на материјалним доказима и слично. Својим понашањем у великој мјери допринио је стварању сумње у Информацију СДБ, Извјештај другарског вијећа, те стварању представе да му се без материјалних доказа не може изрећи ни мјера идејно-политичке одговорности.

Због подјеле око крупног идеолошког питања, те због сумње код једног доброг дијела чланова у чињенице који су поуздана основа за утврђивање и изрицање мјера идејно-политичке одговорности Предсједништво АК закључило је да постоје основе за обнављање састанка на Трећој ОО СК. Закључено је да се мора повести одлучна диференцијација и са онима који се солидаришу са другом Душанићем. У том циљу пре-

цизирано је да би се чланови СК морали недвосмислено изјаснити да ли доводе у сумњу основаност Информације СДБ, Извјештај другарског вијећа и да ли сматрају да је понашање друга Душанића приказано у Информацији и Извјештају спојиво са ликом члана СК и са чланством у СК. О обнављању састанка на Трећој ОО СК обављене су и консултације у Општинском комитету СК.²⁷⁵

Састанак Треће ОО СК заказан је за 08.04.1986. године. О одржавању састанка друг Душанић Јован обавештен је

²⁷⁵ *Коментар:* Драган Давидовић, тада запослен у Институту за историју, успео је да (преко свога пријатеља који је био близак са тадашњим секретаром Предсједништва ОО СК) сазнаје о намерама ОК СК и о томе ме благовремено обавештава. Од њега сам сазнао да ОК СК инсистира да се обнови расправа на Трећој ОО СК о моме непријатељском деловању. Пошто су били свесни да студенти неће хтети да гласају за моје кажњавање, одлучили су да од студената захтевају да се недвосмислено изјасне да ли доводе у сумњу основаност Информације СДБ, Извјештај другарског вијећа и да ли сматрају да је понашање друга Душанића приказано у Информацији и Извјештају спојиво са ликом члана СК и са чланством у СК. Да студенте не бих доводио у ситуацију да ризикују да и они буду предмет прогањања кроз које ја пролазим (јер је закључено да се мора повести одлучна диференцијација и са онима који се солидарису са другом Душанићем), пре одржавања поновног састанка Треће ОО СК, самовољно сам иступио из чланства СК.

Да ми олакша ситуацију самоиницијативно се, у то време, ангажовао и професор Уставног права Правног факултета у Бањалуци Мићо Царевић (носилац Партизанске споменице 1941. и два Ордена за храброст). Неколико пута је био у Сарајеву покушавајући да чланове Предсједништва Централног комитета СК БиХ (према незваничним информацијама они су покренули, координирали и усмеравали активности на случају бањалучких универзитетских професора) убеди да одустану од монтираног политичког процеса на Економском факултету у Бањалуци.

раније. Пред почетак састанка он је секретару ОО СК упутио писмену изјаву којом са даном 07.04.1986. године иступа из СК по личној жељи. Изјава је написана са доста цинизма и ироничног става према поступку утврђивања његове идејно-политичке одговорности. “

(Информација Председништва АК СК)

* * *

„Секретар Треће ОО СК обавестио ме је 07.04.1986. године да је за 08.04.1986. заказан нови састанак ОО СК. Такође ме је обавестио да не постоје неки нови моменти и чињенице које би се могле презентовати ОО СК. Имајући горе наведено у виду, а сећајући се тока претходног састанка ОО СК, сматрао сам својом људском обавезом да студенте поштедим нових непријатности. Због тога сам истога дана (07.04.1986) препорученом поштом послао Изјаву ОО СК и обавестио је да у складу са чланом 25 Статута СК БиХ (који у целости гласи: *Члан може по својој вољи иступити из СК*), са даном 07.04.1986. године иступам из СК. Један примерак те Изјаве уручио сам секретару непосредно пред почетак састанка, а исту сам прочитао на самом почетку. Будући да је наведена изјава од стране Председништва АК СК званично оквалификована као *цинична и иронична*, наводим је у целини.

„Данас (07.04.1986) сам обавештен да је за сутра заказан састанак Треће ОО СК, а у вези са поновним разматрањем извештаја Другарског већа. У вези са тим изјављујем следеће:

1. На Факултету је у вези са овим „случајем“ створена атмосфера која тешко погађа не само мене, него и колеге са којима радим, а нарочито студенте.

2. Другарско веће предложило је ОО СК да ми изрекне најтежу меру идејно-политичке одговорности петог степена, односно искључење из СК, мада није утврдила чињенично стање које би говорило о мојој одговорности као члана СК.

3. На састанку Актива радника СК Економског факултета одржаном 20.03.1986. године подржан је предлог другарског већа уз следећи закључак: *Једногласно је закључено да Јован Душанић, Миодраг Зеџ и Љубомир Золотић нису у својим јавним иступањима (рад у настави, органима управљања и научноистраживачки рад) деловали са националистичких позиција нити појединачно нити као група.*

4. Дана 27.03.1986. године на састанку Треће ОО СК, на коме је разматран Извештај другарског већа, чланови СК су били опомињани да ће, уколико не буду гласали за предлог Другарског већа, и они бити проглашени националистима. Њихово евентуално гласање против предлога другарског већа проглашавано је повредом принципа демократског централизма (пошто је одлука већ донета од стране виших органа СК – Председништва Централног комитета СК БиХ, Председништва Општинско комитета СК Бањалука, Председништва Акционе конференције СК Економског факултета), те да ће због тога бити искључени из СК. Уколико ОО СК не прихвати предлог другарског већа прети јој распуштање, а поново ће у СК бити примљени само они који су се изјаснили за предлог другарског већа. После вишечасовне расправе чланови ОО СК су појединачно прозивани да гласају како би се могло евиден-

тирати како се ко изјаснио. И поред свега тога већина чланова ОО СК изјаснило се против предлога другарског већа.

У жељи да допринесем смиривању ситуације (која би омогућила Факултету да се врати у нормално стање, а студентима да се посвете студирању и спремању испита), те да чланове ОО СК (пре свега, студенте) сачувам од даљих моралних ломова, обавештавам вас да са данашњим даном (07.04.1986), а у складу са чланом 25 Статута СК БиХ иступам из СК.“

(Јован Б. Душанић, *О једном „искључењу“*,
НИН, Београд, 15.06.1986)

* * *

„На 9. сједници Предсједништва Општинског комитета СК, одржане 24.04.1986. године обављена је расправа о Информацији о провођењу диференцијације чланова СК поводом непријатељског дјеловања Душанић Јована, Зеџ Миодрага и Золотић Љубомира, радника Економског факултета у Бањалуци.

Разматрајући ток активности на сједници Предсједништва ОК СК констатовано је, да је иста требала бити вођена брже и енергичније. Затим, с обзиром на карактер и квалификације испољених активности – са националистичких позиција, напад на основне вриједности нашег социјалистичког самоуправног друштва, тековине НОБ-а и социјалистичке револуције, личност и дјело друга Тита, идејно-политичке мјере које су ОО СК изрекле наведеним члановима нису адекватне нити примјерене наведеним дјелима.

У вези с тим, Предсједништво ОК СК констатовало је да је кроз укупно вођење ове активности у ОО СК испо-

љена колебљивост и опортунизам, посебно код чланова Савеза комуниста из реда студената, који чине већину укупног чланства ових ОО СК.

Предсједништво се определило да Општинском комитету СК предложи да обави расправу о наведеним информацијама и формира Другарско вијеће, које ће наставити активности на испитивању околности и утврђивању чињеничног стања, те ОК СК предложи да изрекне одговарајуће идејно-политичке мјере наведеним члановима.

Поред наведеног, посебно је указано на одговорност чланова СК у пословодству и самоуправним органима Економског факултета у смислу њихове одговорности приликом процењивања могућности даљег радног ангажовања ових наставника на Факултету.“

*(Резиме расправе коју је Предсједништво
ОК СК Бањалука упутила 25.04.1986. године
Предсједништву АК СК Економског факултета)*

* * *

Расправљајући данас, на редовној сједници Општинског одбора Савез удружења бораца Народно-ослободилачког рата (ОО СУБНОР-а) Бањалука о изреченим идејно-политичким мјерама тројици професора Економског факултета у Бањалуци, закључено је да је Општински комитет СК Бањалука правилно поступио при изрицању идејно-политичких мјера, али да се на томе не смије остати.

Наиме ОО СУБНОР-а сматра да се против др Јована Душанича и мр Миодрага Зеца покрене и кривични поступак, јер су се дјелујући са позиција

српског национализма огријешили о закон, па ратници сматрају да то не смије проћи некажњено.

Расправљајући о кажњавању тројице научних радника, др Јована Душанића, мр Миодрага Зеца, који су искључени из СКЈ, те мр Љубомира Золотића, кажњеног посљедњом опоменом (који је проглашен небудним опортунистом), борци истичу да се у оваквим случајевима мора брже и ефикасније дјеловати, да појаве ваља пресијецати у коријену и да је неприхватљиво да су такви људи толико дуго дјеловали с позиције српског национализма. Све ове појаве, истичу ратници, супротне су традицијама наше револуције, насрћу на братство-јединство, једну од темељних одредница наше револуције

(Ј. С., *Националисте пред суд*
Глас, Бања Лука, 25.06.1986)

* * *

„Обавјештавамо вас да је Предсједништво АК СК Економског факултета заузело став да, с обзиром на природу идејних застрањивања због којих се води поступак утврђивања идејно-политичке одговорности Душанић Јована, Зеца Миодрага и Золотић Љубомира, треба покренути поступак, што овим путем и чинимо, за оцјену могућности њиховог даљег опстанка у настави.“²⁷⁶

²⁷⁶ *Коментар*: На седници Савета Економског факултета, одржаној 08.05.1986. године донета је одлука да се покрене поступак за оцјену извршавања дужности наставника и сарадника др Јована Душанића, мр Миодрага Зеца и мр Љубомира Золотића и именована је Комисија са задатком да утврди чињенице да ли наставник извршава дужност у складу са важећим прописима.

*(Допис од 28.04.1986. Председништва АК СК
Економског факултета упућен
пословодству и самоуправним органима Факултета)*

* * *

„Научно-наставно веће (ННВ) предложило је Савету да др Душанића и мр Зеца искључи из наставе на Факултету. За овакву одлуку ННВ гласало је 18 од 23 члана у случају Душанића, а 17 када се гласало о мр Зецу.²⁷⁷

За 20.06.1986. године била је заказана седница Савета на коју је дошла већина делегата. Иначе Савет има двадесет једног члана – по седам делегата из редова запослених на Факултету, затим из редова студената, те друштвено-политичке заједнице. Пре ове седнице одржани су Зборови студената друге, треће и четврте године на којима су студенти једногласно били против предлога ННВ о искључењу својих професора из наставе. Студенти су, као и на састанцима Основне организације СК, били пун хвале

Комисија је предложила да колега Миодраг Зец и ја будемо искључени из наставног процеса на Факултету. Овај предлог разматран је на Научно-наставном већу (ННВ) и Зборовима студената, те на Савету Факултета.

²⁷⁷ О атмосфери која је владала на седници ННВ говори и чињеница да је колега М. Зец, како ми је касније рекао, био толико збуњен (што му није баш својствено) да је гласао за моје искључење из наставе. Отуда и разлика од једног гласа приликом гласања. На седници ННВ дискутовали су и гласали против нашег искључења сва три студента-члана ННВ, те колеге Милорад Каралић (наставник физичког васпитања и освојач златне медаље у рукомету са Олимпијских игара) и Ратко Краварушић (асистент математике). Против искључења колеге Миодрага Зеца сам и ја гласао.

за радне и моралне квалитете својих професора истичући да они никада у раду са њима нису показивали националистичко опредељење. Са таквим ставом њихови делегати су и дошли на седницу Савета.“

*(А. Козомара, Студенти против искључења,
Новости, Београд, 27.06.1986)*

* * *

„Нова седница Савета била је заказана за 25. јун, али пре него што је и требало да буде одржана по други пут је отказана (иако је био надполовичан број делегата Савета).²⁷⁸

На наредној седници Савета поред одлуке о евентуалном искључењу двојице професора делегати ће се изјашњавати и о новом декану Економског факултета. Досадашњи декан др Иван Марковић, изабран прошле године, поднео је неопозиву оставку на ову дужност.“²⁷⁹

²⁷⁸ *Коментар:* И пре седнице Савета знало се да су за искључење из наставног процеса колеге Зеца и мене свих седам чланова Савета представника друштвене заједнице (партијски функционери), а против свих седам чланова Савета представника студената. Од седам чланова Савета из редова запослених на Факултету четири наставника су била за, а три асистента против искључења. Пошто се одлуке на Савету доносе већином од укупног броја (најмање једанаест) чланова, недолазак на седницу Савета само једног члана из редова наставника или представника друштвене заједнице значи да се одлука о искључењу не може донети. То је и разлог одлагања седнице Савета до момента када је обезбеђено (у трећем покушају) комплетно присуство чланова Савета – представника друштвене заједнице и наставника Факултета

²⁷⁹ *Коментар:* Пре оставке колеге Ивана Марковића, одмах после мога притварања, са места председника Председништва АК СК

(Кворум био, али ...
Новости, Београд, 03.07.1986)

* * *

„Није, у свему овоме, незанимљив податак да Савјет бањалучког Економског факултета, који је требало да одлучи о „судбини“ тројице наставника, два пута узастопно нема кворум. Отуда мало је вјероватно да је рјешење – у очекивању кворума.“

(Јован Бабић, *Гријех или грешка*,
Данас, Загреб, 01.07.1986)

* * *

Економског факултета повукао се колега Крстан Малешевић. Поред тога, они су, у то време, учинили још по један изузетан гест. Наиме, у време када су ме 11.12.1985. године одвели од куће моја породица није могла да добије информацију где се налазим и у каквом сам стању. Мени није било омогућено да се јавим породици и имам контакт са било ким (адвокатом, пријатељима), осим инспектора СДБ, затворских чувара и (три) осуђеника из моје затворске ћелије. Колега Крстан Малешевић (који је био и члан руководства ОК СК) је 13. децембра телефонирао мојој супрузи и обавестио је да сам притворен, те да је уверен да се ради о неспоразуму, да се много не брине и да се нада да ћу ускоро бити ослобођен. Исте вечери супруга колеге Ивана Марковића је дошла у посету мојој супрузи мада су се до тада једва и познавале. Нешто касније колеге Иван Марковић и Крстан Малешевић ће такође бити присиљени да напусте Бањалуку. Иван Марковић ће пензију дочекати као професор Економског факултета у Ријеци, а Крстан Малешевић као професор Економског факултета у Београду.

„Уважавајући извештај комисије за утврђивање чињеница и мишљење Научно-наставног већа, чланови Савета Економског факултета на јучерашњој затвореној седници већином гласова донели су одлуку да се др Јован Душанић и мр Миодраг Зеџ искључе из научно-наставног процеса због националистичких иступања.

Интересантно је да су чланови Савета, пре почетка јучерашње седнице, одлучили да приликом доношења ових одлука не буду присутни новинари.

Према првим сазнањима, студенти су и овом приликом, као и на седници Научно-наставног већа, били против искључења Душанића и Зеџа.“

(Душанић и Зеџ искључени из наставе,
Политика, Београд, 08.07.1986)

* * *

„Зоран Калинић, секретар Председништва Општинског комитета СК у Бањалуци, каже тим поводом: *Питали смо их, нико их из СДБ није тукао.*²⁸⁰ *А докле је ишло то не-*

²⁸⁰ *Коментар:* Истина нико нас није тукао, али смо колега Љубомир Золотић и ја били малтретирани од стране инспектора СДБ. Колеги Љ. Золотићу било је наређено, у просторијама СДБ, да се окрене према зиду са рукама подигнутим у вис. Иза његових леђа инспектори СДБ су на њега викали и претили му да ће га (уколико не потпише унапред припремљену изјаву) премлатити и на крају ликвидирати. Други су предлагали да га одмах ликвидирају. Све то је било праћено ударањем пендрецима по столу иза његових леђа и репетирањем и стављањем пиштоља на потиљак главе колеге Љ. Золотића. Мене су непрекидно испитивали у просторијама СДБ и то је трајало 16-18 часова сваког дана, а онда се ме пребацивали на спавање у затвор „*Туњице*“ у хелију у којој

поверење, када је Душанић одбијао да једе, та три дана. Тражио је само млеко у тетрапаку да му нешто не би ставио унутра!

Зоран Калинић прихвата да су „обављене консултације“ са Невенком Селимовић, чланом Председништва ЦК СК БиХ,²⁸¹ али да „никакав притисак није био у питању – таман посла“.

су били робијаши осуђени на вишегодишње казне затвора и полицијски провокатори. За мене је био „резервисан“ кревет испод разбијеног прозора наше затворске ћелије, а температура се тих децембарских ноћи спуштала до минус десет. О малтретирањима које сам имао приликом испитивања у просторијама СДБ детаљније ћу писати у једној од наредних фуснота.

²⁸¹ *Коментар:* На седницама ОК СК Бања Лука присуствовали су као „појачање“, када се расправљало о нашем случају, испред ЦК СК БиХ неколико њених чланова, а увек су били присутни чланови Председништва ЦК СК БиХ: Невенка Селимовић и народни херој Руди Колак, који је био и члан ЦК СК Југославије (кадар из БиХ). У јесен 2009. године колега Крстан Малешевић ми је, после прочитаног овог текста, послао писмо (из Аустрије где сада живи) електронском поштом у коме је, између осталог написао: *Прочитао сам и текст о твојим мукама у време тзв. случаја бањалучких универзитетских професора. Мислим да је добро да си све ово преточио на папир и то на начин да „сами документи о себи говоре“.* За сваког будућег читаоца то је најверодостојније. Иако овај текст свакако по неким својим карактеристикама превазилази (у методолошком смислу) тзв. документациону основу, он говори у најширем смислу о стању духа тог времена. Као живи учесник тог времена и догађања у вези са овим „случајем“ могу потврдити истинитост навода и аутентичност докумената. Иако ми је помало непријатно да говорим о себи у том времену, истине ради, ипак ћу ти поменути још две информације, до којих ти, чини ми се, тада ниси могао доћи. Једна се односи на прву седницу Комитета за ОНО и ДСЗ Факултета, где сам ја први изговорио реченицу, коју су касније многи, посебно студенти тако често понављали: Наводи из Информације СДБ се не могу прихватити, јер не наводе релевантне доказе. Овде нису у питању чистачи улица, већ интелектуалци, чији се јавни рад може просуђивати само по ономе што пишу у својим текстовима и јавно говоре студентима,

На питање зашто је Комитет „прескочио“ мишљење ОО СК поменутих професора, Зоран Калинић каже: *И из званичног саопштења је јасно да су се ОО СК незрело сусреле са национализмом. Испитујемо и одговорност комуниста који су сведочили у СДБ, а никад на својим ОО СК нису указивали на њихов национализам, који је по мишљењу Комитета ипак постојао.*

А на састанцима, који су се тих дана један за другим низали на Економском факултету, изражена је једнодушна процена да тројица професора „озлоглашени националисти“ нису ништа друго до „изузетно омиљени и стручни наставници.“

(Светлана Прлина, *Рашиомон на Врбасу*,
Новости 8, Београд, 19.06.1986)

* * *

односно некој другој јавности. Ни из једног од ова два извора нису навођени никакви докази против ових људи. Друга се односи на седницу Општинског комитета СК, где сам имао више пута прилику и потребу да говорим, увек оспоравајући аргументе из Информације. Тада сам се и сукобио са присутним чланом Централног комитета Савеза комуниста Југославије Руди Колаком, који ми је отворено рекао да је и онај који брани националисте и сам националиста. Наравно, узврати сам питањем: а где су докази да су ови људи националисти? Неколико чланова ОК СК је подржало мене, али већина не! Од мене се најмање очекивало такво понашање, будући да сам и сам био члан ОК СК. Чак су ме плашили да ћу и ја бити ухатиен због таквог држања! Али у животу сам се увек руководио одређеним моралним принципима и ни по коју цену нисам био спреман да пређем доњу црвену линију. То сам покушао и у рату (90-их) и за то платио одговарајућу цену. Али не кајем се.

„У југословенској јавности је путем саопштења ОК СК, односно и писањем овим поводом у неким јавним гласилима, потом, Бања Лука представљена са апсурдном тезом као град у коме „полиција“ жури интелектуалце. Крајњи производ ове акције на самом Факултету, међутим, огледа се у „крајњој подељености“ – студенти и део професора на једној, а остали професори на другој страни.

Новинарима, иако су то тражили, није допуштено да присуствују партијским расправама о овом случају, него им је као својеврстан израз поверења дато званично саопштење у коме није било ни ријечи о, на примјер, првим сазнањима радне групе. Наиме, чланови овог тијела имали су утисак и покушали да докажу да се у случају Економског факултета ради о тзв. „темпираном национализму“, односно о ситуацији када се одређени проблеми не могу ријешити па се потури национализам.²⁸²

²⁸² *Коментар:* Прави разлози овог монтираног процеса нису познати и њима се мало ко и од новинара бавио. Сем назнака у овом тексту, своју претпоставку су изнели новинар *НИН*-а Звонко Симић и новинар *Младост*-и Момчило Петровић (у раније навођеним текстовима) који су по два дана провели у Бањалуци, са многим разговарали и, између осталог, написали:

У једном трактату о антисемитизму Хана Арент написала је да ништа не изазива толику завист, ништа толико не провоцира агресивност околине као богатство без власти. Да ли се то односи и на интелектуално богатство? И да ли та луцидна мисао може помоћи да се разуме „случај бањалучких универзитетских професора? (Звонко Симић)

О кривици три бањалучка професора тешко је разговарати, јер доказа нема, или јавности нису предочене. Професори Душанић и Зеџ важе за најбоље предаваче (студенти им стално дају највише оцјене у редовним оцењивањима рада професора на Економском факултету, иако је код њих најнижа пролазност на испитима) и већ су афирмисани као стручњаци у целој Југославији. Њихово залагање за поштовање критеријума за избор у научна звања

Исто тако провијава утисак, да је на основу „накнадних“ радњи дошло до изјаве Душанића, који никог није оптужио већ „карактерно“ изнио своје мишљење. Између осталог, и о томе да се слаже са Ћуретићем и његовом књигом, да се по Босни непотребно јуре интелектуалци због свог мишљења, као и да се о улози четника у минулом рату нетачно учи у школама, и слично.

Душанић потом тражи сагласност да замјени стан, што добија, иако нема десетогодишње станарско право, и на крају, последњу сједницу Савета факултета претвара у расправу о Служби државне безбједности.

Очигледно да је највећи „корист“, за сада, од беспотребног увлачења СДБ у овај случај имао Душанић, коме је ово, изгледа, била оскосница у свим расправама. На крају, ипак, остаје утисак да је погрешно пренаглашавање улоге СДБ оставило привид у јавности, али и међу студентима, да „полиција“ жури интелектуалце, што није тачно, а „јесте“ само по Душанићу.“

(Душан Кецман, *Свједочење и чињенице*,
Глас, Бања Лука, 19-20.07.1986)

* * *

У вашем листу је (19-20.07.1986) објављен текст Д. Кецмана под насловом *Свједочење и чињенице*, а који, (како у наднаслову пише) представља *Прилог анатомији случаја професора Економског факултета у Бањалуци*. Због пресељења у Београд са закашњењем сам про-

лако је могло да их доведе у сукоб са средином, коју су већ напустила два стручњака, иначе бивша декана овог Факултета. Из истих разлога кажу у Бањалуци. (Момчило Петровић)

читао тај текст и желео бих да се осврнем на неколико „чињеница“ које се у њему наводе.

Ваш новинар већ у поднаслову текста истиче следеће: *Непотребно увлачење Службе државне безбједности у цијели случај*. Међутим, у Саопштењу ОК СК Бања Лука пише: *Активности на утврђивању идејно-политичке одговорности ових наставника – чланова СКЈ, младих и стручних радника, иницирана од ОК СК, а на основу дужег праћења њиховог иступања и понашања од стране надлежних органа, вођени су већ неколико мјесеци у ОО СК овог факултета*. У Извештају са састанка сва три другарска већа наводи се следеће: *основ за рад другарских вијећа је Информација СДБ Бања Лука и она се не смије доводити у питање, а у Извештају другарског већа Треће ОО СК се наглашава да је Служба државне безбједности, пратећи дјеловање Јована Душанића од 1979. до 1985. године написала Информацију, која указује на његово дјеловање са позиције српског национализма и грађанске деснице*. Другарско вијеће полази од тога да је Информација тачна. Овакви ставови су заузети и поред чињенице да нико (осим СДБ) није приметио такво деловање (*На састанку Треће ОО СК Економског факултета и Актива СК, чији су чланови запослени на Факултету, поред чланова који су давали изјаве у СДБ, дискутовао је и одређени број осталих радника и студената и сви су у својим дискусијама изјавили да у понашању Ј. Душанића није примећено ништа што би га могло оквалификовати као српског националисту и десничара* – пише у Извештају другарског већа Треће ОО СК), те да је Информација СДБ, у најмању руку, непрофесионално написана јер су у њој биле очигледне неистине (нетачне чак и године на-

шег рођења и улице у којима станујемо), а да не говорим о примитивном нивоу опаски које нам се стављају у уста.

У наведеном тексту Д. Кеџман наглашава да *последњу седницу Савета факултета (Ј. Душанић) претвара у расправу о Служби државне безбједности*. Очигледно да је Ваш новинар добро обавештен и зна шта се дешавало на седници Савета којој није присуствовао. Уосталом, он је добро обавештен и о томе ко је шта потписао у СДБ, те зна да само ја нисам никога окривио, и да сам *изнио своје мишљење*. Не знам ко је вашег новинара о свему томе детаљно информисао и да ли то има неке везе са покушајима да се у његовом тексту оспорава нешто што се тешко оспорити може.

Присутнима на састанцима на Факултету желео сам, а сада и вашим читаоцима желим да скренем пажњу на неколико детаља.

Претрес стана. Два инспектора СДБ у пратњи једног униформисаног полицајца пробудили су ме ноћу у првим часовима, за мене већ незаборавног, 11.12.1985. године и обавестили ме да треба да изврше претрес мога стана. На моје инсистирање да ми дају на увид писмени налог за претрес показали су ми службену легитимацију и саопштили да у изузетним условима на бази ње може да се врши претрес, а ти су се услови према њиховој процени стекли. Затим ми је наређено да пробудим супругу и сина. Моја молба да четворомесечно дете оставе да спава, одбијена је са образложењем да *приликом претреса у стану сви морају да буду будни*. Око поднева, по завршетку претреса стана, иако у стану није пронађен никакав недозвољени или компромитујући материјал, наредили су ми да (опет без било каквог

писменог налога) пођем са њима у просторије СДБ. Испитивање.²⁸³ У просторијама СДБ сам истога дана

²⁸³ *Коментар:* У просторијама СДБ стално су се (на свака 2-3 часа) мењали инспектори који су ме испитивали. По правилу, смене су биле по систему „топло-хладно“. Прво су са мном једни лепо разговарали, тражили да потпишем већ припремљену изјаву, обећавали да ће све то заборавити уколико пристанем да радим за њих и у том случају гарантовали ми независно успешну каријеру. Затим би се појављивали други инспектори који су били „сирови“, стално су викали и претили ми. Тврдили су да за моју кривицу имају материјалне доказе и изјаве безброј сведока, те да уколико не пристанем на сарадњу са њима предстоји ми минимално десетогодишња робија.

Пошто од мене нису успели да добију никакво признање кривице и пристанак на сарадњу, четвртог дана од мога хапшења, у просторију је, за време испитивања од два „сирова“ инспектора, ушао „нови“ инспектор који је одмах почео да виче на мене, наглашавајући да ја не схватам где се налазим и данима „замајавам“ његове колеге – инспекторе. Рекао је да се и овде *понашам као професор и свима покушавам да демонстрирам своју интелектуалну супериорност и држим моралне придики*. Истакао је да је и он интелектуалац, да је завршио правни факултет, те да је и он могао да докторира да му време не одузимају непријатељи народа, као што сам и ја, против који мора да води даноноћну борбу. Затим је засукао руке, сео на ниски сточић за којим сам седео и уневши ми се у лице, повишеним тоном рекао је да је специјалиста за оне који воле да „филозофирају“, те да ће ме он „пропустити“ кроз своје руке после чега ћу (као и сви „филозофи“ које је он до сада „обрађивао“) брзо „пропевати“ и своју кривицу „издекламовати“ као азбуку – а, б, ц, д... Одговорио сам му да не сумњам да је завршио факултет, али да ме изненађује да је заборавио нешто што се учи још на почетку основне школе: азбука почиње словима а, б, в, г, д, а абецеда словима а, б, ц, д. У том тренутку он је „занемео“, изгубио је своју малопређашњу самоувереност и брзо изашао из просторије, а и друга два инспектора су остала збуњена. Наступио је тајац од неколико минута и у просторију је онда ушао заменик начелника СДБ, рекао преосталој двојници инспектора да изађу

испитиван до касно у ноћ и онда пребачен у затвор на спавање. Решење о притвору уручено ми је сутрадан (12.12.1985) око десет часова. На моју молбу да ми дају Кривични закон СФРЈ, из кога бих могао да сазнам на што се односе чланови 133/1 и 157 (у Решењу о одређивању притвора писало је да постоји основана сумња да сам починио кривична дела из ова два члана) одговорили су да то не могу да учине *јер им Кривични закон није „при руци“*. Испитивања су трајала сваког дана до касно у ноћ.

У притвору смо задржани само колега Љ. Золотић и ја, пошто само нас двојица нисмо пристали да потпишемо изјаве већ првог дана саслушавања у СДБ. У информацији СДБ се наводи да су Душанић и Золотић, због неискреног и некоректног става²⁸⁴ према радни-

напоље и са мном је, као и раније када је он водио испитивање, почео пристојно да разговара.

²⁸⁴ *Коментар:* Чим сам приведен у просторије СДБ заменик начелника ме је укорио због некоректног односа према инспекторима који су вршили претрес мога стана, као и због паушалних оцена које сам износио о раду СДБ. Замерено ми је што нисам имао поверење у њихове људе, када су дошли да врше претрес стана, него сам од њих тражио писмени налог за претрес. Имали су примедбу и на недовољну сарадњу са њиховим људима јер сам одбио да предложим два лица која ће бити при претресу (па су они пробудили и довели сусетку и суседа из два стана у мојој згради), те сам на крају претреса одбио да потпишем записник о привремено одузетим стварима јер се међу десетинама књига из религије и српске историје нашла и *Библија*, а не *Талмуд* и *Куран* које су у мојој библиотеци налазиле једне поред других. Записник сам потписао тек када су на списак дописали, те у СДБ понели и *Куран*.

Замерке су имали и на то што сам, при тако озбиљном послу – претресу стана, јавно износио непримерене опаске. Тако, на пример, ствари које ће касније бити привремено одузете инспектори су одлагали на мој писаћи сто. Када су издвојили и *Црквени календар* за

цима СДБ, задржани у притвору од 11. до 14. децембра 1985. године. Не знам колико то може бити основ за притвор и због чега се у Решењу о притвору наводе други разлози: *Обзиром да постоји бојазан од бјекства именованог и уништавања трагова кривичног дјела стекли су се услови за одређивање притвора.* Колико се и овде ради о правим разлозима тешко је рећи ако се има у виду да ми је пасош одузет приликом претреса стана (а и са њим зашто бих и где бежао?) или о каквом уништењу трагова кривичног дела се може говорити ако сам осумњичен за вербални деликт или деликт мишљења.

Сведоци. Истовремено, са претресом мога стана, вршен је претрес и код колеге М. Зеца. Тек после претреса наших станова (током дана – 11. децембра) у СДБ су приведени сведоци са Факултета (међу њима и колега Љ. Золотић). На састанцима на Факултету сви сведоци су изјавили да је то био њихов први контакт са СДБ. Поставља се логично питање: како је могуће да сам ја био притворен пре него што су сведоци приведени да дају изјаве на основу којих бих могао евентуално да будем осумњичен? Такође су сведоци на тим састанци-

1985. годину, сусетка је спонтано и уплашено рекла да исти такав календар у стану има и њена мајка. Тада сам у шали рекао да то није морала да каже јер се сада инспектори могу упутити и у претрес њиховог стана.

Међутим, највише ми је замерено што сам на почетку претреса стана на питање инспектора, да ли у стану има неких недозвољених материјала, одговорио: *Нема, сем евентуално оних које сте ви претходно оставили,* те на њихово додатно питање, како сам ја то могао и да помислим и знам ли ја како они раде, одговорио: *Знам, па због тога тако и говорим.*

ма изјавили да су од иследника били обавештени да сам ја све признао и да је у моме стану пронађен доказни материјал непријатељског деловања (радио станица и шифровани материјал), те да они треба да потпишу само оно што сам ја већ признао и потписао.

Напомињем да се све то дешавало 11.12.1985. године када ја у СДБ нисам ништа признао ни потписао. На крају, свима су као „необориви“ докази мога национализма навођене чињенице које су сви знали: да се потписујем ћирилицом и у потпису обавезно стављам средње слово, да су питања на испитним цедуљицама откуцана ћирилицом, да оцене у индекс такође уписујем ћирилицом да су сва обавештења на моме кабинету исписана ћирилицом, те да ми син носи име Арсеније.

Очигледно да је највећи „корист“, за сада, од потребног увлачења СДБ у овај случај имао Душанић – пише Д. Кеџман. Међутим, за сада се моја „корист“ од целог овог случаја огледа у томе што сам присиљен да се иселим из родног краја, што сам онемогућен да објавим већ припремљену књигу, будем изабран у звање ванредног професора и да искористим одобрену стипендију шпанске владе (у оквиру међународне научно-техничке и културно-просветне сарадње), а да не спомињем како све ово преживљавају моји најближи.

Надам се да ћете објављивањем овога текста омогућити својим читаоцима да сами донесу суд о тврдњи вашег новинара да на крају, ипак остаје утисак да је погрешно пренаглашена улога Службе државне безбедности.

(Мој одговор бањалучком листу *Глас*,
09.08.1986 – није објављен)

* * *

АПЕЛ ЈАВНОСТИ

„Према писању НИН-а од 22.06.1986. године двојица доцената Економског факултета у Бањалуци, др Јован Душанић и мр Миодраг Зеџ, одлуком Научно-наставног већа искључени су из наставе. То је учињено на основу полицијске, ничим доказане доставе Службе државне безбедности, у којој се тврди да су припадници ове „београдске групе“ пуних седам година „деловали с позиција српског национализма“, да су „грубо и тенденциозно коментарисали НОБ“ и да су „грубо нападали личност друга Тита и других истакнутих руководи-лаца.“

Нашу посебну забринутост изазива чињеница да полицијска информација СДБ, састављена на основу анонимних и под сумњивим околностима прикупљених изјава, може да послужи као ваљан доказ политичког деликта мишљења двојице универзитетских наставника. Зар изјаве анонимних сведока дате под полицијском присилом, ван суда, без присуства јавности и без икакве одговорности за лажно сведочење уопште могу бити поуздан доказ о било којој релевантној чињеници? И зар у овој земљи, у којој се јамчи једнакост права и дужности, искључење из Савеза комуниста може да буде довољан разлог за искључење из универзитетске наставе?

Стога се обраћамо југословенској јавности и свим људима добре воље и осетљиве савести са молбом и предлогом да најодлучније осуде овакво незаконито кажњавање др Јована Душанића и мр Миодрага Зеџа и

да предузму све што је у њиховој моћи да се ова двојица универзитетских наставника одмах врате у наставу.“

ОДБОР ЗА ОДБРАНУ
СЛОБОДЕ МИСЛИ И ИЗРАЖАВАЊА

академик Матија БЕЋКОВИЋ, др Коста ЧАВОШКИ, академик Добрица ЋОСИЋ, проф. др Андрија ГАМС, др Иван ЈАНКОВИЋ, проф. др Неца ЈОВАНОВ, академик проф. др Михаило МАРКОВИЋ, Борислав МИХАЈЛОВИЋ – МИХИЗ, академик Драгослав МИХАИЛОВИЋ, академик проф. др Никола МИЛОШЕВИЋ, Танасије МЛАДЕНОВИЋ, академик др Гојко НИКОЛИШ, академик проф. Др Предраг ПАЛАВЕСТРА, академик Мића ПОПОВИЋ, академик проф. др Радован САМАРЦИЋ, академик Младен СРБИНОВИЋ, академик проф. др Драгослав СРЕЈОВИЋ, академик проф. др Љубомир ТАДИЋ

* * *

„Савјет Економског факултета у Бањалуци донео је коначно једну значајну одлуку – ставио је ван снаге одлуку Савјета овог Факултета донесену прије осам година (07.07.1986) којом су др Јован Б. Душанић и др Миодраг Зеџ искључени из научно-наставног процеса.

Монтирани политички процес, да подсјетимо, узбуркао је тих дана бањалучку и југословенску научну и културну јавност, узевши за жртве младе и перспективне научне раднике, али и углед ове бањалучке високошколске институције.

Савјет Економског факултета у Бањалуци, стављајући ван снаге ранију одлуку, оцјењује да ни у вријеме њеног доношења, а ни данас, нису постојали разлози за искључење из научно-наставног процеса др Јована Б. Душанића и др Миодрага Зеца.“

*(Рехабилитација др Душанића и др Зеца,
Глас Српске, Бања Лука, 14.04.1994)*

* * *

„ ...У другом дијелу овог раздобља већ су били евидентни знаци стагнације, која је била подстакнута измишљеном, односно монтираном политичком афером. Радило се о такозваном вербалном деликту који се приписивао двојици наших професора – др Јовану Б. Душанићу и др Миодрагу Зецу, и једном вишем асистенту – мр Љубомиру Золотићу.

Нажалост, Научно-наставно вијеће и Савјет Факултета су подлегли притиску тадашњих власти и донијели одлуку о искључењу др Јована Б. Душанића и др Миодрага Зеца из наставног процеса. Као последица те афере, на Факултету се међу колегама појавило подозрење и међусобно неповјерење, што се негативно одразило на рад са студентима и квалитет тог процеса.

Највећа директна штета те измишљење афере било је елиминисање са катедре двојице професора – др Јована Б. Душанића и др Миодрага Зеца – које би по свом научном опусу пожелио сваки економски факултет тадашње СФРЈ.

Због чињенице да је колектив Економског факултета у вријеме те афере, у прољеће 1986. године, пропустио

да енергичније стане у одбрану својих колега, морална је обавеза нас њихових колега који смо из тог времена и данас на Факултету, да им упутимо јавно извињење због тога, с једне стране, те да им се и захвалимо што су и поред непријатности и шиканирања, која су тада доживљавали, били спремни да поново буду у функцији развоја Факултета онда када је то од њих затражио управо овај Факултет.

Збивања тог времена представљају најтамнију страну у животу овог Факултета; она, као да су наслућивала долазак тежег раздобља; али овог пута не само Факултета, већ и нашег ширег окружења.“

(Из поздравног говора декана на прослави
25-огодишњице Економског факултета у Бањалуци
05.02.2000. године)